

Г О Д И Ш Н И К
НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
„СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

*Факултет
по класически и нови филологии*

A N N U A L
OF SOFIA UNIVERSITY
“ST. KLIMENT OHRIDSKI”

*Faculty of Classical
and Modern Philology*

Том/Volume 113

УНИВЕРСИТЕТСКО ИЗДАТЕЛСТВО „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ST. KLIMENT OHRIDSKI UNIVERSITY PRESS
СОФИЯ • 2020 • SOFIA

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

проф. д-р Димитър Веселинов (главен редактор),

проф. д-р Виолета Герджикова,

проф. д-р Владимир Трендафилов,

доц. д-р Александра Багашева,

доц. д-р Галина Павлова,

доц. д-р Донка Мангачева,

доц. д-р Милена Йорданова (научен секретар)

Редактор Катя Пеева

СЪДЪРЖАНИЕ

<i>John Van Borsel.</i> STUTTERING AND BILINGUALISM, THE EARLY HISTORY	5
<i>Весела Чергова.</i> БЪЛГАРСКА ТРАНСКРИПЦИЯ И ТРАНСЛИТЕРАЦИЯ НА ПОРТУГАЛСКИ ИМЕНА	29
<i>Борис Вунчев.</i> НАКЛОНЕНИЯ И МОДАЛНОСТ В НОВОГРЪЦКИЯ ЕЗИК	74
<i>Rositsa Ishpekova.</i> THE SEGA'S DISCURSIVE CONSTRUCTION OF BULGARIA'S IMAGE IN THE EU	128
<i>Петър Тодоров.</i> ОБУЧЕНИЕ ПО АНГЛИЙСКИ ЕЗИК ЧРЕЗ ПРИЛАГАНЕ НА ИНФОРМАЦИОННИ И КОМУНИКАЦИОННИ ТЕХНОЛОГИИ В СТОПАНСКА АКАДЕМИЯ, СВИЦОВ	169

CONTENTS

<i>John Van Borsel.</i> STUTTERING AND BILINGUALISM, THE EARLY HISTORY	5
<i>Vesela Chergova.</i> BULGARIAN TRANSCRIPTION AND TRANSLITERATION OF PORTUGUESE NAMES	29
<i>Boris Vounchev.</i> MOOD AND MODALITY IN MODERN GREEK	74
<i>Rositsa Ishpekova.</i> THE SEGA'S DISCURSIVE CONSTRUCTION OF BULGARIA'S IMAGE IN THE EU	128
<i>Petar Todorov.</i> ENGLISH LANGUAGE TEACHING THROUGH THE APPLICATION OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES AT THE D. A. TSENOV ACADEMY OF ECONOM-ICS, SVISHTOV	169

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФАКУЛТЕТ ПО КЛАСИЧЕСКИ И НОВИ ФИЛОЛОГИИ

Том 113

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”
FACULTY OF CLASSICAL AND MODERN PHILOLOGY

Volume 113

STUTTERING AND BILINGUALISM, THE EARLY HISTORY

JOHN VAN BORSEL

Ghent University, Belgium

ЗАЕКВАНЕ И БИЛИНГВИЗЪМ: РАННА ИСТОРИЯ

Abstract. With the increase of bilingualism worldwide, speech language pathologists currently have a fair chance of being confronted one day with bilingual individuals who stutter. In line with this evolution, more and more studies are now being published dealing with stuttering and bilingualism. The relationship between stuttering and bilingualism is a topic, however, that has already received some interest for more than two centuries. The purpose of the present paper is document some of the early history of stuttering and bilingualism and as such reveal the roots of contemporary studies.

Keywords: stuttering, bilingualism, stuttering history, Moses, Itard

Резюме. В последно време, разпространението на билингвизма в света нараства и на езиково-говорните патологии се отдават достатъчно възможности да се изправят пред проблема за билингвизма, срещан при лица със заекване. В съответствие с еволюцията на учението за билингвизма, се публикуват все повече изследвания за връзката му със заекването. Това е топика, получила интерес и разглеждана преди повече от два века. Целта на настоящата статия е документиране на ранна история за заекването и билингвизма с цел разкриване на основите на съвременните изследвания в тази област.

Ключови думи: заекване, билингвизъм, история на заекването, Моисей, Итард

Introduction

Bilingualism nowadays is a rather common phenomenon with the amount of bilingual speakers in the world outnumbering monolingual speakers (De Bot & Kroll, 2002; Edwards, 2004). In this respect it is only normal that also speech language pathologists pay attention to bilingualism. The chance that as a speech language pathologist one will have to deal with clients who speak more than one language is quite high. As far as stuttering is concerned, information on bilingual speakers has long time been very scarce but interest is gradually growing. More and more studies are being published dealing with stuttering and bilingualism. Some studies are academically oriented and relate to topics such as the prevalence of stuttering in bilinguals and bilingualism as the possible cause of stuttering. Other studies are more clinically oriented and investigate aspects of assessing and treating stuttering in bilinguals (Van Borsel, 2011).

The first actual study on bilingualism and stuttering seems to date back from 1937. In a paper entitled “The relation of bilingualism to stuttering” Travis, Johnson and Shover reported on a survey they conducted in the public schools of East Chicago, Indiana. In a group of 4827 children, they found a lower prevalence of stuttering in children who spoke only English than in those speaking English and one or two foreign languages, suggesting some causal relation between bilingualism and stuttering. The authors pointed out, however, that it is not certain that this difference was solely due to the factor of bilingualism and that it should not be overlooked that 97.20% of the bilinguals did not stutter.

While the study of Travis, Johnson and Shover (1937) was, as far as we could ascertain, the first research publication on stuttering and bilingualism, it was certainly not the first time the topic was referred to in the literature. The purpose of the present paper is to document some of the earlier history of stuttering and bilingualism and as such reveal the roots of contemporary studies.

In what follows we will use the term “bilingualism” in its broadest sense, i.e. referring to a condition that ranges from “the total, simultaneous and alternating mastery of two languages” to “some degree of knowledge of a second language in addition to spontaneous skills which any individual possesses in his(her) first language” (Siguan & Mackay, 1987, p. 13). By extension we will use the term “bilingualism” to refer to multilingualism as well. Although the main focus of this paper is on stuttering, some references to cluttering will be discussed too.

Method

The data for the present paper were collected from early publications on stuttering. To track down potentially useful sources, a number of articles, books and websites on the history of speech language pathology in general and stuttering in particular were consulted. They included Klingbeil (1939), Eldridge, (1968),

Rieber and Wollock (1977), Bobrick (1995), Wingate (1997), Brosch and Pirsig (2001), Héral (2006), Judy Duchan's History of speech –language pathology (www.ascu.buffalo.edu) and Judith Kuster's Stuttering homepage (<https://www.mnsu.edu/comdis/kuster/stutter.html>). The search was directed at publications as far as possible prior to 1937 (publication year of the study by Travis, Johnson and Shover) and limited to publications in Latin, English, French and German. Potentially useful references thus identified were searched and subsequently scrutinized for the occurrence of passages on bilingualism and stuttering. Any relevant information was gathered and incorporated into one of three sections, each covering a time span: Ancient History (3000 BC-500AC), Medieval age (500-1500) and Modern period (1500-...). For the latter period, which contains the overlarge majority of information, a further classification according to thematic themes was used. To document the history of bilingualism and stuttering as accurately as possible, we systematically included quotes from the original sources. In case of publications in other languages than English, quotes were either supplemented with an English translation or preceded by a paraphrase. In addition, the full name of each of the author(s) of the publications referenced is provided, as well as date of birth and death (when available).

Ancient History (3000 BC-500AC)

The history of stuttering and bilingualism is a relatively young history. This has more to do with the late development of the field of speech language pathology than with the phenomenon of bilingualism as such. There is ample evidence that bilingualism existed already in ancient society (Adams, 2003). However, before the 19th century writings on speech disorders and stuttering are sparse (Wingate, 1997; Eldridge, 1968). Moreover, much of the literature before this era suffers from a lack of precision in terminology. No differentiation is made between stuttering and other types of speech disorders (for instance articulation problems) nor between different types of fluency problems, and the use and meaning of terms also appear to vary from author to author. As pointed out by Rieber and Wollock (1977) terms did not refer to clinical entities but rather to symptoms whose description was more important than the particular names given to it. As a consequence, the study of the earliest history of stuttering is inevitably fraught with speculation. This certainly applies to ancient history.

It is hard to determine when the word “stuttering” was used for the first time but one may nonetheless assume that the condition was known already in ancient times. The oldest written reference to stuttering possibly dates back to about 2000 B.C. and is to be found on an Egyptian Hieroglyph. It concerns the image of a human figure together with two abstract symbols which make up the form “ketket”, meaning “to speak haltingly” or “to walk haltingly with the tongue, as one who is sad” (Eldridge, 1968). Klingbeil's (1939) list of historical references to speech dis-

orders contains a number of other ancient sources assumed to describe stuttering. They include authors such as Hippocrates (450-357 BC), Aristotle (384-322 BC) and Plutarch (c 46-c120), the latter describing the cure of the Greek orator Demosthenes by the actor Satyrus. As far as stuttering and bilingualism are concerned, one case of ancient history seems to be of interest.

The case of Moses

Handbooks and texts listing famous people who stutter almost always include the Hebrew prophet Moses (see for instance Van Riper, 1971; Silverman, 1996; Shapiro, 1999; Bobrick, 1995). The possibility that Moses was a person who stutters is based on a line in the old Testament. In the book Exodus ($\pm$ 1250 BC, Ch. 4, v 10) it is narrated how Moses attempts to convince God that he is not the person to lead the Israelites out of Egypt. The reason given by Moses is that he has never been a man of words and that he is “*slow of speech, and of a slow tongue*” (Hertz, 1930) or in another translation of the original Hebrew text “*heavy of mouth and heavy of tongue*” (Tigay, 1978).

Whether Moses really was a person who stutters has been the subject of considerable debate over the years. While some believe that Moses indeed presented with stuttering or at least consider it quite likely, others are of the opinion that he had a communication disorder of a structural or organic nature, or that he did not have a speech defect at all. Interestingly, both in order to defend the view that Moses presented with stuttering as well as to deny it, bilingualism has been called upon as a supporting argument. Thus Leon-Sarmiento, Paez, and Hallett (2012) state that Moses had to learn at least three languages, first Hebrew and Egyptian (from his biological and adoptive mother, respectively) and later Midianite language (from the place where he fled to after having killed an Egyptian slave master). They refer to the possibility that stuttering may be more prevalent in bilinguals than in monolinguals and that learning two languages in early ages of life, such as Moses had to do, may predispose to stuttering. According to Rashbam, however, a 12th century French rabbi and biblical commentator, Moses had simply forgotten his Egyptian (Tigay, 1978). A similar view was expressed later by Freud (1939), in his work on Moses and monotheism. According to Freud “*Moses spoke another language and was not able to communicate with his Semitic Neo-Egyptians without the help of an interpreter at the beginning of the dealing*” (p.35)

It certainly is debatable that the passage with Moses in Exodus qualifies as one of the oldest references to stuttering. In any case, it is one of the oldest sources that gave rise to discussion about stuttering and bilingualism.

Medieval age (500-1500)

In Medieval Age little progress was made in the domain of speech disorders and references to stuttering remain extremely scarce. Klingbeil's survey (1939) hardly contains 4 entries for the period between 500 and 1500. Physicians at that time generally adopted Hippocrates' doctrine of humours according to which illnesses were the result of an imbalance of the four bodily fluids (black bile, blood, yellow bile, and phlegm). Also stuttering was viewed in this way. In addition one usually associated stuttering with an affection of the tongue, like the French physician and surgeon **Guy de Chauliac (c1300-1368)**, for example. In his *Chirurgia Magna*, a book of seven volumes on surgery from 1363 de Chauliac ascribed stuttering to spasm, ulcers and other affections of the tongue but believed that it most often resulted from paralysis and humidity in the nerves and muscles ("...*balbuties licet possit venire a spasmo, ulceribus, et ab aliis passionibus linguae, ut plurimum tamen venit a paralyisi, et ab humiditatibus in nervis, et musculis*") (p. 322). It's obvious that given the limited interest in stuttering in general at that time stuttering and bilingualism was not yet an issue.

Modern times (1500-1945)

Also in early modern times little progress is seen. This does not mean that stuttering was not alluded to but overall the number of contributions continued to remain limited and authors who did write on stuttering mainly repeated ideas of ancient and medieval predecessors such as for instance the Italian physician **Hieronymus Mercurialis (1530-1606)** in his *De Morbis Puerorum* ("On the diseases of children", 1583) and the British philosopher and statesman **Francis Bacon (1561-1626)** in his *Sylva Sylvarum*, a book on natural history from 1627. Both authors attributed the cause of stuttering to moisture or dryness of the tongue.

Near the end of the 18th, beginning of the 19th century, however, more publications appear on speech disorders including stuttering. The profession of speech language pathology gradually develops and the first education programs are founded. From this era onward one also finds the first observations and recommendations regarding stuttering and bilingualism. In line with the fact that speech language pathology as a profession originated in Europe, these first references are primarily found in European publications and appear to center around four major themes: the manifestation of stuttering in bilinguals, bilingualism as the cause of stuttering, the treatment of stuttering in bilinguals, and bilingualism and foreign languages as a cure for stuttering.

The manifestation of stuttering in bilinguals

Bilinguals who stutter do not necessarily stutter in both languages or do not always stutter to the same degree or in the same way in both languages (Nwokah, 1988). Quite early several authors have referred to the various possible patterns in this respect, describing examples they observed. In some instances the author was a person who stutters himself and thus reported about his own experiences.

More stuttering in a foreign language

A very early and perhaps even the oldest example is that of **Moses Mendelssohn (1729 - 1786)**, a Jewish philosopher and grandfather of the famous composer Felix Mendelssohn. In a publication from 1738, Mendelssohn commented on the case of a German theologian who became aphasic and in addition described at length some speech disorders, including stuttering. Mendelssohn was of the opinion that the origin of stuttering is psychological rather than mechanic or organic. He provided several observations to support his view, mentioning that he was in the best position to make these observations and as such referring to the fact that he was a stutterer himself. One of his observations was that stuttering tends to occur more in a foreign language than in the mother tongue: “*we are more exposed to it when speaking in a foreign language which we are not so familiar with*” (Mendelssohn, 1738, p. 56, translated from German: “*Man ist demselben in einer fremden Sprache, die uns nicht so geläufig ist, mehr ausgesetzt als in der Muttersprache*”).

Other early examples of the fact that there may be more stuttering in a foreign language were rendered by Joseph Frank, Rudolph Schulthess and Marc Colombat de l'Isère. **Joseph Frank (1771-1842)**, a German physician and also musician, studied and worked in Pavia, Vienna, and Vilnius. He published a number of books, one being a work in Latin with a chapter on “*De vitiis vocis et loquelae*” (“about disorders of voice and speech”). In this chapter Frank briefly mentions the case of a certain Polish professor who spoke fluently in his mother tongue but immediately stuttered whenever he started to speak French (“*Professor aliquis polonus suo idiomate fluenter loquitur, quo primum vero notissima quoque ei lingua gallica loqui initiator, statim balbutit*”) (Frank, 1826, Part II Vol II sect I cap II). The example of Frank gained some fame as it was picked up and referred to by other authors (see for instance Schulthess, 1830, p. 102 and Ssikorski, 1891, p. 261)

The Swiss physician **Rudolph Schulthess (1802-1833)**, apart from referring to the case of Frank, reported an observation in his brother, a teacher of French. In German the stuttering of Schulthess's brother had spontaneously diminished considerably with increasing age, but his fluency problem continued to hinder him often in French so that he longed to be completely free of it: “*..mein Bruder, bei dem das Uebel mit dem fortschreitenden Alter bereits von selbst bedeutend abgenommen hatte. Da es ihm aber als Lehrer der französischen Sprach in einer öffentlichen*

Schule doch öfters noch hinderlich war, so wünschte er sehnlich, dessen ganz ledig zu werden.” (Schulthess, 1830, p.160-161)

Marc Colombat de l'Isère (1797-1851), a French physician who specialized in voice and speech disorders, recorded how inhabitants of China and especially Indo-China never stutter when they speak their mother tongue while some individuals of these two countries do present with stuttering when speaking another language (*“c'est que les peuples qui habitent la Chine et surtout la Cochinchine ne bégaiant jamais quand ils parlent leur langue qui est toute muscical, tandis que quelques individus de ces deux nations ont fourni l'exemple du bégaiement dans un autre idiome que le leur”*) (Colombat de L'Isère, 1840, p. 362). Colombat further described in some detail the case of a young man named Chaigneau, The man was born in Indo-China from a French father (the old consul of Indo-China) and an Indochinian mother and spoke both French and Indochinian from early childhood. However, he stuttered a lot in French while he expressed himself with ease in the Indochinian language (*“mais il bégayait beaucoup en Français, tandis qu'il s'exprimait avec facilité dan l'idiome cochichinois”*), and this in spite of the fact that he used French more often (*“la langue française dont il se servait plus habituellement”*) (p. 363) Like the case of Frank the example of Colombat was subsequently referred to by others (see Romberg, 1853, p. 365, Kussmaul, 1877, p. 231 and Potter, 1882, p. 84).

Several years earlier Colombat already described how, due tot he necessity to be more attentive and to think more about what they are going to say, clutterers speak better when they are forced to use a language they are not so familiar with as their mother tongue (*“Il en est de même de ceux qui sont forcés de parler une langue qui ne leur est pas aussi familière que leur langue naturelle;”* Colombat, 1830, p. 87). And he related the case of a French professor at a faculty of law who cluttered while teaching a course in French law, but on the contrary spoke very distinctly when teaching a course in Roman law in Latin (*“J'ai connu un professeur suppléant à une faculté de droit, qui bredouillait lorsqu'il faisait un cours de droit français, et qui au contraire parlait très-distinctement quand il faisait en latin un cours de droit romain;”*). Interestingly, Colombat remarks that the reverse would have happened if instead of cluttering, this person had stuttered because the time it would have taken to translate his thoughts would have further increased the slowness of his speech (*“L'inverse aurait eu lieu, si, au lieu de bredouiller, il avait balbutié, parce que le tems qu'il aurait mis pour traduire ses pensées aurait encore augmenté la lenteur de leur émission”*). In other words, according to Colombat clutterers speak better when they using a foreign language while stutterers speak worse.

A somewhat later example is that of the German politician and co-recipient of the Nobel prize, **Ludwig Quidde (1858-1941)**. In an article entitled “Erinnerungen eines Stotterers” (“recollections of a stutterer”) published on December 20 th, 1925 in the *Vossische Zeitung*, a Berlin newspaper, Quidde reports about his own stuttering: *“Some traces of the affliction remained. At a time when I spoke German almost*

perfectly, I was very embarrassed when I had to speak a foreign language. While from 1890 to 1892 I was secretary of the Prussian Historical Institute in Rome, I stuttered, as far as I remember, only in Italian, and this often quite severely” (translated from German). The original German text says: “Gewiss Reste des Uebels blieben. Zu einer Zeit, da ich in deutscher Sprache fast tadellos sprach, brachte es mich in grosse Verlegenheit, wenn ich mich einer fremder Sprache bedienen musste. Während ich 1890-1892 Sekretär des Preussischen historischen Instituts in Rom war, habe ich nach meiner Erinnerung nur auf Italienisch gestottert, und das oft ziemlich arg.” There exists a published English version of Quidde’s article (see *Living Age*, 328, February 13, 1926, p. 360-363) which, unfortunately, is a free and at times inaccurate translation.

Less stuttering in a foreign language

That stuttering occurs less in the mother tongue than in a foreign language seems to be the most common situation (see Van Borsel, 2011). Yet, some individuals do show the opposite pattern, i.e. more stuttering in the mother tongue than in a foreign language. Also this pattern was observed and described already in the early writings on stuttering. In his publication of 1830, **Rudolph Schulthess** not only referred to the case of Frank and that of his own brother to illustrate that some people only stutter when they speak a foreign language but also added that on the contrary some individuals show less stuttering, when for instance speaking the standardized variety of German that is used in formal context (hochdeutsch) compared to speaking their local dialect: “*Im Gegentheil gibt es auch Leute, welche weniger stottern, wenn sie z.B. hochdeutsch, als wenn sie in dem Dialect ihrer Heimath sprechen.*” (Schulthess, 1830, p. 102).

At about the same period, the British scholar **James Wright (?-?)** in his “*Treatise on the causes and cure of stuttering, with reference to certain modern theories*” remarked: “*that any one should stutter in his native tongue, and yet speak a foreign language with perfect freedom of utterance, may appear strange*” but added: “*Such, however, was the case in the instance of Sir George Braithwaite Boughton; he stuttered when he spoke in English, but spoke most fluently when he conversed in French*” (Wright, 1835, p.22).

A later example is that of the American author **George Andrew Lewis (1870-1915)**, who in his book *Home cure for stammerers* from 1907, said about his own stuttering: “*In translating foreign languages into English I found that I had almost no trouble in giving the translation*” and further: “*I could also read Latin without hesitation or sign of stammering*” (p.338).

Explanations

Why some bilinguals who stutter stutter only in one language or stutter less in one language than another, is not really clear. Various hypotheses have been put

forward, also already in the early writings. Quite in line with what some present day studies suggest (see for instance Jankelowitz & Bortz, 1996; Scott Trautman & Keller, 2000; Schäfer, 2008; Lim, Lincoln, Chan, & Onslow, 2008), Moses Mendelssohn attributed the higher frequency of stuttering in a foreign language to a lesser degree of proficiency, where he spoke of “*einer fremden sprache, die uns niet so gelaufig ist*” (a foreign language *which we are not so familiar with*) (Mendelssohn, 1738, p. 56).

More than a century later, in his book “*Neueste Heilmethode des Stotterübels*” (1841), the German author **F. Blume (?-?)** also refers to a lack of proficiency to explain the higher frequency of stuttering in a foreign language. According to Blume dysfluencies in people who stutter occur because of a lack of harmony between thought and speech. Individuals who stutter show dysfluencies because they either are not yet aware of what and in what form they want to say something or because the vocabulary is not available to them as required to immediately give their thoughts the right expression in speech: “*sie haben sich entweder noch nicht zum klaren Bewußtsein gebracht, was und in welcher Form sie es sagen wollen, oder der Sprachschatz steht ihnen nicht so zu Gebote, wie es dessen bedarf um den Bewegungen ihrer Seele sogleich den rechten Ausdruck in der Sprache geben zu können*” (p. 27). This, says Blume, also constitutes the most natural explanation for the phenomenon that people who in their mother tongue or dialect speak fluently and without hesitation come back to stuttering as soon as they want to use a foreign or not so familiar language or dialect, especially if this happens with awareness, shame or shyness: “*Hieraus läßt sich wohl am Natürlichsten die Erscheinung erklären, daß Menschen, welche in ihrer Muttersprache oder ihrem Dialekte ganz geläufig und ohne Anstoß sprechen, in den Fehler des Stotterns verfallen, sobald sie sich einer ihnen fremden, noch nicht geläufigen Sprache oder Mundart bedienen wollen, zumal wenn dies mit Befangenheit, Schaam oder Schüchternheit geschieht*” (p. 27).

It is of course important to distinguish between genuine stuttering and non-fluency due to insufficient proficiency as the Northern Irish physician **Henry McCormac (1800-1886)** already pointed out in 1828: “*But to confound, as some have done, the difficulty of executing some sounds in one’s own or in strange languages, such as the en of the French, the H of the Spanish or Arabic, or the ich of the German, not to mention others, with the vice of stammering, is somewhat thoughtless, not to say absurd.*” (p. 18).

A quite different reason why in bilinguals fluency may vary according to the language they speak, was given by **Samuel Otway Lewis Potter (1846-1914)**, an American physician born in Ireland and severe stutterer himself. Discussing Colombat’s case Chaigneau, the son of the old consul of Indo-China, Potter believed that the man stuttered less in the Indochinian language because of the influence of his mother: “*Colombat mentions the case of the son of a French father and a Chinese mother, who stuttered violently in French, but spoke his mother’s language*

with the greatest facility, corroborating my theory of the beneficial influence exercised by the mother over the speech of the child". (Potter, 1882, p.84).

Colombat himself, however, had ascribed the difference in fluency to characteristics of the languages involved. That Chaigneau stuttered a lot in French while he expressed himself with ease in the Indochinian language and that some inhabitants of China and Indo-China only presented with stuttering when speaking another language, was according to Colombat, due to the fact that Chinese and Indochinian are tone languages with a lot of musicality. Actually, Colombat made reference to the inhabitants of China and Indo-China and to the case of Chaigneau in order to prove the influence of singing on stuttering ("*Pour prouver l'influence du chant sur le bégaiement, nous croyons devoir signaler une particularité très remarquable*" (Colombat , 1840, p. 362). Furthermore Colombat seems to suggest that this observation was especially true for the Indochinian language (*c'est que les peuples qui habitent la Chine et surtout la Cochinchine ne bégaièrent jamais quand ils parlent leur langue qui est toute musicale*) because of the higher number of tones distinguished in that language ("*La langue cochinchinoise a six tons*" and "*La langue parlée des Chinois a deux tons de moins*") (Colombat , 1840, p. 362).

Some other authors too pointed out language characteristics to explain why stuttering may occur more in one language than another, though not always referring to bilingual speakers. One of them was **James Hunt (1833-1869)**, the British speech therapist who had the famous author Lewis Carroll among his clients. According to Hunt, who also mentions the case of Chaigneau, the absence of stuttering among inhabitants of China was not due to the musicality or rhythm of the language as Colombat had claimed, but to fact that it is a monosyllabic language: "*It appears to me, that if it be true, as has been asserted on very slender grounds, that there are no stutters in China (...), the circumstance is not so much owing to the sing-song, nor to the rhythmical structure of the Chinese language, but chiefly to its being a mono-syllabic tongue.*" (Hunt, 1861, p. 38). Hunt further presumed that stuttering would occur more frequently among speakers of what he called "harsh and guttural" languages than among speakers of "soft flowing" languages, ("*It is presumable, that a soft flowing language may not produce such a percentage of stutters as a harsh and guttural one*"). Also the observation that stuttering does not occur in uncultivated nations as reported by some, may according to Hunt be related to linguistic aspects: "*... it is not easy to say so whether this immunity is owing to the more ample physical development of the buccal cavity in savages, to the nature of their dialect, or to their freedom from mental anxieties and nervous debility, the usual concomitants of refinement and civilization.*" (Hunt, 1861, p. 39)

The earlier mentioned **Samuel Potter** too reported the influence of language characteristics on the prevalence of stuttering, referring to the lesser occurrence of stuttering in Chinese ("*Nations whose language is mono-syllabic and rhythmical, as the Chinese, suffer very slightly from defects of speech*") and adding a personal observation: "*During several years spent among the Indian tribes of Arizona, I*

observed many cases of stuttering among the Apaches and the Maricopas, whose language is harsh and consonantal; but never one among the Pimos, whose speech consists of vowel-sounds almost entirely." (Potter, 1882, p. 84).

That he did not stutter when translating foreign languages into English or when reading Latin, had according to **George Andrew Lewis** to do with the fact that these activities required so much attention that he forgot about his speech defect. About his fluency in translating he said: "*I attribute this to the fact that one of the principal things in translating is to get good sense, and in my desire to obtain this, I forgot to a degree that I had any difficulty in speaking*" and about the absence of stuttering in reading Latin: "*I am of the opinion that this is because in reading Latin one has to be very careful (...)*" (Lewis, 1907, p.338).

Ivan Alekseevich Ssikorski (1842-1919), a psychiatry professor and anthropologist from Kiev (Ukraine), was of the opinion that there are probably many reasons why patients do not stutter to the same degree in the different languages they are able to read or speak ("*... bei der Untersuchung von Kranken kann man sich leicht davon überzeugen, dass die Stotteranfälle nicht in allen den Sprachen gleich stark auftreten, in welchen der Kranke lesen oder sprechen kann. Den Grund hierzu bilden wahrscheinlich sehr viele Bedingungen*"). He mentioned the different combination of sounds, more or less closeness of the languages involved, the involvement of one or the other language as a tool in reasoning, and the higher or lower frequency of use of the languages ("*es handelt sich hier vor allem um eine verschiedene Combination von Lauten, um die nähere oder weitere Verwandtschaft der betreffenden Sprachen, um die Annäherung der einen oder der andern Sprachen als Gedankenwerkzeug an die Ideenwelt des Kranken und um den mehr oder weniger häufigen Gebrauch einer der Sprachen;*") (Ssikorski, 1891, p. 262-263).

Equal stuttering in different languages

Although bilinguals who stutter usually stutter more in language than the other, one may yet come across individuals who show a similar fluency failure in the different languages they are using. Recent examples referring to this condition are for instance Bernstein Ratner and Benitez (1985), Lebrun, Bijleveld, and Rousseau (1990), Woods and Wright (1998) and Roberts (2002). As the latter studies also show, however, it may be difficult to assess that stuttering frequency is equal in both languages and clinical impressions may be quite misleading (Van Borsel, 2011).

In any case, the condition of similar stuttering in different languages was already referred to as early as 1841, namely by the German surgeon **Johann Friedrich Dieffenbach (1792-1847)**. According to Dieffenbach stuttering was caused by spasms of the tongue and his cure consisted of sectioning the root of the tongue. In an open letter addressed to the learned society the *Institut von Frankreich* (Institut de France) he reports his experiences, describing the surgical procedures he used as well as detailing some cases. One of these, actually his very first case, was that

of a 13-year-old boy, Friedrich Doenau. The boy stuttered so severely since his early childhood that his stuttering was considered untreatable. Dieffenbach described how the disfluency varied (“*bald war es stärker bald schwächer*”). Sometimes the boy could not utter a single sound (“*bald trat ein völlige Unvermögen ein, auch nur einen Laut hervorzubringen*”), sometimes he stuttered on this, then on that sound or word (*bald stotterte er bei diesem, bald bei jenem Laut oder Wort*) and this happened apparently irrespective of the language he spoke: “*sowohl bei deutschen als auch bei lateinischen oder französischen Wörtern*” (Dieffenbach, 1841, p. 6).

Bilingualism as the cause of stuttering

The possibility that bilingualism might cause stuttering is a topic that has been addressed in a number of studies over the years. We did already mention the study of Travis, Johnson and Shover (1937). A similar study was conducted some years later by Stern (1948) in Johannesburg (South Africa). In a group of 1861 children a stuttering prevalence of 1.66% was found in monolinguals and a prevalence of 2.16% in children who had been bilingual prior to age 6 years, again suggesting a causal relationship between bilingualism and stuttering. Still more recent studies investigating the role of bilingualism in the development of stuttering include that of Dale (1977), Karniol (1992), Au-Yeung, Howell, Davis, Charles, and Sackin (2000), and Howell, Davis, and Williams (2009).

When the idea that bilingualism might cause stuttering was first launched and by whom is hard to say but certainly spread as early as the 19th century. In 1861, the British speech therapist **James Hunt** already put forward the possibility that mixing languages can cause stuttering: “*In Great Britain I think there is an excess of the average amount of stutterers in the north, where our language meet the Gaelic. Where a mixed language is spoken, the majority are unable to speak the one or the other perfectly, and the result is, that they find a difficulty at both, whence arises a certain hesitation, the forerunner of stuttering, If this be true, we might, a priori, expect a large number of stutterers and stammerers at the frontiers of countries in which the languages differ; but I am not aware whether such be the fact.*” (Hunt, 1861, p. 38-39).

In a somewhat later publication, **George Andrew Lewis** pointed out that anxiety to speak the languages correctly might be at the origin of stuttering in bilinguals. In his book entitled “*A home cure for stuttering*” he, wrote: “*A condition engendering stammering among children is, when a child is subject to the strain of learning to talk where several tongues are spoken*” (Lewis, 1907, p. 30). He subsequently cites a case from “*an authoritative source*” not mentioning its name, which he considers illustrative of the condition: “*A case I met with in the course of medical practice, was the three and one-half year old son of a German father and a French-Swiss mother The child was born in New York. Hearing three languages at once, as you may say, he developed an uncertainty and lack of concentration that*

lead to the spasmodic condition. The act of choosing a word, whether it be from a foreign language or from our own, coupled with the anxiety to get just the right word, produces hesitation that is so near akin to stammering that it sometimes runs into it.” (Lewis, 1907, p. 30-31).

It’s interesting to observe that even more than a century later, several authors consider the same underlying factors as James Hunt and George Andrew Lewis in their discussion on bilingualism as the cause of stuttering. See for instance Lebrun and Paradis (1984) and Agius (1995) for the role of mixing of languages and Dale (1977) on pressure to correctly speak a language.

The treatment of stuttering in bilinguals

The treatment of stuttering in individuals who speak more than one language is quite challenging and raises several questions. For instance, if an individual stutters in two languages, does one need to treat each language or may one assume that treatment and improvement in one language will automatically lead to more fluent speech in the other language too? And if one decides to treat only one language, which one does one choose? The language that was acquired first, is used more often, presents less stuttering, presents more stuttering, ...? Moreover, practical problems may play a role such as one’s own knowledge (or rather lack of it) of the languages involved. Very often treatment in one language appears to be the most viable option. While the above issues have not been systematically studied in the 19th century, some relevant observations were already reported, for instance by John Thelwall, Hermann Klencke, and George Andrew Lewis.

In 1812 already, the English lawyer and elocutionist **John Thelwall (1764-1834)** made reference to the fact that therapy in one language does not necessarily leads to fluency in another. In his *Illustrations of English Rhythmus*, pointing out that the lack of attention to rhythm may be at the origin of stuttering, Thelwall mentioned how he had to treat one of his pupils in Latin after being cured in English: “*I had one pupil, in particular, who after having been pretty well cured of his English impediment, was obliged to come to me again (from his college tutor) to remedy his Latin stammering: that by teaching him how to reconcile theory with practice, I might enable him to apply the principle of cadence to a Latin Hexameter, as well as to an English heroic.*” (1812, p. viii-ix).

That generalization of fluency into another language does not always take place automatically was also observed by the German physician **Hermann Klencke (1813-1881)**. In his book “*Die Heilung des Stotterns nach meiner rationellen, didactisch-medicinischen Methode*” (The treatment of stuttering according to my rational, didactic medical method), published in 1860, Klencke described how over the years he treated 148 people who stutter. Most of them were of German nationality but there were also 5 French, 2 Belgians, 3 Swiss from French Switzerland, 2 Vachs (more in particular from Bucharest), 1 Hungarian, 1 Lombard, 1 English-

woman and 2 Swedes. In some of these foreigners Klencke noticed that when stuttering was overcome in one language, improvement in another language only took place when the languages shared certain sounds and syllable characteristics: “*Bemerkens werth ist es, dass, wenn das Stottern in der einen Sprache, wodurch wir uns verständigten und die wir als Conversationssprache benutzten, überwunden war, dasselbe in der anderen Sprache regelmässig nur dann sich einstellte, wenn Töne und Sylbencharaktere vorkamen, welche jener Sprache eigenthümlich sind*” (p. 153).

George Andrew Lewis, on the other hand, provided some examples of treatment in bilinguals that apparently resulted automatically in fluency in both languages. In “*The origin of stammering*”, published in 1897, Lewis presented the therapeutic method he developed including a chapter with *Testimonials and press notices* endorsing his approach. In two of these testimonials reference is made to bilingualism. A certain Henry Doerfing wrote: “*Dear Mr Lewis: I write to express my thankfulness to you for the relief you have afforded me. Although I stammered for many years and my difficulty of speech was certainly increasing, you have completely cured me. I feel that I cannot recommend your system of treatment too highly to others and shall always be pleased to speak with gratitude toward you and your school. I find in conversation that I speak without stammering as well in German as in English.*” (p. 112-113). Another person, Louis S. Wagner, wrote: “*Dear Sir, It is with the greatest pleasure that I have to let you know that I am completely cured of my stuttering and stammering. After having taken my first lesson at the Lewis Phonometric Institute, at the hour of 10 o'clock A.M. on Monday last, at 11 o'clock I could speak without the least hesitation.*” and concluded his letter with the postscript: “*I speak equally as well in English as I do in French*” (p. 86).

Bilingualism and foreign languages as a cure for stuttering?

Itard's advice

Since the recognition of stuttering in ancient history, people have tried all kind of remedies to cure the condition. A quite special approach and probably unique to the 18th/19th century is learning and (temporarily) using another language in order to overcome stuttering. The person most notably associated with this approach is the French physician and educator of the deaf **Jean Marc Gaspard Itard (1775-1838)**. In a work entitled “*Mémoire sur le bégaiement*”, published in 1817, Itard described various therapeutic strategies, the use of which depending on the client's age and the severity of the stuttering. In very talkative children with confused and defective articulation Itard recommended to search for a means to set limits to the immoderate use of speech, have the child spell, read out loud and quietly, forcing it to return often to the articulation of the syllables that are most difficult to pro-

nounce. But this approach, he said, did not outrank the one he noticed twice with full success, namely to confide the child exclusively to a foreign governess who, being able to speak only the language of her own country, forces her pupil to learn that language slowly and to give up for some years the language he learned too suddenly: “*Toutefois ce moyen ne vaut pas celui dont je me suis avisé deux fois avec un plein succès; c’est de confier exclusivement l’enfant à une gouvernante étrangère qui, ne sachant parler que la langue de son pays, force son élève à l’apprendre lentement, et à renoncer, pour quelques années, à celle dont il a fait un trop brusque apprentissage.*” (p. 138). Once he also advised, in addition, to let the organs of speech rest completely in silence for a year: “*J’ai une fois joint à ce conseil celui de laisser reposer entièrement, dans le silence, les organes de la parole...*” (p. 138). Itard further added that these remedies bring about but little change once beyond adolescence.

Several authors afterwards referred to Itard’s recommendation, be it sometimes very briefly and not always very accurately. In their “*Nouveau éléments de pathologie médico-chirurgicale ou traité théorique et pratique de médecine et de chirurgie*”, a very popular handbook amongst medical students at the time, the French physicians **Louis Charles Roche (1790-1875)** and **Louis Joseph Sanson (1790-1841)** mentioned: “*M. Itard a guéri deux enfants, en les faisant confier à des gouvernantes étrangères, et les forçant ainsi à faire un nouvel apprentissage de la parole*” (1828, p. 242). **Colombat de l’Isère** (1830) mentioned Itard’s advice together with the mechanical approach he developed (a little fork to be placed in the mouth in order to strengthen the muscles): “*Le savant M. Itard a conseillé de faire apprendre une langue étrangère et de mettre une entrave mécanique à la langue, afin de fortifier cet organe en gênant ses mouvemens.*” (p. 155). In Germany, the E.N.T. **Eduard Schmalz (1801-1871)** wrote about Itard in his *Beiträge zur Gehör- und Sprachheilkunde* (1846): “*Bei Kindern hat er einige Male mit gutem Erfolge das Mittel angewendet, dem Kinde eine fremde Gouvernante, die nur ihre Sprache versteht, zu geben; hat auch ein Kind während eines ganzen Jahres nicht sprechen lassen.*” (p. 134).

Another short reference is to be found in a publication of the French pedagogue and founder of the Institution des bègues in Paris **Claudius Chervin (1824-1896)** who, curiously enough, specifies the languages of the governesses to confide a child to: “*M. le docteur Itard conseille, pour combattre le bégaiement, de confier les enfants à des gouvernantes étrangères, lesquelles parlant l’italien, l’espagnol ou l’anglais, obligeraient ainsi ces enfants à abandonner brusquement la langue maternelle.*” (1867) (p. 36).

Also the French physician **Louis Alfred Becquerel (1814-1862)**, a stutterer himself, refers to Itard in his *Traité du bégaiement et des moyens de le guérir* (1843) though far from accurately. He does not speak about confiding a child to a foreign governess. According to Becquerel Itard had suggested “to learn a foreign language” and “to express oneself in this language as often as possible”: “*Ainsi Itard*

conseillait-il d'apprendre une langue étrangère, et de s'exprimer le plus souvent possible dans cette langue. Il obligeait ainsi les bègues de parler plus lentement qu'ils ne le font ordinairement." Becquerel added that he did not know if this method has led to complete cure but believed it possible due to the fact that it forces one to speak slower and with moderation: "Ce moyen a-t-il amené des guérisons complètes? Je n'en sais rien; mais cela est possible en raison de la lenteur et de la moderation qui en résultaient forcément dans le discours." (p. 86).

Some other authors too added comments, such as the Scottish physician and phrenologist **Andrew Combe (1797-1847)**. In an article from 1826, reviewing the work of the French psychiatrist, Félix Voisin (1794-1872) on stuttering, Combe wrote: "M. Itard, whom we have already mentioned, recommends very strongly, where it can be done, to force children to speak in a foreign language by giving them a foreign governess or tutor; and the propriety of this advice is very palpable when we consider that it requires a more powerful and concentrated effort to speak and to pronounce a foreign than a native tongue, and that it is precisely a strong, undivided, and long-continued mental effort that is necessary to effect a cure. (p.466). Interesting in this quote is that Combe apparently had a different view on how speaking another language might function to overcome stuttering than Itard. While Itard saw the introduction of a second language as means to learn to use the organs of speech in slow manner, Combe ascribed a possible effect to the fact that speaking a foreign language might entail the long-continued mental effort necessary to cure stuttering. Note also that Combe seemed to express some reservation about Itard's recommendation, be it in a subtle way, where he suggested (incorrectly) that Itard had recommended to confine children to a foreign governess "where it can be done". Clearly Combe was aware that in practice it might not always be possible to confide a child to a foreign governess. One finds the same addition already in the *Dictionnaire de médecine* from 1821 where the French physician **F. Rullier (?-?)** wrote about Itard: "Ce médecin conseille encore, d'après son expérience propre, de forcer les enfants, à qui l'on peut donner, à cet effet, une gouvernante étrangère, à parler dans une langue différente de celle dont ils ont fait un trop brusque apprentissage" (p. 351).

More overt critical remarks were voiced by **Henry McCormac**. Referring to Itard's approach as "a method much practiced" he concludes that the success Itard had with the two children appears to have been "equivocal" for "we are not told how long the children were under cure, or whether advancing age had not some share in the change" (McCormac, 1828, p. 80). In other words, according to McCormac the children may simply have outgrown their dysfluency. Also he does not see any reason why learning to speak another language would work: "But, although stammering might accidentally cease while learning to speak a new language, there is no necessary reason why it should do so" Moreover, even if it would work, McCormac considered it an inconvenient method: "But even supposing for an instant that this plan were efficacious, it would be almost always a very inconvenient one" (p. 80).

While several authors referred to Itard's approach, it is doubtful that it was widely used. In one of his lectures on speech disorders and their treatment, the German physician **Hermann Gutzmann (1865-1922)**, in 1893, briefly mentioned Itard's suggestion to learn a foreign language as well as his use of a little fork to strengthen the speech muscles. Gutzmann concluded, however, that Itard's therapeutic approach was too one-sided and too difficult to enjoy wider distribution: "*Seine Ansicht aber war zu einseitig und zu mühevoll, als dass sie auf weitere Verbreitung hätte Anspruch machen können.*" (Gutzmann, 1893, p. 314).

Although most authors ascribed the approach of learning another language in order to cure stuttering to Itard, not everybody did so. In what has been considered the first American scientific paper on stuttering (Rieber & Wollock, 1977) **Edward Warren (1804-1878)**, a well-known surgeon from Harvard, wrote: "*Some stammerers are said to have been cured by learning to speak a foreign language. As the pupil in this case is required to take lessons in pronunciation, and to speak the words after his instructor, until he obtains the right sound and accent, we can easily understand how the effect is produced. (Warren, 1837, p. 90).* Whether the phrase "*Some stammerers are said to have been cured by learning to speak a foreign language*" refers to the work of Itard, is not clear. It should also be noted that the approach Warren described is somewhat different from what Itard suggested where he speaks of "*lessons in pronunciation*" and "*to speak words after his instructor*" rather than being immersed in a different linguistic environment. About the possible success of the approach, Warren believed it could go both ways where he stated: "*If the pupil is so far interested and engaged in the acquisition of a new tongue, as to forget his impediment, he may be cured in this way; but if sensitiveness predominate, the embarrassment of endeavouring to express himself intelligibly and grammatically in a strange tongue, is added to this habitual embarrassment, and increases the difficulty in a tenfold degree.*". (Warren, 1837, p. 90).

Erasmus Darwin's experiment

Where Itard got the idea from to confine a child to a foreign governess in order to overcome stuttering, is not known but he certainly was not the first one to have adopted this approach. In her "*Memoirs of the life of Dr Darwin*" (1804, p. 63-64) the English poet Anna Seward (1742-1809) relates about the stuttering in the family of **Erasmus Darwin (1731-1802)**, physician, scientist and grandfather of the famous naturalist Charles Darwin, known from his theory of evolution. Erasmus Darwin suffered from "*a high degree of stammering*" which "*retarded and embarrassed his utterance*". He had one daughter and four sons, the oldest of which, the uncle of the naturalist and also called Charles, "*had contracted the propensity*". Anna Seward describes how in order to cure his son's stuttering, Erasmus sent Charles abroad: "*With that wisdom, which marked the Doctor's observations on the habits of life; with the decision of conduct, which always instantly followed the*

conviction of his mind, he sent Charles abroad;” Apparently Erasmus was of the opinion that this could help his son in two ways: he would no longer see the stuttering example of his father and using another language would break the habit of speaking dysfluently: *“at once to break the force of habit, formed on the contagion of daily example, and from a belief that in the pronunciation of a foreign language, hesitation would be less likely to recur than in speaking those words and sentences, in which he had been accustomed to hesitate.”*

Seward further provides some practical details of the experiment. Charles, born in 1758, was sent abroad at about the age of 12, i.e. around 1770. So Erasmus Darwin tried this approach even before Itard was born. The person Charles was sent to was a certain Mr. Dickinson: *“About his twelfth year he was committed to the care of the scientific, the learned, the modest, and worthy Mr Dickinson, now rector of Blimel, in Shropshire.”* (Note: it concerns Samuel Dickinson (1733-1823) who became rector of Blimel in 1777). Mr. Dickinson was instructed to use exclusively French: *“That the purpose of the experiment might not be frustrated, Dr Darwin impressed that good man’s mind with the necessity of not permitting his pupil to converse in English; nor even to hear it uttered after he could at all comprehend the French language.”* The experiment lasted for two years and appeared to be a great success, though Charles’ speech was not completely normal: *“Charles Darwin returned to England, after a two year’s residence on the continent, completely cured of stammering; with which he was not afterwards troubled; but his utterance was, from that time, somewhat thick and hurried”*.

Translation exercises

Clearly learning a foreign language to cure stuttering was a practice applied already in the second half of the 18th century. Another and somewhat related approach that was sometimes used at that era was translating, as proposed for instance by **Colombat de l’Isère**. Colombat first suggested the use of translation exercises in 1830 in his book *“Du bégaiement et de tous les autres vices de la parole traités par de nouvelles méthodes”* in which he presented the method he had developed for treating stuttering. His method consisted mainly of syllable timed speech and reading, first at word level and subsequently reading sentences. **Figure 1** shows some examples of the sentences he had his clients read. At the end the description of his method Colombat suggested translation exercises: *“On pourra varier à l’infini ces genres d’exercices en faisant traduire en français des phrases faciles, soit du latin, soit de l’anglais et de l’Italien, etc. ou de toute autre langue que l’on voit rarement être ignorée entièrement par les personnes qui ont reçu une certaine éducation.”* (p. 200). (“One can vary these kinds of exercises endlessly by having translate into French easy sentences, either from Latin, English or Italian, etc. or any other language that is rarely seen to be completely unknown by people who have had some education”.)

L'ac-cent-du-pays-où-on-est-né-de-meu-
re-dans-l'es-prit-et-dans-le-coeur-com-me-
dans-le-lan-ga-ge.

La-plu-part-des-hom-mes-ont,-com-
me-les-plantés,-des-pro-pri-é-tés-ca-chées-
que-le-ha-sard-fait-dé-cou-vrir.

Figure 1. Reading exercises used by Colombat de l'Isère (1830) (examples from p. 195)

Ten years later, when he published his book "*Traité de tous les vices de la parole et en particulier du bégaiement*" Colombat seems to have definitely incorporated translation exercises in his method, providing no less than 24 pages of examples in Latin, English, German, Italian, and Spanish (see **Figure 2**)

You dance in a net, and think nobody sees you.
Vous dansez dans un filet, et vous croyez que personne
ne vous voit.

A tradesman who cannot lie, may shut up his shop.
Un marchand qui ne sait mentir doit fermer bou-
tique

Geben ist Lust. Bezahlen ist Schuldigkeit. Verdienst-
lichkeit is nur, wo man das Gegebene entbehrt.
Don-ner-est-un-plai-sir,-et-pa-yer-un-de-voir;-il-n'y-
a-donc-de-mé-ri-te-à-don-ner-que-lors-qu'on-se-pri-ve.

Il giuoco è paragon dell'uomo.
Le jeu est la pierre de touche de l'homme.

Chi non ha vergogna, tutto il mondo è suo.
Celui qui ne sait pas rougir se rend maitre de monde.

Figure 2. Translation exercises used by Colombat de l'Isère (1840) (some examples of translation exercises from English (p.441), German (p. 448) and Italian (p. 456))

Colombat does not explain what the specific contribution was of translation exercises in the cure of stuttering but he pointed out that the latter exercises were among the most difficult for people who stutter and if at the end of therapy a person succeeded in translating the phrases without stuttering, he could consider himself totally free of his problem: “... *les personnes bègues, qui, à la fin de leur traitement, parviendront à les traduire sans bégayer, pourront se regarder comme étant parfaitement délivrées de leur infirmité, car cette épreuve est une des plus difficile et par conséquent des plus concluantes.*” (Colombat, 1840, p. 436-437). Judging from a footnote that Colombat added, translation exercises were not only used in individuals who mastered a foreign language but also in individuals not speaking any other languages: “*Comme la traduction doit, autant que possible, être faite mot à mot, nous avons mis le sens en français qui d’ailleurs servira d’exercice pour ceux qui ne connaissent pas les langues dont il est la traduction.*” (p. 437). (“As the translation must, as much as possible, be done verbatim, we have put the meaning in French which moreover will serve as an exercise for those who do not know the languages of which it is the translation.”).

Moreover, Colombat seemed to have used the same method in children who clutter: “*On prévendra le bredouillement chez les enfants en les faisant lire à haute voix et déclamer, ayant soin que tous leurs mots soient mesurés par un rythme musical, comme je le conseillerai bientôt pour le bégaiement. Tous ces moyens seront plus efficaces si on y joint de plus l’étude des langues étrangères, et si on force les jeunes bredouilleurs à s’exercer le plus possible dans une de ces langues.*” (Colombat, 1830, p.89) (“One will prevent cluttering in children by making them read aloud and declaim, taking care that all their words are measured by a musical rhythm, as I will soon recommend for stuttering. All these means will be more effective if we also add the study of foreign languages, and if we force the young clutterers to practice as much as possible in one of these languages.”).

Conclusion

The first real study on bilingualism and stuttering seems to date back from the early 20th century when Travis, Johnson and Shover conducted a survey on the prevalence of stuttering in bilingual compared to monolingual children in a number of public schools in Indiana, USA. However, stuttering and bilingualism received interest already in the 18th and 19th century. Several of the current research themes were already alluded to at that time, such as the manifestation of stuttering in bilinguals, bilingualism as a possible cause of stuttering and the treatment of stuttering in bilingualism. A unique historic approach appears to be the use of bilingualism and foreign languages to cure stuttering. While the information in the present paper is based on an analysis of a substantial number of sources, the overview given should not be considered exhaustive. Especially in the second half of the 19th century there was a rapid growth of publications on stuttering, also in languages

different from the ones considered here, which may contain additional interesting information on bilingualism and stuttering.

REFERENCES

- Adams 2003: Adams, J.N. *Bilingualism and the Latin language*. Cambridge. Cambridge University Press.
- Agius 1995: Agius, J. Language analysis of a bilingual Maltese-English stuttering child. In: C.W. Starkweather, & H.F.M. Peters (Eds.), *Stuttering. Proceedings of the first world congress on fluency disorders*, Munich, Germany, August 8-11 (pp. 175-178). The Netherlands: University Press Nijmegen.
- Au-Yeung, Howell, Davis, Charles & Sackin 2000: Au-Yeung, J., Howell, P., Davis, S., Charles, N., & Sackin, S. UCL Survey on bilingualism and stuttering. Paper presented at the 3rd World congress on fluency disorders, Nyborg, Denmark, 7-11 August.
- Bacon 1627: Bacon, F. *Sylva Sylvarum: or a naturall historie in ten centuries* (Cent. Iv. Sec. 386), London: William Lee.
- Becquerel 1843: Becquerel, A. *Traité du Bégaiement et des moyens de le guérir*. Paris. Fortin, Masson et Cie, Libraires.
- Bernstein Ratner & Benitez 1985: Bernstein Ratner, N. & Benitez, M. Linguistic analysis of a bilingual stutterer. *Journal of Fluency Disorders*, 10, 211-219.
- Blume 1841: Blume, F. *Neueste Heilmethode des Stotterübels*. Quedlingburg and Leipzig. Druck und Verlag von Gottfr. Bacce.
- Bobrick 1995: Bobrick, B. *Knotted Tongues: Stuttering in history and the quest for a cure*. New York: Simon & Schuster.
- Brosch & Pirsig 2001: Brosch, S. & Pirsig, W. Stuttering in history and culture. *International Journal of Pediatric Otorhinolaryngology*, 59, 81-87.
- Chervin 1867: Chervin Ainé. (= the older, meaning Claudius, not his son Arthur) *Du bégaiement considéré comme vice de prononciation*. Paris: Delalain et fils.
- Colombat 1830: Colombat de l'Isère, M. *Du bégaiement et de tous les autres vices de la parole traités par de nouvelles méthodes*. Paris: Mansut fils.
- Colombat 1840: Colombat de l'Isère, M. *Traité de tous les vices de la parole et en particulier du bégaiement*. Paris, Béchet, Labé.
- Combe 1826: Combe, A. *Du bégaiement, ses causes &c et moyens therapeutiques pur prevenir, modifier ou guerir cette infirmité*; par M. Felix Voisin, D.M.P. *The Phrenological Journal and Miscellany*, Vol IV, October, 1826 – November 1827, 458-467. (Also reprinted in *Journal of Communication Disorders*, 10 (1977), 146-152.)
- Dale 1977: Dale. Factors related to dysfluent speech in bilingual Cuban-American adolescents. *Journal of Fluency Disorders*, 2, 311-314.
- De Bot & Kroll 2002: De Bot, K. & Kroll, J. Psycholinguistics. In N. Schmitt (Ed.) *Introduction to applied linguistics* (pp. 133-149). London: Arnold.
- De Chauliac 1363: De Chauliac, G. *Chirurgia magna Guidonis de Gaultiaco*, Reprint. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1976.
- Dieffenbach 1841: Dieffenbach, J.F. *Die Heilung des Stotterns durch eine neue chirurgische Operation*. Ein Sendschreiben and das Institut von Frankreich. Berlin. Albert Förstner.

- Edwards 2004: Edwards, J. Foundations of bilingualism. In T. Bhatia & W. Ritchie (Eds.). *The handbook of bilingualism* (pp. 7-31). Oxford: Blackwell.
- Eldridge 1968: Eldridge, M. *A history of the treatment of speech disorders*. Edinburgh and London: E. & S. Livingstone.
- Frank 1826–1843: Frank, J. *Praxeos medicae universae praeceptis*. Lipsiae: sumptibus bibliopoli Kuehniani
- Freud 1939: Freud, S. *Moses and monotheism*. Translated from the German by Katherine Jones. Hogart Press and the Institute of Psycho-Analysis. https://www.taagloucester.org/sites/default/files/uploaded_documents/moses_and_monotheism_excerpt.pdf
- Gutzmann 1893: Gutzmann, H. *Vorlesungen über die Störungen der Sprache und ihre Heilung, gehalten in den Lehrcursen über Sprachstörungen für Aerzte und Lehrer*. Berlin N.W.: Verlag von Fischer's Medic. Buchhandlung H. Kornfeld.
- Héral 2006: *L'orthophonie avant l'orthophonie*. Exposition présentée au 6e festival audiovisuel en orthophonie. Nancy, 10, 11 et 12 novembre.
- Hertz 1930: Hertz, J.H. *The Pentateuch and Haftorahs: Hebrew text, English translation with commentary: Exodus*. Oxford: Oxford University Press.
- Howell, Davis, & Williams 2009: Howell, P., Davis, S., & Williams, R. The effects of bilingualism on stuttering during late childhood. *Archives of Disease in Childhood*, 94,42-46.
- Hunt 1861: Hunt, J. *Stammering and Stuttering, their nature and treatment*. London: Longman, Green, Longman and Roberts.
- Itard 1817: Itard, J.M. *Mémoire sur le bégaiement*. *Journal universel des sciences médicales*, 7, 129-144.
- Jankelowitz & Bortz 1996: Jankelowitz, D.L. & Bortz, M.A. The interaction of bilingualism and stuttering in an adult. *Journal of Communication Disorders*, 29, 223-234.
- Judy Duchan's History of speech –language pathology. www.ascu.buffalo.edu
- Karniol 1992: Karniol, R. Stuttering out of bilingualism. *First Language*, 12, 255-283.
- Klencke 1860: Klencke, H. *Die Heilung des Stotterns nach meiner rationellen, didactisch-medicinischen Methode*. Leipzig: Verlag von Chr. Ernst Kollman.
- Klingbeil 1939: Klingbeil, G.M. The historical background of the modern speech clinic. *Journal of Speech Disorders*, 4, 115-132.
- Kussmaul 1877: Kussmaul, A. *Die Störungen der Sprache: Versuch einer Pathologie der Sprache*. Leipzig: F. C. W. Vogel.
- Lebrun, Bijleveld, & Rousseau 1990: Lebrun, Y., Bijleveld, H., & Rousseau, J.J. A case of persistent neurogenic stuttering following a missile wound. *Journal of Fluency Disorders*, 15, 251-258.
- Lebrun & Paradis 1984: Lebrun, Y. & Paradis, M. To be or not to be an early bilingual? In: Y. Lebrun & M. Paradis (Eds.), *Early bilingualism and child development* (pp. 9-18). Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Leon-Sarmiento, Paez & Hallett 2013: Leon-Sarmiento, F. E., Paez, E., & Hallett, M. Nature and nurture in stuttering: A systematic review of the case of Moses. *Neurological Science*, 34, 231-237.
- Lewis 1897: Lewis, G.A. 1897 *The origin of stammering*. Detroit. Geo. Andrew Lewis.
- Lewis 1907: Lewis, G.A. *Home cure for stammerers*. Detroit. G.A. Lewis.
- Lim, Lincoln, Chan, & Onslow 2008: Lim, V.P. C., Lincoln, M., Chan, Y.H., & Onslow, M. Stuttering in English-Mandarin bilingual speakers. The influence of language dominance on stuttering severity. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 51, 1522-1537.

- McCormac 1828: McCormac, H. A treatise on the cause and cure of hesitation of speech or stammering. London: Longman, Rees, Orme, Brown, and Green.
- Mendelssohn 1738: Mendelssohn, M. Psychologische Betrachtungen auf Veranlassung einer von dem Herrn Oberkonsistorialrath Spalding an sich selbst gemachten Erfahrung. Magazin zur Erfahrungsseelenkunde, 1, 46-75.
- Mercurialis 1583: Mercurialis, H. De morbis puerorum ("On the diseases of children"). Translated by Johannes Chrosczyeioioskius and J Wollock, Journal of Communication Disorders, 10, 1-2, 127-140.
- Nwokah 1988: Nwokah, E.E. The imbalance of stuttering behavior in bilingual speakers. Journal of Fluency Disorders, 13, 357-373.
- Potter, 1882: Potter, S.O.L Speech and its defects, considered physiologically, pathologically, historically, and remedially. Philadelphia: P. Blakiston, son & co.
- Quidde 1925: Quidde, L. Erinnerungen eines Stotterers. Vossische Zeitung, December 20th. (also translated and reprinted as Quidde, Ludwig, Recollections of a Stutterer, in Living Age, 328, February 13, 1926, p. 360-363.)
- Rieber & Wollock 1977: Rieber, R.W. & Wollock, J. The historical roots of the theory and therapy of stuttering. Journal of Communication Disorders, 10, 3-24.
- Roberts 2002: Roberts, P.M. Disfluency patterns in four bilingual adults who stutter. Journal of Speech-Language Pathology and Audiology/Revue d'orthophonie et d'audiologie, 26, 5-19.
- Roche & Sanson 1828: Roche, L. Ch. & Sanson, J.L. Nouveau éléments de pathologie médico-chirurgicale ou traité théorique et pratique de médecine et de chirurgie. Paris: J.-B.. Baillière.
- Romberg 1853: Romberg, M.H Nervous diseases of man. London. Printed for the Sydenham Society. (Translated and edited by Edward H. Sieveking).
- Rullier 1821: Rullier, F. Bégaiement. In MM. Adelon etc.... (Eds). Dictionnaire de Médecine, Tome Troisième ARG-BUT (pp. 341-353). Paris: Béchét jeune, libraire.
- Schäfer 2008: Schäfer, S.M.C.M. Stuttering characteristics of German-English bilingual speakers. A thesis submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Masters of Science in Speech-language-therapy in the University of Canterbury. University of Canterbury.
- Schmalz 1846: Schmalz, E. Beiträge zur Gehör- und Sprachheilkunde. Leipzig: Verlag der J.C. Hinrichsshen Buchhandlung.
- Scott Trautman & Keller 2000: Scott Trautman, L. & Keller, K. Bilingual intervention for stuttering: A case in point. Paper presented at the ASHA annual convention, Washington, D.C., November, 16-19.
- Shapiro 1999: Shapiro, D. A. Stuttering intervention. A collaborative journey to fluency freedom. Austin, TX: Pro-Ed.
- Schulthess 1830: Schulthess, R. Das Stammeln und Stottern: über die Natur, Ursachen und Heilung dieser Fehler der Sprache, mit besonderer Berücksichtigung der neuen Curmethode des Stotterns: nebst einem Versuche über die Bildung der Sprachlaute. Zürich: Friedrich Schulthess.
- Seward 1804: Seward, A. Memoirs of the life of Dr. Darwin, chiefly during his residence in Lichfield, with anecdotes of his friends and criticisms on his writings. Philadelphia: At the classic press, for the proprietors Wm.Poynteli, & Co.
- Siguan & Mackay 1987: Siguan, M. & Mackay, W.F. Education and bilingualism. London: Kagan Page in association with UNESCO.

- Silverman 1996: Silverman, F.H. Stuttering and other fluency disorders. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Ssikorski 1891: Ssikorski, J.A. Ueber das Stottern. Berlin: Verlag von August Hirschwald.
- Stern 1948: Stern, E. A preliminary study of bilingualism and stuttering in four Johannesburg schools. *Journal of Logopaedics*, 1, 15-25.
- Stuttering homepage. <https://www.mnsu.edu/comdis/kuster/stutter.html>.
- Thelwall 1812: Thelwall, J. Illustrations of English Rhythmus. London. Printed by McCreery Black-horse-court and sold by Messers. Arch, Cornhill; Ridgeway, Piccadilly; Kent, Holborm; and Harwood, Great Russel-street.
- Tigay 1978: Tigay, J.H. "Heavy of Mouth' and 'Heavy of Tongue': On Moses' Speech Difficulty." *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 231, 57-67.
- Van Borsel 2011: Van Borsel, J. Review of research on the relationship between bilingualism and stuttering. In P. Howell & J. Van Borsel (Eds.) *Multilingual aspects of fluency disorders* (pp. 247-270). Bristol: Multilingual Matters.
- Van Riper 1971: Van Riper, C. The nature of stuttering. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Warren 1837: Warren, E. Remarks on stammering. *The American Journal of the Medical Sciences*, 21, 75-99. (Also reprinted in *Journal of Communication Disorders*, 10 (1977), pp. 159-179.)
- Wingate 1997: Stuttering. A short history of a curious disorder. Westport/London: Bergin & Garvey.
- Woods & Wright 1998: Woods, D.W. and Wright, L.W. Dismantling simplified regulated breathing: A case of a bilingual stutterer. *Journal of Behavioral Therapy and Experimental Psychiatry*, 29, 179-186.
- Wright 1835: Wright, J. A treatise on the causes and cure of stuttering, with reference to certain modern theories. London: Whittaker & Co.
- Travis, Johnson & Shover 1937: Travis, L.E., Johnson, W. & Shover, J. The relation of bilingualism to stuttering. *Journal of Speech Disorders*, 2, 185-189.

Prof. Dr. John Van Borsel

Department of Rehabilitation Sciences
Faculty of Medicine and Health Sciences
Ghent University

Address: C. Heymanslaan 10, B-9000 Gent, Belgium
email address: John.vanborsel@Ugent.be

Проф. д-р Джон ван Борсел

Катедра по рехабилитационни науки
Факултет по медицина и здравни науки
Университет в Гент

Адрес: С. Нейманслаан 10, В-9000 Гент, Белгия
електронен адрес: John.vanborsel@Ugent.be

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФАКУЛТЕТ ПО КЛАСИЧЕСКИ И НОВИ ФИЛОЛОГИИ

Том 113

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”
FACULTY OF CLASSICAL AND MODERN PHILOLOGY

Volume 113

БЪЛГАРСКА ТРАНСКРИПЦИЯ И ТРАНСЛИТЕРАЦИЯ НА ПОРТУГАЛСКИ ИМЕНА

ВЕСЕЛА ЧЕРГОВА

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

BULGARIAN TRANSCRIPTION AND TRANSLITERATION OF PORTUGUESE NAMES

Резюме. Студията разглежда фонетичните, фонологичните и прозодичните особености на съвременния португалски език, като се извеждат научно обосновани правила за пренос на португалски имена със средствата на графичната система на съвременния български език и съобразно българския фонетичен и акцентологичен регистър. Дефинират се различните средства за пренос на чужди имена с цел да се открие сред тях ролята и взаимодействието на транскрипционния и транслитерационния принципи. Предлага се преглед на научната литература по въпросите на междуезиковата транскрипция, анализират се методите им и резултатите от приложението им, като се онагледява необходимостта от въвеждане на насоки, целящи преодоляването на съществуващата непоследователност в българската транскрипция на португалски имена.

Ключови думи: българска транскрипция, българска транслитерация, португалски имена, португалска фонология и акцентология

Abstract. The study examines the phonetic, phonological and prosodic features of the modern Portuguese language by scientifically deriving sound rules for the transfer of Portuguese names with the features of the graphic system of the modern Bulgarian language and in accordance with the Bulgarian phonetic and accentuation register. Different means of

transfer of foreign names are defined in order to highlight among them the role and interaction of the principles of transcription and transliteration. A review of the scientific literature on the issues of interlingual transcription is offered, their methods and the results of their application are analyzed, illustrating the need to introduce guidelines aimed at overcoming the existing inconsistency in Bulgarian transcription of Portuguese names.

Keywords: Bulgarian transcription, Bulgarian transliteration, Portuguese names, Portuguese phonology and accentuation

Винаги трябва да се помни, че транскрипцията на имена е повече проблем на българския език и по-малко на чуждия език (Данчев 2010: 53).

Българската транскрипция и/или транслитерация¹ на португалски имена не затормозява българите изобщо, а само относително ограничената група сънародници с познания по езика. Несведущата родна публика доверчиво приема, че авторът на "Габриела, карамфил и канела" се казва Жоржи Амаду, като интуитивно адаптира кирилизирания графичен образ към акцентни модели от родния език (Пацева 2012: 15-18; Пацева 2018: 111-116) или социално утвърдени отклонения, заложили културно-исторически под влияние на чуждо посредничество (Парашкевов 2015: 34). В процеса на усвояване на декларативните и процедурните знания (Пацева 2018: 106) по португалски език се достига до осмислянето на Жорже Амадо като лексикално единство от „морфеми, метрична рамка и сегментно съдържание“ (Пацева 2018: 106) и до откритието, че писателят е един „обичан“ Жорже, а не рима на „какаду“. В този смисъл неприязънта към деформираното на кирилица чуждо име идва с познанието за чуждия език, а колкото по-задълбочени са лузофонските знания и умения, по-ярко изпъкват трудностите пред това на пръв поглед семпло и почти незначително занимание като предаването на чужди имена чрез символите на българската графична система. Що се отнася до португалистиката, а може би не само, то е поле за страсти и дори яростни вражди. Дали да транслитерираме, или да транскрибираме? Дали транскрипцията да изразява всички алофонни разновидности на сегментите на полицентричния език, или да се придържа към фонологичното им съдържание? Дали морфологичната структура и информация, кодирана в акустичния образ на чуждите собствени и нарицателни имена, има отношение към преноса им на български език? Каква е ролята на сричковия и акцентния строеж на чуждите думи за транскрипцията

¹ Настоящата студия е част от дейностите и очакваните резултати по проект на ФСлФ и ФКНФ при СУ „Свети Климент Охридски“ с название „Прозодични аспекти на българския език в съпоставителен план с други езици с лексикално акцентуване“, ръководител доц. д-р Мирена Пацева-Момова, в рамките на „Конкурс за финансиране на фундаментални научни изследвания – 2019“ към Министерство на образованието и науката, договор КП-06-Н40/11 / 12.12.2019.

и транслитерацията им? Каква тежест имат българските правописни правила и общоприети модели на възприемане на екзоними?

На тези и други въпроси студията се стреми да потърси и предложи отговори без неуместни изблици на емоции, а въз основа на възможно най-обективна аргументация, основана на научни принципи и подходи.

Въведение в темата и преглед на становищата

Преносът и изговорът на чужди имена е интересувал българската културна и езиковедска общност отдавна. Андрейчин пише:

За пръв път през 1929 г. писателят Кирил Христов поставя на разглеждане този въпрос в една кратка статия (наречена неpretенциозно от самия него „бележка“) под заглавие „За транскрипцията“ в сп. Родна реч, г. II, кн. 5, стр. 230–232. Той разглежда бегло и откъслечно някои въпроси, като прави сравнение с по-неточното предаване на чужди имена в други езици. Засяга и въпроса за транскрипцията на български имена с латиница. Правилна е мисълта на автора, че „транскрибирайки разумно, ние имаме възможност да научим нашето образовано общество да произнася чуждите собствени имена по-вярно, отколкото френците и италианците произнасят немски и английски имена, немците и англичаните – френски и руски и пр. И трябва да използваме тая възможност! (Андрейчин, Вълenov 1974: 7–8).

Стремежът на Кирил Христов към „разумна транскрипция“, която да позволи „по-вярно“ произношение на чуждите имена, извежда някои основни аспекти на процесите по транскрипция и транслитерация. Един от тях е свързан с контрастивното отношение между графичната и фонетичната система. От тази гледна точка графичните системи, включително и българската, имат своите сегментно-прозодични ограничения, така че колкото и да ги разпъваме, не могат да отразят задоволително фонетичното разнообразие на португалската реч, а и на почти всяка друга чужда реч, нито успяват да възпитат в правилно чуждоезиково произношение невладеещите чуждия език, за които е далеч по-съществено чуждото име да е грамотно и нееднозначно изписано според родния им правопис. Графичната система на майчиния ни език няма свойството (или поне в синхрония фонетичната ѝ мотивация е относителна) да отразява акустичните реалности на фонетичния регистър, а още по-малко фонетичните регистри на чужди езици. Графична система като латиницата, която обслужва множество фонетични регистри, не страда от проблема за транскрипция на имената между тези езици, но това не помага на ползвателите ѝ да произнасят адекватно чуждите имена. Може би неволно цитатът изтъква и друг аспект на българската транскрипция на чужди имена, а именно, че тя представлява контрастивното изследване на две фонологични и прозодични системи (в случая, португалска и българска). А също така и фактът, че

„по-вярното“ произнасяне на чуждите имена е подход за въвеждане на чуждите думи в българския език, чрез който те се превръщат в негов лексикален запас и стават подвластни на процесите по асимилиране на заемки.

Андрейчин, Вългенов и авторският колектив (1974) си поставят изключително амбициозна и мащабна задача, извеждайки правила за българска транскрипция на чужди имена от славянски, романски, германски, класически, балкански, угрофински, източни и далекоизточни езици, като португалският език не е подминат, макар указанията да са твърде противоречиви и дори подвеждащи. Трудът прави първа крачка към изработване на научно-практически подход към тази дейност и вероятно стимулира изготвянето на поредица теоретико-приложни монографии, посветени на отделни езици: Андрей Данчев, *Българска транскрипция на английски имена*, четвърто издание от 2010 г. (първо издание от 1977 г.); Иван Кънчев, *Българска транскрипция на испански имена*, от 2000 г.; Борис Парашкевов, *Българска транскрипция на немски имена*, от 2015 г. Следва да се подчертае, че темата за българския пренос на чужди имена се засяга в трудовете по българска фонетика и фонология (Тилков, Стоянов, Попов 1982: 273–283; Иванов 1996: 111–113; Бояджиев, Тилков 1997: 275–278; Бояджиев, Георгиева, Пенчев, Станков, Тилков 1998: 315–327) и в разработки и речници на Института за български език при БАН (БАН 1988, 2002, 2012), както и в нормативната уредба (Наредба № 6 от 12 юни 1995 г. за транскрипция и правопис на чужди географски имена на български език на министъра на териториалното развитие и строителство).

Установи се, че българската транскрипция на португалски имена е застъпвана целенасочено в няколко статии: Тома Томов (1965), Теодора Атанасова (1974), Маргарита Дренска (1989), Румен Стоянов (2014). Освен това повечето монографии по българска фонетика и фонология, както и изданията на Института за български език при БАН, изказват становище относно кирилизирани португалски имена поне що се отнася до графичното отразяване на фонетичната редукция на <o> в неакцентувана сричка. Основната част от изследванията (Томов 1965; Атанасова 1974; Дренска 1989) застъпват краен фонетичен принцип, наблягащ на графичното изразяване на алофонните различия, продиктувани от диатопични или позиционни варианти на сегментите. В резултат се наблюдава разнопосочност и непоследователност в транскрипционната практика, тъй като имената на публични личности или географски обекти от лузофонския свят се предават с различни кирилизирани варианти. Стоянов (2014: 154) изразява мнението, че българската транскрипция на португалски имена е маркирана от „безпринципност, субективизъм, налучкване“ и проблемите ѝ биха били преодоляни, ако се даде превес на транслитерацията над транскрипцията.

Ако се върнем към относително невинния пример с Жорже Амадо, ще изпъкнат поне няколко от нерешените случаи в практиката на българската транскрипция и/или транслитерация на португалски имена. Фонетичната транскрипция на имената на писателя в бразилската правоговорна норма е

следната: Jorge Leal Amado de Faria ['zɔvzi lɛ'aw v'madu dʒi fɛ'riɐ]. В лузоафриканската правоговорна норма² фонетичната транскрипция на името му претърпява следната промяна: ['zɔvzɔ li'at v'madu dɔ fɛ'riɐ]. С това не се изчерпват алофонните му реализации, но дори и тези две стигат, за да се постави въпросът докъде се простира транскрипцията и трябва ли тя да отразява диатопичните, диафазичните и диастратичните разслоения на акустиката? Трябва ли да присъства в културното ни пространство този автор с две имена *Жоржи Леау Ъмаду джи Фърия³ и *Жоржъ Лиал Ъмаду дъ Фъриъ? Или ще направим „разумна транскрипция“, която да се съобрази с фонологичните единици на езика, с графичния образ на оригинала и със спецификата на българската правописна и правоговорна традиция и норма: Жорже Леал Амадо де Фария? Все пак името на бразилския писател е силно пощадено от графични интерпретации, тъй като трайно е възприето като Жоржи Амаду и може да се счете за „традиционна за българския език форма“ (Наредба № 6 / 1995: чл. 4).

С такава съдба не би се похвалил португалският му събрат по перо и носител на Нобелова награда за литература Жозе Сарاماго, чието име във фонетична транскрипция има следната акустична форма José Saramago [ʒu'zɛ sɐrɐ'maɣu], а книгите му са били издавани на български език под авторството на Жузе Сарاماгу, Жозе Сарاماгу, Жузе Сарاماго и, за наша радост, Жозе Сарاماго (вж. Стоянов 2014: 153–161)⁴. Ако методът на транскрипцията се доведе до крайност, би следвало да го изпишем като Жузе Съръмагу, при което остава неотразена интервокалната аспирация на звучния веларен, неносов оклузив [ɣ]. Дали обаче това не е някакъв „екстремн фонетизъм“, който снема естетиката⁵ от образа на кирилизираното португалско име и близостта му с оригиналната графика?

Авторът на бестселъри José Rodrigues dos Santos, е представен на българската публика като Жозе Родригеш душ Сантуш. Първите две имена на писателя следват една транскрипционно-транслитерационна логика на запазване

---

² Възпремам термина *лузоафриканска норма* (Кашелейро, Корея 2007), защото обединява книжовната норма на Португалия, прилагана също в африканските португалоезични държави Ангола, Мозамбик, Гвинея Бисау, Сао Томе и Принсипе, Кабо Верде, макар че те също бележат алофонни вариации.

³ Със знак * се отбелязват транскрипционните варианти, които не смятам за препоръчителни, независимо че може да се срещат в публичното пространство.

⁴ С похвалното усилие на Вера Киркова и издателство Колибри се въвежда ред в полза на „разумната транскрипция“.

⁵ В рецензията си доц. д-р Маргарита Димитрова от ССБЕ на ИБЕ при БАН съвсем правилно отбелязва, че критерии като „естетически вид“ и „елегантност“ на португалската дума са „несъществени от различни гледни точки: защото не съществуват в процесите на транскрипция/транслитерация или защото са неразпознаваеми от носителите на българския език“. Възможно е да са от значение само за българските специалисти по португалски език, но според мен имат отношение към естетическата функция на езика (вж. Данчев 2010: 50–53).

на графичната близост с оригинала при предаване на фонетичното съдържание със средствата на българската графична система, а вторите две – друга логика, а именно на графично отразяване на редуцията на португалските неакцентувани гласни, като се набляга само на гласната [o], при това само в две от имената – душ Сантуш. Въпросната редуция засяга и първите две, което е видно от фонетичната транскрипция [zu'ze Rud'riçəf duʃ'sẽtuʃ].

Генералният секретар на ООН – António Guterres ([tõniw gu'teRəs], в лузоафриканската норма, и Antõnio Guterres [ã'toniw gu'teris] в някои от бразилските му фонетични версии) е претворен на кирилица в някаква смесица от европейско-бразилско произношение, която трудно би се срещнала в действителен диатопичен ареал на съвременния португалски език – Антониу Гутериш⁶. Генералният секретар на ООН бива назоваван в българските медии⁷ също така *Антониу Гутерриш, *Антониу Гутерис, *Антониу Гутейриш и други. А ако се приложат последователно изискванията на Института за български език при БАН и се отчете фонологичната стойност на сегментите, би следвало да се предава нееднозначно като Антониу Гутереш.

Португалският писател Aquilino Ribeiro [vki'linu Ri'βejru], който може би не е толкова известен сред българската публика, също страда от хетеронимия и непоследователност във виртуалното пространство: *Акилину Рибейру, *Акилино Рибейру, *Акуилино Рибейро. В някои варианти личи откровено невежество (Акуилино), тъй като графичното <u> няма фонетична стойност, както е видно от фонетичната транскрипция по-горе. В други (Акилино Рибейру), малкото име на писателя не отразява графично редуцията на неакцентуваната гласна в краесловие, но фамилиното му име набляга на нея, като предава <o> чрез <u>. В трети (Акилину Рибейру) редуцията на краесловно, неакцентувано <o> е последователно пренесена като <u>, но редуционните процеси при останалите неакцентувани сегменти и регресивната дисимилация в дифтонга <ei> [ej], изобщо не са загатнати. Ако се приложи последователно принципът на транскрипция въз основа на фонетичните еквиваленти („радикален фонетизъм“ по Андрей Данчев 2010: 54), би следвало името да се кирилизира така: *Ъкилину Рибайру, но с уговорката, че произнесено от бразилска аудитория или споменато в бразилски източник ще се изпише съответно: *Ъкилину Рибейру. Ако се приложи принципът на транскрипция въз основа на фонологичните еквиваленти, съчетаващ хармонично транскрипцията и транслитерацията и съхраняващ връзка с графичния образ на оригинала, името на писателя би изглеждало на кирилица така: Акилино Рибейро.

⁶ Същата съдба сполита и името на министър-председател от близкото минало на Португалия – José Sócrates, предаден като Жозе Сократиш, вместо Жозе Сократеш (<http://dnes.dir.bg/news/koruptzia-portugalia-izmami-zhoze-sokrati-17866696> – посетен на 20.03.2017).

⁷ За това алармираха студенти от специалност Международни отношения към Юридическия факултет на СУ „Св. Климент Охридски“, изучаващи френски език, през декември 2019 г.

Очертаната картина налага извода, че е необходимо да се преосмислят някои постановки на българската транскрипция на португалски имена. И отговорността за това е на академичните специалисти по португалски език и лузофонски култури от специалност Португалска филология към Катедрата по испанистика и португалистика на Факултета по класически и нови филологии към Софийския университет „Св. Климент Охридски“, съгласувано с Института за български език на Българската академия на науките⁸. Наложително е да се установи последователен, научно обоснован подход, съобразен с фонетичните, фонологичните, прозодичните особености и графичната система на съвременния португалски език, както и на всички останали фактори, взаимодействащи си в процеса на транслитерация и транскрипция с българския фонологичен, прозодичен, графичен и правописен регистър.

I. Транскрипция и транслитерация – взаимозависимост и допълване

БАН (2012: 30) регламентира няколко метода за пренос на чужди имена на български език, а именно: транскрипция, транслитерация, превод, установена по традиция форма или възпроизвеждане на оригиналната графика. Препоръчително е да се прилагат в посочения ред, но всеки от тях е допустим и желателен съобразно целите и контекста. Съгласно чл. 4 от Наредба № 6: „При предаването на чуждите географски имена с предимство се ползват принципите на транскрипцията, в редки случаи – на транслитерацията и превода, като във всички случаи се спазват традиционните за българския език форми на чуждите имена“.

Преводът като подход не е застъпен в студията, защото практиката да се превеждат географски имена е ограничена с Наредба № 6 от 12 юни 1995 г. Съгласно разпоредбите на чл. 15, ал (4) от Наредба № 6 традиционните имена на острови Зелени нос се заменят с острови Кабо Верде. Преводът се прилага задължително при съставни географски имена, съдържащи прилагателните „северен, южен, източен, западен и централен“ (Наредба № 6 / 1995: чл. 15, ал. б), а също така и при традиционни имена на „географски обекти, утвърдили се в езиковата практика в преводна или полупреведена форма (нос Добра Надежда /англ. Cape of Good Hope/⁹, Огнена земя /исп. Tierra del Fuego/, Скалистите планини /англ. Rocky Mountains/, Нова Каледония /фр. Nouvelle Calédonie/,

---

⁸ Изведените препоръки за българска транскрипция на португалските имена, изложени в края на студията, са обсъдени с научния екип на специалност Португалска филология чрез анкетни карти и дискусия, състояла се на 13.09.2017 г. Обсъдени са на заседание на Секцията за съвременен български език към Института за български език при БАН на 29.01.2018 г., като бележките от заседанието на ССБЕ при ИБЕ и рецензията на доц. д-р Маргарита Димитрова от 24.01.2018 г. са застъпени в студията.

⁹ На португалски език: Cabo da Boa Esperança.

Великобритания /англ. Great Britain/ и др.)“ (Наредба № 6 / 1995: чл. 15, ал. 5). За целите на българския превод на португалоезични литературни творби обаче преводният подход може да се окаже най-подходящата форма за пренос на имената на художествени герои, исторически личности, географски обекти или културни забележителности. Това означава, че макар да не е предпочитан и насърчаван, преводът на собствени имена не е изключен от езиковата практика и се съобразява изцяло с естеството и целите на българския пренос на чуждото име.

Що се отнася до традиционните форми на чужди имена в културния и енциклопедичния запас от знания на българското общество, името на Лисабон, столицата на Португалия, представлява такова географско име, както и Бразилия, вместо *Бразил или *Бразиу, Мозамбик, вместо *Мосамбике, *Мосамбик или *Мосамбики, Фарнандо Магелан вместо *Фернан, *Фернау или *Фернао *ди/де/дъ Магалийнш, или Магалийнш, или пък *Мъгъляй(н)ш. Съхраняват се традиционно навлезлите в българския език форми, освен ако „при официални препоръки от съответната страна“ традиционните имена не „се заменят с транскрибирани оригинални форми“ (Наредба № 6 / 1995: чл. 4 и чл. 15, ал. 4 и 5). Когато обаче не представляват традиционна форма на географско име, а влизат в състава на лични имена или псевдоними, например в името на писателката Irene Lisboa, трябва да се вземе адекватно решение за използване на традиционната форма Ирене Лисабон или за транскрипция на съскаво-шушкатав архифонема /S/ в съвременния португалски език – Ирене Лисбоа (транслитерация по графемния образ на съскаво-шушкава архифонема /S/), Ирене Лишбоа (транскрипция по неутрален алофон на съскаво-шушкавата архифонема /S/ в краесловие и пред пауза, или в средисловие пред беззвучна съгласна), Ирене Лижбоа (транскрипция по алофон на съскаво-шушкавата архифонема /S/ в кода при звучна съгласна в онсет на следваща сричка). На този въпрос текстът се спира по-долу.

Настоящата студия съсредоточава вниманието си върху транскрипцията и транслитерацията, защото този вид пренос на антропоними, топоними и нарицателни имена на културни явления (напр. фадо, азулежо, морна и др.) от лузофонския свят предлага нерешени проблеми, а същевременно обслужва широк спектър от енциклопедични, публицистични, технически, административни, научни и художествени текстове. Не се разглежда предаването на собствените имена в документи, свързани с установяване на самоличността и с правни последици за физическите и юридическите лица, защото те се регламентират от нормативни актове за транслитерация¹⁰, като самите лица имат право да изберат транскрипционния или транслитерационния подход.

¹⁰ Има се предвид Законът за транслитерацията (изм. ДВ. бр.98 от 13 Декември 2019 г.), както и други регламенти и езиковедски изследвания (БАН 2012: 37–39, Жобов 2007), имащи пряко отношение към методите и критериите за транслитерацията на български имена с графичните средства на латиницата, които според мен косвено се съотнасят с ме-

Така се оказва, че най-застъпеният в приложно и институционално отношение модел за предаване на чужди имена на български език е транскрипцията. Означава ли това, че тя влиза в някакво противоречие с транслитерацията? Или може да се приеме, че двата подхода взаимно се допълват и представляват двете страни на една и съща „монета“?

Кънчев (2000: 13) отбелязва, че „транскрипцията и транслитерацията не са противоположни начини за предаване на имена от един език на друг, а две взаимнодопълващи се страни на междуезиковата практика“. Тази практика съдържа елементи на фонетико-фонологична компаративистика и приложна лингвистика.

Данчев отбелязва следното:

Явно е, че преди да утвърдим дадена транскрибирана форма, трябва да я огледаме внимателно от всички страни. Изобщо това е сфера на езикова дейност, където специалистите – езиковеди и преводачи – трябва да бъдат извънредно предпазливи.

Изпъква и обстоятелството, че отношението към транскрипцията на лица, които владеят съответния чужд език, често е различно от това на лица, които не го владеят, и че двуезичните информатори не винаги дават най-добрите преценки по отношение на транскрипцията. Така например особено подчертана склонност към красен фонетизъм проявяват някои млади специалисти, вниманието на които все още е насочено към овладяването на чуждия език, а това е свързано с някои явления от психолингвистично естество. [...] На практика именно такива лица стават най-често проводници на тесния или радикалния фонетизъм, който не държи сметка за фонологичните и за графеморедните особености на езика-приемник. [...] Транскрипция, която не е обвързана с особеностите на езика-приемник, обикновено се отразява неблагоприятно върху графическата естетика и оттам върху четивността на текста (Данчев 2010: 54–55).

В подкрепа на цитата бих посочила, че непортугалистите сякаш успяват да предадат португалските имена по-сполучливо. Името на Жозе Моуриньо е предадено правилно и естетично от преводача от английски език на биографичната му книга. Името на Педро Ейраш – млад португалски писател и драматург, автор на пиесата „Писмо до Касандра“, която се поставя в театър „Българска армия“, е предадено правилно и естетично от преводача на пиесата – Наташа Колевска, през френски език.

Все пак с какво съдържание се използват двата термина – транскрипция и транслитерация – в съвременната езиковедска литература, посветена на въпросите на кирилизирването на чуждите собствени имена? По какво точно се отличават и си приличат двата подхода? Необходимо ли е да се търси строго разграничаване между тях и задължително да се избира или единият, или другият?

тодите и елементите на транслитерация при обратния процес: български пренос на чужди имена.

II.1. Транскрипция

Терминът *транскрипция* означава процес по отразяване на фонетичното или фонологичното съдържание на думи и изказвания чрез специални графични символи, които не представляват букви, нито графемни и не се ръководят от правописни правила, а съставляват универсален графичен код от символи за фонетично описание, представен от Международната фонетична азбука (IPA) или други системи. В този смисъл същинската транскрипция е фонетична и отразява фонетичната (фонна и алофонна) реализация на звуковете и техните съчетания в рамките на морфосинтактичните структури. Фонологичната транскрипция не отразява реални звукове (т.е. артикулаторни и акустично-перцептивни единици), а функционални лингвистични единици – фонемни и архифонемни.

Очевидно българската транскрипция на чужди имена не изразява съдържанието нито на фонетичната, нито на фонологичната транскрипция, защото се свързва с *предаването на имена от една графична система в друга графична система, като се стреми да държи сметка за фонетичното съдържание на графичните знакове в езика-източник и в езика-приемник*. По тази причина учените прибегват до уточняващи термини като „практическа транскрипция“ (Бояджиев, Георгиева, Пенчев, Станков, Тилков 1998: 315; Бояджиев, Тилков 1997: 275 и др.; Иванов 1996: 111), „оперативна транскрипция“ (Тилков, Стоянов, Попов 1982: 273, Парашкевов 2015: 10–11) или „междуетикова транскрипция“ (Данчев 2010: 29). Именно тази междуетикова транскрипция е дефинирана като „предаване на звуковия състав на чужди имена със средставата на приемащия език“ (БАН 2012: с. 30). Изтъква се, че:

За разлика от механичното включване на чуждото име в съответния език и от транслитерацията практическата транскрипция¹¹ на имената се основава на изговора, а не на писмената форма на чуждото име в съответния оригинален език (Тилков, Стоянов, Попов 1982: 273).

Практическата, или междуетикова, транскрипция обаче не може да избяга от спецификата на графичната система и отразява фонетичните характеристики долу-горе непълно и приблизително като всяка графична система. Португалската азбука се ръководи от правописни и акцентологични правила, които много рядко отразяват фонологичните опозиции по отвореност и затвореност на гласните в ударена позиция (molho [ˈmɔɫu] и molho [ˈmoɫu]; lobo [ˈlɔβu] и lobo [ˈloβu] и др.), а в други случаи използват по няколко буквени съчетания – диграфи, за обозначаване на една и съща носова гласна (<ã> lã и <am> campro или <an> canto за обозначаване на носово [ẽ]) или един и същ носов дифтонг (<ão> são и <am> santaram за обозначаване на носовия дифтонг [ẽw]). Как би

¹¹ Експандираният шрифт в цитата е избор на авторите.

могло да се очаква от българската графична система да отрази подобни разлики, които дори не са част от фонетичния и графичния ѝ регистър?

Бояджиев (2005: 92) тълкува транскрипцията като своеобразно съпоставително изследване, при което „фонетичната близост се пречупва през фонологичната. При съпоставителния анализ се използва фонемата като по-широка обобщаваща единица, а не един или друг неин алофон“, а това наблюдение е особено важно за принципите на предаване на диатопичните варианти на имената при междуезиковата им транскрипция. Данчев също подчертава, че „на транскрипцията на имена не може да се гледа като на чисто фонетична задача. Напротив, това е комплексна дейност, която се влияе от много фактори, съотношението между които трябва да се преценява внимателно при всяко отделно име“ (Данчев 2010: 87). Авторът обосновава фонологичната, а не алофонната основа на междуезиковата транскрипция, което автоматично пресмисля необходимостта от графично изразяване на диатопичните алофонни варианти. Възприемането на фонологичния принцип на българска транскрипция означава, че чуждоезиковите артикулаторно-акустични и прозодични единици се възприемат и предават графично на български език през призмата на абстрактните им фонологични параметри.

II.2. Транслитерация

Терминът *транслитерация* на собствени имена от чужди езици се свързва с пренасянето на морфосинтактични структури от една графична система в друга графична система и се дефинира като „предаване на буквения им състав със съответните букви от българската азбука“ (БАН 2012: 33). Същността на транслитерацията се състои в „заместването на графемите, т.е. единици от правописната система на езика-източник със съответните единици от правописната система на езика-приемник“ (Данчев 2010: 26–27). Още по-категорично звучи оределението: „чрез транслитерацията чуждото име се предава графема по графема от една азбука на друга, без да се държи сметка за звуковата стойност на графемите в езика-източник и в езика-приемник“ (Бояджиев 2005: 91). Ето защо транслитерационно се смята пренасянето на топоними като (Dublin) Дублин и (New York) Нев Йорк, а транскрипционно – като Дъблин и Ню Йорк (Данчев 2010: 27). Всички останали елементи в двете думи обаче също са предадени според фонетичните си еквиваленти, например: <d> се предава като <д> заради оклузивния, неносов, дентален, звучен характер на съгласния звук, който представляват и двете графемите, съответно на латиница и на кирилица; <l> се предава като <л> заради плавния, латерален, неносов, звучен, алвеоларен характер на сонорния звук, който представляват и двете графемите и т.н. Транслитерацията може да регистрира грешки, но тя съвсем не се разграничава от фонетичното съдържание на графемите. Данчев (2010: 27) посочва, че „доминиращата в миналото роля на транслитерацията

спрямо транскрипцията обикновено се отдава на непознаване на действителния изговор на английските имена“⁴, което навежда на мисълта, че усърдието, с което се зачерква терминът *транслитерация* се дължи не на същността му, а на историята му, на обстоятелствата, при които е бил изкован.

По повод на транслитерацията на български имена с латиница Жобов изтъква следното наблюдение, което ми се струва принципно валидно и за обратната посока на процеса, т.е. за българския пренос на чужди имена:

Тук обаче трябва да се кажат и някои по-общи думи за задачите на транслитерацията. Тя трябва да осигурява логичен и еднообразен начин за писане на собствените имена. Разбира се, желателно е и максимално адекватното произношение от страна на носители на други езици, но това може да се постигне само в определени граници поради значителните разлики в звуковия състав и графичните системи. Ако основната грижа беше да се осигури фонетично точен изговор, трябва да се поставя и знак за ударение, тъй като правилното ударение има не по-малко значение за възприемането на думите от фонемния им състав (Жобов 2007).

По същество преносът от една графична система в друга е именно *транслитерация*, която е невъзможна без отчитане на фонетичното съдържание на графемите и акцентологичните модели на чуждия и родния език, но е подвластна на грешки поради незнание или поради преекспониране на даден елемент от фонетично или графично естество. В този ред на мисли смятам за особено показателен коментара на Парашкевов, че „транслитерирането е частен случай на транскрибирането“⁵, като „задачата на транскрибирането е да поставя прегради пред механичното преписване на буквени съчетания“ (Парашкевов 2015: 8).

III.3. Заключение

От казаното дотук следва съвсем логичното помоему заключение, че транскрипцията и транслитерацията са двете страни – взаимно свързани и взаимно допълващи се – на един и същи процес на фонетико-графемно съответствие. Съобразно дефинициите на двата термина *транскрипцията* се прилага, когато българските графемите изразяват по-успешно и близо до оригиналния им изговор чуждите звукови и акцентни стойности. Тя се основава на схващането, че съвременният и модерен подход отдава по-голяма значимост на устната реч пред писмената, т.е. на говоримия образ на имената пред писмения им облик (Данчев 2010: 30). *Транслитерацията* пък се свързва с по-архаичното мнение за водещата роля на писмената реч пред устната. Затова като транслитерационни се разглеждат случаите, в които кирилските знакове не изразяват чуждия изговор, а само дословния писмен вид на имената. Например изписването на португалския град Guimarães като Гимараес, или Гимараеш, е определено по-транслитерационно от кирилизиранието му като

Гимарайш или Гимарайнш. Причините за такова несъответствие може да почиват на няколко основания: 1) незнание за фонетичните стойности на чуждоезиковите графеми¹²; 2) непряко навлизане на чуждото име в българския език, т.е. през други чужди езици и техните фонетични модели; 3) качествени изменения, настъпващи поради различни графични системи и различни акцентни области и модели (Пацева 2010, Жобов 2004: 43–48), поради което даден чужд звук е неприсъщ за родния ни език и невъзпроизводим от българската публика, както и от българската графична система.

Същевременно у Данчев (2010: 30) четем, че „макар и често да се изтъква, че между транскрипция и транслитерация съществува принципна разлика, поради което не бива да се допускат компромисни решения, в редица случаи практиката изисква възприемането тъкмо на такива форми“. А подобно гледище, че „се наблюдава взаимопроникване между транскрипционни и транслитерационни елементи при предаването на чуждите собствени имена на български, т.е. съчетаване на елементи на транскрипцията с елементи на транслитерацията“, е формулирано още от Тилков, Стоянов и Попов (1982: 278). Според мен е очевидно, че още през 70-те и 80-те години специализираните научни среди са осъзнали и дефинирали необходимостта българският пренос на чужди имена да не се дели безкомпромисно на строга транскрипция или на строга транслитерация, защото двата подхода не са антагонистични, а допълващи се. Преводаческата практика ежедневно сблъсква преводачи и редактори с тази реалност. И помоему именно в тази посока би следвало да се търси наистина съвременният прочит на методите за кирилизирани на португалските имена в рамките на общата проблематика. Взема се под внимание и фактът, че нормативните източници, регламентиращи процеса (Наредба 6 / 1995; БАН 2012), не отчитат конкретните фонетични, фонологични и прозодични особености на португалските собствени имена, а препоръчват кирилизирането им през моделите на други чужди езици.

В този смисъл приемам, че транскрипцията и транслитерацията са двете страни на общия процес по български пренос на чужди имена, който условно може да се нарече *трансграфизация*. Ако се окаже интересно този термин да бъде осъвременен и предефиниран като *пренос на фонетични, фонологични и прозодични съдържания, изразявани със средствата на една графична система, към максимално съответстващи фонетични, фонологични и прозо-*

---

¹² Дейностите в областта на преводаческата, журналистическата, научната и туристическата работа често сблъскват професионалистите с чужди имена от езици, които те не владеят, но се налага да предадат на български език. Това създава условия за неправилно предаване на чуждите имена, което може и да се тълкува като транслитерация, но си е обикновено незнание. А също така налага към специалистите португалсти изискването на дадат необходимата информация на широката публика, така че тя да борави по-спокойно с кирилизирането на чуждите имена, без да се уповава само на непроверени и подвеждащи сведения от уикипедия.

дични съдържания, изразявани със средствата на друга графична система съобразно нейния правопис, това би му позволило да въплъти съдържанието и целите на т. нар. *междуезикова транскрипция*, включвайки в нея и неизбежните транслитерационни елементи. Може би и това не би решило по същество приложните проблеми на българския пренос на чужди (в частност португалски) имена, но би допринесло за по-плавното и непротиворечиво асимилиране на най-сложните за решаване въпроси като предаването на архифонемни и нехарактерни за българския език носови гласни и дифтонги.

Във връзка с още един аспект на относително „непрепоръчваната“ транслитерация Бояджиев посочва, че:

Транслитерираната форма се предпочита, защото съдържа повече информация и по-точно и вярно може да идентифицира името чрез обратно извеждане. Когато се абсолютизира устната форма, се стига до крайности и имената стават графически неузнаваеми (Бояджиев 2005: 92).

Това наблюдение кореспондира с оценката на Парашкевов (2015: 11) за ролята на транскрипцията за процеса по „ретранскрибиране“, т.е. по възстановяване на оригиналната форма и нейния правопис от транскрибираната в чуждия език именна форма¹³.

Именно в тази комплексна перспектива на съчетаване на транскрипционния с транслитерационния подход студията се спира на възможностите за кирилизирани на португалските собствени имена.

III. Португалският вокализъм и консонантизъм за целите на междуезиковата транскрипция

Основната заслуга на съвременните изследвания по въпросите на българската транскрипция на чужди имена се състои именно в изтъкването на ролята на фонологичните процеси и съпоставителния анализ между езика-източник и езика-приемник и важноста на българската графична, правописна и правоговорна норма и традиция. С оглед на изложените дотук насоки ще представя фонемния и архифонемния състав на съвременния португалски език в полето на гласните и съгласните звукове, както и техните акцентни и графични особености, за да се открият съпаденията и разликите с българската фонологична система и правописна норма.

---

¹³ Възможно е критерият *ретранскрибиране* да е неубедителен от гледна точка на общото регламентиране на българската транскрипция на чужди имена, но редица езиковеди обръщат внимание на предимството да се запази близостта между кирилизирания и оригиналната форма на имената, доколкото това е възможно (Тилков, Стоянов, Попов 1982: 278, Бояджиев 2005: 92, Данчев 2010: 31, Парашкевов 2015: 11), включително и с оглед на преводаческата и изследователската практика.

III.1. Португалски вокализъм (фонемни, архифонемни и алофонни)

III.1.1. Вокални фонемни и архифонемни в акцентуванa сричка

Португалският език изгражда акустичните си структури с помощта на система от осем неносови гласни фонемни (Барбоза 1994: 167–169, Барозо 1999: 118) и пет носови гласни звука (Барбоза 1994: 55–56, Барозо 1999: 73–77) в акцентуванa позиция, които реализират и три гласни архифонемни /A/, /E/ и /O/ при определени характеристики на съгласните звукове в следядрена позиция на ударената сричка (Барбоза 1994: 171–178, Барозо 1999: 119–124). В неударена позиция се наблюдава тенденция към реализация на по-високите и дифузни гласни звукове, позната като „вокална редукция“, която маркира много сходни, макар и не еднакви тенденции в редукцията при неакцентуванa позиция, наблюдавана в българския правоговор. Един от алофоните на архифонема /E/ (schwa) се реализира само в неударена позиция и съответства на символите [ə] (Барбоза 1994: 53) и [i] (Барозо 1999: 67), а според някои учени представлява немаркиранa фонема (Велозо 2005).

Таблица № 1

+ високи / + дифузни – компакт.	/i/			[ə]			/u/
– високи – ниски / – дифузни – компакт.		/e/		/v/		/o/	
+ ниски / + компакт. – дифузни			/ε/	/a/	/ɔ/		
	+предни; –лабиал.; +високо- тонални	+предни; –лабиални; ± високот.	+ предни; – лабиал.; ±високот.	– предни; – лабиал.	– предни; ± лабиал.; ± нискот.	– предни; ± лабиални ± нискотон.	– предни; + лабиални – нискотон.

Въз основа на Делгадо Мартинш (1992: 103, 115, 116)

Така е видно, че единственият неносов гласен звук, който функционира само в неударена позиция и не представлява смислоразличителна единица, т.е. фонема, е високият, преден, некоронален и нелабиален звук [ə] или [i], чиито акустични характеристики са крайно немаркирани, защото бележат тенденция към дифузност в рамките на относителна компактност на формантната структура на средните спектрални честоти – приблизително стойностите на F1 се колебаят между 460 и 250 Hz, а на F2 – между 1095 и 1300 Hz (Делгадо Мартинш 1992: 127).

Графичните съответствия на неносовите гласни фонемни в акцентуванa сричка са, както следва:

Таблица № 2

Графични съответствия в езика-източник и езика-приемник

Фонемите в ударена позиция	Опозиции:	Графема	Фонологично съответствие в български език	Графема в българския език
/i/	bico / beco /i/ - /e/	<i> Emília Evanildo	/и/	<и> Емилия Еванилдо
/u/	bicho / bucho /i/ - /u/	<u> Júlio	/у/	<у> Жулио
/e/	sede / sede /e/ - /e/	<e> Mamede	/e/	<e> Мамеде
/e/	leste / leste /e/ - /e/	<e> Vera, Hélia	/e/	<e> Вера, Елия
/v/	para / para /v/ - /a/	<a> Susana	/ъ/	<a> Сузана
/a/	cantámos / cantamos /a/ - /v/	<a> Márcia	/a/	<a> Марсия
/o/	lobo / lobo /o/ - /o/	<o> Lobo Antunes	/o/	<o> Лобо Антунеш
/o/	o corte / a corte /o/ - /o/	<o> Mónica	/o/	<o> Моника

Португалската фонологична система разграничава акустично и функционално двойки фонемите по признак на затвореност (тесни) и отвореност (широки) /e/ и /e/, /v/ и /a/, /o/ и /o/, които се изразяват с един и същ графичен знак, съответно <e>, <a> и <o>. Фонемите /i/ и /u/ с графемите <i> и <u> в ударена позиция също имат отчетливи фонологични и графични съответствия в българската фонологична и графична система <и> и <у>. Заслужава да се изтъкне, че всички гласни фонемите се реализират в контекст на отворена сричка или в сричка, затворена от съкаво-шушкава архифонема /S/.

В определено сричково обкръжение се наблюдават някои неутрализации на фонологичните опозиции между двойките фонемите /e/ и /e/, /v/ и /a/, /o/ и /o/, чийто резултат са съответно архифонемите /E/, /A/ и /O/, но португалските графемите за тях се запазват <e>, <a>, <o>. В кой контекст се разпознават архифонемните единици?

Таблица № 3

Вокална архифонема /A/ в акцентувана сричка

Архифонема	Контекст на неутрализация	Реализация (алофон)	Португалска графема	Българска графема
/A/	При носова архифонема в кода: /AN/ lã /AN/; campo /kANpu/ canto /kANtu/ Fernando Campos Covilhã, Sertã, Golegã	[ẽ] [ˈlẽ]; [ˈkẽpu]; [ˈkẽtu]	<ã> <am> <an>	<a> (<ан(м)>) <ам> <ан> Фернандо Кампош, Ковилия(н), Серта(н), Голега(н)
	При латерална архифонема в кода: /AL/ Alma /ALmɐ/, Dalva /dALvɐ/	[al] Pt [aw] Br [ˈalmɐ], [ˈdalvɐ] [ˈawmɐ], [ˈdawvɐ]	<a>	<ал> Алма Далва
	При вибрантна архифонема в кода: /AR/ Márcia, Carlos	[ar] Pt [ar], [aɹ], [a:] ou [aɹ] Br [ˈmarsie], [ˈkarlu]	<ar>	<ар> Марсия Карлош
	При глайд [w] в кода: /Aw/ Paulo, Mauro	[ˈaw]	<au>	<ау> Пауло, Мауро

В повечето случаи на неутрализация архифонемата /A/ се реализира като отворен гласен звук [a] и само в случай на кода с носова архифонема /N/ се реализира като тесен звук [ẽ]. Този звук е известен и като носово [ẽ] – затворена гласна [ẽ] с частично изпускане на издишната струя през носа, което фонетично и акустично е носова гласна, но фонологично означава /AN/ – гласна архифонема /A/, резултат от отпадането на опозицията между /a/ и /ɐ/, и носова архифонема /N/, резултат от отпадането на дистинктивните признаци на носовите фонемите /m/, /n/ и /ɲ/, но запазила общия им признак – носовост. Когато има графичен знак за тази носовост в средисловие, тя намира съответствие в българската графична система, както е в името на писателя Фернандо Кампош или топонимите Браганса (Bragança), Кашело Бранко (Castelo Branco). Българската транскрипцията се дължи на фонологичното съответствие и на графичния оригинал, където <an> и <am> са само графични образи, разпределени по правописно правило, тъй като носовката [n] е загубила алвеоларния си признак, а носовката [m] е загубила билабиалния си признак, но се съчетава ортографически със следходни билабиални графемите <p> и <b>. Когато обаче носово [ẽ] се намира в краесловие (напр. Covilhã, Sertã) графичният признак за носовост е ударението, което няма аналог в българския език. Пред-

ложението носовите звукове да се предават като <ан(м)>, <ен(м)>, <он(м)>, <ин(м)>, <ун(м)> би запазило предствата за архифонемата, но задава на мястото на носовостта консонантен елемент с място на учленяване, съответно дентално и/или алвеоларно, и/или билабиално, което противоречи на португалската фонетика, на графичния образ и на фонологичните и морфологичните характеристики на оригинала. Носовката [ẽ] често имплицира категориалната характеристика за ж.р., ед.ч. при съществителни имена, а графичният образ Ковилян и Сертан (вместо Ковиля и Серта) създава внушение за м.р. на български език. Поради тези съображения от фонологично, фонетично, графично, естетично и морфологично естество смятам, че носовката [ẽ] в краесловие следва да не отразява графично носовата архифонема в португалския език. Желанието да се възпиреме единен принцип за носовките във всички езици (или поне във френски и полски език), което да се наложи върху португалския език, не е приложение на транскрипционно решение.

Вариантите при реализацията на латералната архифонема /L/ (веларно [ʎ] и [w]) и на вибрантната архифонема /R/ (ненапрегнато алвеоларно [r], ретрофлексно [ɾ], характерно за щат Сао Пауло, ретрофлексен апроксимант [ɻ] или елизия на ненапрегнатия вибрант в кода [a:] на средисловие и краесловие с удължаване времетраенето на гласната) не следва да се отразяват графично, защото логиката на транскрипцията се ръководи от фонологичното съдържание, а не от алофонните реализации.

Високият, заден, нискотонален апроксимант, [w] като звук и като фонема /w/, се предава с графема <u>, чието фонологично и графично съответствие на български език е <y>. Следователно този контекст не представлява спорна територия за българската транскрипция на португалски имена. Реализация [w] на латералната архифонема /L/ в следядрена позиция в средисловие и в краесловие характеризира бразилската норма и представлява алофонна, а не фонологична разлика, поради което не се препоръчва нейното графично изразяване на български език: Жаботикабал (Jaboticabal), а не *Жаботикабау.

През сходни колебания минават и реализациите на фонемите /o/ и /ɔ/ в акцентувана сричка, макар опозицията между тях да е много по-устойчива и да не се подава на неутрализация в повечето случаи на кода, разгледани по-горе.

Таблица № 4

Вокална архифонема /O/ в акцентувана сричка

Архифонема	Контекст на неутрализация	Реализация (алофон)	Португалска графема	Българска графема
/O/	При носова архифонема в кода: /ON/	[õ]	<õ> <om> <on>	<a> (<ан(м)>) <ам> <ан>
	При латерална архифонема /L/ в кода, ако сричката е единствена или последна: /OL/	[ɔ̃] Pt [ow] Br		<ол>
	При глайд [w] в кода: /Ow/ Souza, Mourão, Mourinho	[o] или ['ow]	<ou>	<ou> Соуза, Моурао, Моуриньо

При латерална архифонема /L/ в кода, когато сричката не е единствена или последна, опозицията се съхранява: /oL/ и /ɔL/, но графичният знак и в двата случая е <ol> и намира съответствие в българското графемно съчетание <ол>:

При вибрантна архифонема в кода опозицията също се съхранява: /oR/ и /ɔR/, като графичният знак и в двата случая е <or> и намира съответствие в българското графемно съчетание <ор>:

При глайд /j/ в кода опозицията също е функционална: /oj/ и /ɔj/, като графичният знак в оригинала и в двата случая е <oi>, макар дифтонгът с отворено [ɔ] да е обозначен с диакритично графично ударение, и двата фонологични варианта намират съответствие в българското графемно съчетание <ой>:

В сричка, затворена от глайд /w/, опозицията между фонема /o/ и фонема /ɔ/ неутрализира и резултатът от тази неутрализация е архифонема /O/, която се проявява само чрез по-затворения, заден, висок звук [o]. Наблюдава се тенденция към монофтонгиране на дифтонга [ow] особено ако се явява в краесловие, но тази тенденция не е правоговорна норма и не се възприема като задължителен елемент особено ако се среща в средисловие. Поради тази причина смятам, че трябва да бъде запазен графичният образ на оригинала чрез приложението на относително транслитерационен метод пред чисто фонетичния – Souza > Соуза, Mourão > Моурао, Loulé > Лоуле и Mourinho > Моуриньо, а не *Соза, *Морао, *Лоле и *Мориньо, а още по-малко *Суза, *Муран, *Луле и *Муриньо (вж. Атанасова 1974: 161). Особено като се има предвид, че носителите на езика правят акустично-перцептивна разлика между имената Morão (Морао) и Mourão (Моурао).

Опозицията между фонемите /e/ и /ɛ/ също е неустойчива в определен контекст, а именно:

Таблица № 5

Вокална архифонема /E/ в акцентувана сричка

Архифонема	Контекст на неутрализация	Реализация (алофон)	Португалска графема	Българска графема
/E/	При носова архифонема в кода: /EN/ в началословие и средисловие	[ẽ]	<en> <em>	<ен> <ем>
	При латерална архифонема в кода, ако сричката е единствена или последна: /EL/	[ɛt] Pt [ɛw] Br	<el>	<ел>

При вибрантна архифонема /R/ в кода опозицията между фонемите /e/ и /ɛ/ се запазва: colher (глагол) / colher (съществително) [ku'ʎer] / [ku'ʎɛr].

При глайд [w] в кода опозицията между фонемите /e/ и /ɛ/ също се запазва и дори има графично обозначаване на отвореността с диакритични знакове seu / céu ['sew] / ['sɛw], но това не засяга начина на българска транскрипция, тъй като и в двата случая графичното изражение ще бъде <еу>.

При глайд [j] в кода опозицията е снета, като не се проявява дори и архифонема /E/, а дифтонг ['ej], който задава опозиция между /'ej/ и /'aj/: sei / sai, например. Степента на отвореност на централните гласни не се отразява графично на български език, затова препоръчително е българската транскрипция да се придържа към графичния образ на оригинала: <ей> при графичен оригинал <ei> и <ай> при графичен оригинал <ai>.

Фонетичното съдържание на графичната група <em> в краесловие под ударение представлява носов дифтонг ['ẽj]: Sacavém, Santarém, Belém, Casém, което представлява фонологичните единици /AjN/. Носовостта няма учленителни характеристики и се препоръчва (Дренска 1989: 162) графично отразяване на дифтонга без маркиране на носовостта: Сакавей, Сантарей, Белей, Касей. Този транскрипционен вариант отразява приблизително фонологичните единици (*Сакавай, *Сантарай, *Белай, *Касай), спестява изразяването на носовостта, която няма учленителни характеристики, но има недостатъкът да се отдалечава съществено от графичния образ на оригинала, като дава превес на транскрипцията над транслитерацията. Запазването на графичната близост би изисквало да се даде превес на транслитерационния принцип, а именно Сантарем, Сакавем, Белем, Касем, както се случва и с други носови гласни и дифтонги, изразени графично с <m> и <n>. Естествено спестява се фонологичната функция на глайд [j]. Атанасова (1974: 162) предлага да се приеме

руската транскрипция: *Сантарен, *Сакавен, *Белен, *Касен, което обаче не е аргумент и противоречи на фонологичната същност и на графичния образ на оригинала. Що се отнася до Белем, става дума за португалския вариант на библейския град Витлеем, който не е нужно да бъде транскрибиран, защото има гражданственост в българския език като Витлеем. Наименованието на културния паметник в Лисабон Torre de Belém следва да бъде транскрибирано: Торе де Белем / Белей. По този въпрос колегията прие да запази графичния образ на носовката за сметка на дифтонга, тъй като не може да бъдат удовлетворени всички критерии, а е важно да се запази носовостта и графичната възстановимост на оригинала.

Опозиционната двойка, която не регистрира случаи на неутрализация, е /i/ и /u/ дори и когато се проявяват като носови гласни [ĩ] и [ũ], чието фонологично тълкуване е на гласна фонема плюс носова архифонема без точка на учленение: /iN/ и /uN/. Препоръчително е португалските имена, които съдържат носови гласни, да следват графичния образ на оригинала си, запазвайки съответно и на български графемите <n> и <m>: Joaquim да се предаде като Жоахим, Jobim – Жобим и т.н, а не *Жоакин и *Жобин или *Жуакин и *Жубин, както предлагат Атанасова (1974: 160)¹⁴ и Дренска (1989: 163).

III.1.2. Вокални фонеме и архифонеме в неакцентувана сричка

Извън ядрото на ударената сричка се наблюдава количествена и качествена промяна в акустичната същност на гласните звукове, но се проявяват същите фонеме и архифонеме, които се наблюдават в ударена позиция, така че фонологичната картина на португалската вокална система не се променя съществено. В неударена позиция се реализира и алофонът [ə], който винаги е неносов, характерен е за лузоафриканската португалска норма и не се реализира в бразилската. Ролята му в структурата на сричката обаче е съществена.

Общата посока на редукция на неакцентувания вокализъм е изведена от Матеуш:

---

¹⁴ Неясно защо авторката възприема някои похвати на руската транслитерация и предлага Coimbra да се предаде като Куинбра, Castro Marim – като Каштру Марин (Атанасова 1974: 162). Дренска (1998: 164) систематизира грешките установени у Томов (1965) и Атанасова (1974).

Таблица № 6
Гласни звукове в неакцентувана сричка

+alta -висока	i	ə	u
-alta -ниска	e	o	o
-baixa -ниска	ε	α	ɔ
+baixa +ниска		a	
	-recuada -задна		+recuada +задна

Схема на Матеуш, Брито, Дуарте, Фария (1989: 359)

Подходът на авторките е генеративен и изследва промяната в гласните при словообразователни процеси, когато от акцентувана сричка преминат в позиция на неакцентувана сричка. При словообразуването от *fábrica* [ˈfábɾikɐ] на *fabricar* [fɐbɾiˈkaɾ] се установява, че [a] под ударение преминава в [ɐ] извън ударено ядро. При словообразуване от *olho* [ˈoɫu] на *olhar* [uˈɫaɾ] се установява, че [o] в ударена позиция може да премине в [u] в неударена позиция. При словообразуване от *leve* [ˈlevɐ] на *leveza* [lɐˈvezɐ] се установява, че [ɛ] в ударена позиция може да премине в [ə] в неударена позиция и т.н. Тенденцията се състои в реализацията на по-задни и по-високи гласни звукове в неакцентувана сричка на мястото на акцентуваните. Преведено към акустичните признаци на Якобсон, Фант и Хале (1963), това означава, че неакцентуваният вокализъм има тенденция към реализация на по-дифузни звукове. В таблицата не е отразено, че [i] в ударена позиция може да се реализира като [i], но и като [ə] в неударена: *gibeiro* [Riˈβɛjɾu], но *feminino* [fɛmɐˈninu] и [fəmiˈninu] и др., както и способността на [e] и [ɛ] в акцентувана сричка да се реализират като [i] в неакцентувана.

Тази редуccionна тенденция не е безапелационна, тъй като отворени и по-компактни гласни звукове се реализират в неакцентувана сричка дори със смислоразличителна функция: *pregar* [preˈɣaɾ] / *pregar* [prɐˈɣaɾ], *padeiro* [paˈðɛjɾu], *procurar* [prɔkuˈɾaɾ], *falo* [ˈfalu] / *fala* [ˈfalɐ] / *fale* [ˈfalɐ] (в бразилската норма [ˈfali]). Много от тези явления имат етимологични корени и не намират обяснение в синхрония (Матеуш, Брито, Дуарте, Фария 1989: 360).

Особеностите на неакцентувания вокализъм го правят ненадежден контекст за установяване на фонологичните единици на езика, които се разпознават чрез минимални двойки в акцентувана сричка. Възможно е обаче да се проследи реализацията на всички гласни фонемни и архифонемни и в неакцен-

тувана позиция (Барбоза 1994: 186–203, Барозо 1999: 127–136, Дренска 1994) чрез съответните повече или по-малко дифузни алофони.

Наблюдават се някои разлики между предтоническия и следтоническия вокализъм, както и между правоговорната норма в Бразилия и в Португалия, но те също остават в сферата на алофонните реализации. Бразилската норма не редуцира гласните в непосредствена предтоническа позиция, например думата *colega* се произнася [ku'leɣɐ] в лузоафриканската норма и [kɔ'leɣɐ] в бразилската норма, но тези различия са несъществени за целите на българската транскрипция на португалски имена. По този въпрос Дренска (1989: 164) твърди, че „начално *o* е транскрибирано като *u*, а звуковата му стойност е винаги и само *o*“. Твърдението е по повод на неточности в изписването на географски имена от Мозамбик и Португалия на ГУГК през 1985 г. Томов (1965: 387–388) твърди, че фонетичната реализация на „неударено *o*“ в абсолютно начало, т.е. без съгласна в предядрена позиция, винаги е широка: *hortelão*, *hospedar*, *orquestra*, *obter*, *obrar*, *oráculo*, *oração* и др. В останалите случаи, т.е. при наличие на предядрена съгласна, ученият (Томов 1965: 388) подчертава, че неакцентуваното [o] се „обръща“ на „охлабено“ [u]: *coroa*, *positivo*, *formação*, *colega*. В португалските официални източници (<https://www.infopedia.pt/dicionarios/lingua-portuguesa> – посетен на 15.05.2017) се констатира следното: *hortelão* [ɔrtɔ'ľẽw̃], *hospedar* [ɔʃpɐ'dar], *orquestra* [ɔr'kɛʃtrɐ], *obter* [ɔb'tɛr]. Изглежда, че изведеното правило се потвърждава, ала при думи като *obrar* носителите на езика възприемат и широка и тясна артикулация [ɔ'brar] и [u'brar]. Същото се случва и с много други фонологични думи: *oráculo* [ɔ'rakulu] и [o'rakulu], *olhar* [ɔ'lar] и [u'lar], *olheiras* [ɔ'ľɛjɾɐʃ] и [u'ľɛjɾɐʃ]. При наличие на предядрен елемент в начална неакцентувана сричка се натъкваме на следните случаи (<https://www.infopedia.pt/dicionarios/lingua-portuguesa> – посетен на 15.05.2017): *coroa* [ku'roɐ], *positivo* [puzi'tivu], *formação* [furmɐ'sẽw̃], *colega* [ku'leɣɐ], *coligação* [kuligɐ'sẽw̃], *produzir* [prudu'zir], макар че се попада и на *procurar* [prɔku'gar]. Срещат се повече примери в подкрепа на тезата на Томов (1965)¹⁵. Другата съществена разлика е в реализацията на фонема /i/ и архифонема /E/ в неакцентувана сричка, където лузоафриканската норма избира [ɛ], а бразилската – [i]. Именно на тази разлика се дължи изписването на *Jorge Amado* като Жоржи, а не като Жорже Амадо, или пък Жорж, което се приема за португалска европейска норма (Дренска 1989: 161).

¹⁵ Матеуш, Брито, Дуарте, Фария (1989: 351) заявяват, че в предтоническа позиция се реализират всички носови гласни и неносовите [i], [ɛ], [e], [u]. Дренска (1989: 161) също приема, че „неудареният вокализъм се състои от четири елемента /i/, /ɛ/, /e/, /u/ и то само на теоретично ниво. На ниво физическа реализация съществуват почти винаги само /i/ и /e/, а в краесловна позиция – само /e/“. Опасявам се, че тези твърдения противоречат на фонетичните, а и на фонологичните факти, установени по-успешно от други учени (Барбоза 1994: 186–187): [i], [ɛ], [e], [a], [ɐ], [ɔ], [o]. *Вж.* също Барозо (1999: 124–138).

Бих се спряла на тези два случая по-обстойно, тъй като създават поводи за разногласия при преноса на български език.

III.1.2.1. Отразяване на редукцията на звук [y], изразен чрез графема <o> в неакцентувана сричка

Съдейки от изводите на Матеуш за тенденциите на редуцирания вокализъм, може да се каже, че фонемите /ɔ/, /o/, /u/ и архифонема /O/ в неакцентувана сричка се реализират като [u]. Тази тенденция регистрира множество отклонения, но по-същественото е, че няма графично изразяване в португалския език. Правописната спогодба от 1990 г., която влезе в сила през май 2015 г., се стреми да отрази фонетичните различия между лузоафриканската и бразилската норма, като признава правото да се пише, тъй както се произнася, напр. *contacto* в Португалия и *contato* в Бразилия. Тази спогодба обаче изобщо не засяга нивата на вокална редукция на <o> в <y>.

Трудовете по българска фонетика и фонология (Тилков, Стоянов, Попов 1982: 277–278, Бояджиев, Георгиева, Пенчев, Станков, Тилков 1998: 320–321, БАН 2002: 66, § 48.1.7, Наредба № 6 / 1995: чл. 6, ал. 1) настояват, че вокална редукция, еднаква или сходна с българската, не се отразява графично при процесите по транскрипция:

Чуждоезиковата редукция на гласните не се отразява, когато е еднотипна с редукцията (т.е. сближаването по изговор на неудареното **а** с **ъ** и **о** с **у**) в българския книжовен език и когато съответните широки гласни **а** и **о** са отбелязани в съответния език с буквите **а** и **о** (тук се прилага принципът на графемната близост):
[...]

други: *Порто* (порт. Porto), *Рио Негро* (порт. Rio Negro), *Кащело Бранко* (порт. Castelo Branco) (а не: *Порту*, *Риу Негру*, *Кащелу Бранку*). (БАН 2002: 66, § 48.1.7.)

Незнайно защо в изданието от 2012 г. на ИБЕ при БАН тази инструкция липсва, съответно липсват и всички португалски примери.

Нормативната уредба, валидна за Агенцията по геодезия, картография и кадастър, е категорична за подхода към транскрипцията на чужди географски имена на български език:

Чл. 6. (1) Чуждоезиковата редукция, еднотипна с редукцията в българския книжовен език, не се отразява при транскрипцията на чуждите географски имена, като се прилага принципът за графемната близост (Фолкланд /англ. Folkland/, Булоар /фр. Bouloir/, Рио Негро /порт. Rio Negro/). (Наредба № 6).

Това означава, че антропоними и топоними като Rio de Janeiro, Porto, António Guterres, José Saramago, José Rodrigues dos Santos, Pedro Eiras, Coimbra

следва да се пишат на български език като Рио де Жанейро, Порто, Антонио Гутереш, Жозе Родригеш дош Сантош, Педро Ейраш, Коимбра.

Дренска (1989: 161) отстоява позицията, че редуцията в португалския език е много по-сложна от българската, но това не я прави несходна. Въщност твърдението, че формантната структура на [u] под ударение и извън ударение в португалския и в българския език е различно, има известно акустично основание. Характеристиките на португалското [u] в ударена позиция се движат в диапазона от 230 до 300 Hz за F1 и от 500 до 850 Hz за F2, а в неакцентувана сричка [u] варира от 150 до 275 Hz за F1 и от 500 до 1200 Hz за F2 (Делгадо Мартинш 1983: 70). Средното честотно разпределение за акустичните стойности на [u] са зададени в диапазона от 1200 Hz за F2 до 500 Hz за F1 (Делгадо Мартинш 1992: 103, 127). Относно българската гласна [y] в неакцентувана сричка се срещат следните данни:

В акустично отношение спектърът на неударената гласна [y] не се различава съществено от спектъра на гласната [y] под ударение. Указание за по-отворения гласеж на неударената гласна [y] е слабото повишаване на честотите на първия формант, а в някои случаи и на втория формант. Средното честотно разпределение на първия и втория формант на гласната [y] под ударение е 300 и 850 хц, а без ударение 380 и 900 хц (Тилков, Стоянов, Попов 1982: 57).

Авторите отбелязват също, че „за разлика от гласната [ъ] обаче гласната [y] се разширява в сравнително по-слаба степен и слухово се идентифицира винаги като у-звукотип“ (Тилков, Стоянов, Попов 1982: 57). Подобно разширяване поради по-слабото напрежение в артикулаторните органи се наблюдава и в стойностите на първия и втория формант на португалското [u] в неакцентувана сричка спрямо стойностите на [u] в акцентувана позиция, поради което не смятам, че може да бъде фонолигичен довод за прилагане на „радикален фонетизъм“ при българската транскрипция на португалски имена

III.1.2.2. Отразяване на редуцията на звук [e] и [ɛ], изразени чрез графема <e> в неакцентувана сричка

При тази редуция се наблюдават по-голям брой позиционни варианти в португалския език и повече различия спрямо българския език. При все това обаче общата тенденция на редуция на българската гласна [e] бележи сходства с португалската:

Въпреки, че неударената гласна [e] най-общо запазва гласежа си под ударение, както другите неударени гласни, така и тя в една или друга степен търпи артикулационно-акустични промени. Те са в две различни посоки: в предударени позиции гласежът е сравнително по-затворен и е ориентиран към гласна [и] в рамките на корелативната двойка [e – и], а в следударени позиции гласежът е ориентиран в посока към гласната [ъ] (Тилков, Стоянов, Попов 1982: 58).

В следтоническа позиция, в краесловие на отворена сричка, графема <e> реализира алофон [ə] (съответно [i] в бразилския вариант) на фонема /e/ (Барозо 1999: 124). В тази позиция фонемата се среща в минимални двойки и има смислоразличителна функция в глаголната парадигма и извън нея: júri ['zuri] /i/ - júro ['zuru] /u/ - júra -['zuru] /a/ - júre -['zura] /e/. Освен смислоразличителната функция в отворена сричка в краесловие алофон [ə] се среща и в срички, затворени от архифонемите /S/ и /L/ (Барозо 1999: 125–126). Колкото и приглушен да е акустичният ефект от този звук, неговата функция като сричково ядро е извънредно важна в съвременния португалски език. Най-разпространеният силабичен модел е на отворена сричка, въведена от една предядрена съгласна /CV/, а най-разгърнатата сричкова структура е /CCVCCC/. Трябва да се има предвид, че съгласните в предядрена позиция най-често са групи от оклузив или лабиодентален фрикатив и плавна съгласна [br], [pr], [dr], [tr], [gr], [kr], [vr], [fr], [bl], [pl], [dl], [tl], [gl], [kl], [vl], [fl].¹⁶ Трите маргинални елемента в следядрена позиция са съчетание от глайд /j/ или /w/, носова архифонема /N/ и съскаво-шушкава архифонема /S/: ladrões > la-drões > [lɐ'drõj] > /ladROjNS/ (Барозо 1999: 161). Друга, особено съществена характеристика на португалската сричка е непоносимостта към оклузивни в следядрена позиция на краесловие. Изграден е механизъм за предотвратяване на такива положения при калкирането на чуждици с добавянето на гласна [ə] с графема <e> към краесловието, така че оклузивът да премине от следядрена в предядрена позиция: film > filme, club > clube, snob > snobe (Велозо 2005: 629). В някои португалски диалектни варианти се добавя звук [ə] към всяка дума със съгласен звук в краесловие: cantar [kã'tarə], comer [ku'merə] и др. Обяснението целят да докажат, че е неподходящо при българската транскрипция да се отстранява графично <e> в краесловие (дори в началословие и средисловие), защото било „нямо“, т.е. Jorge да е *Жорж, а не Жорже, Algarve да е *Алгарв, а не Алгарве, Clarisse да е *Кларис, а не Кларисе, Irene да е *Ирен, а не Ирене. Звукът [ə] с графема <e> в неакцентувана сричка има изключително важна роля в португалската сричкова структура, поради което спестяването му при транскрипция ми се струва проява на „радикален фонетизъм“ и не бих го препоръчала.

В предтоническа позиция, в средисловие, графема <e> се реализира фонетично като [ə]: pequeno [pɐ'kenu], pessoa [pɐ'sɔɐ], telefone [tɐlə'fɔnɐ]. Смята се, че при бързо артикулиране дори изпада. Реализира се обаче и като [i], ако е в хиатус: leal [li'al], apreender [ɐ'pɾiɛ'dɛr]. И в тези случаи представлява фонема /e/ (Барозо 1994: 199) или немаркирана фонема /ə/ (Велозо 2005). По тази причина името на гениалния португалски поет Fernando Pessoa следва да се

¹⁶ В редки случаи, тъй като в португалския език не се разпознава наличието на нарастващ дифтонг, може да бъде и веларен оклузив в съчетание с глайд [w]: água ['aɣwɐ], aquático [ɐ'kwatikɐ] (Матеуш, Андраде, Виана, Вилялва 1990: 53; Матеуш, Фале, Фрейташ 2005: 170).

предаде на български като Фернандо Песоа, а не *Псоа. По такива съображения е редно да се запази графичният образ и на имена като Leal и Areal под формата на Леал и Ареал, а не *Лиал и *Ариал.

В предтоническа позиция, в началословие, без предядрена съгласна, фонетичното съдържание на графема <e> се реализира като [i] (elegante [ilɛ' gẽtɔ]), като [ɛ] (elvense [ɛl' vẽsɔ] в сричка, затворена от латерална архифонема /L/), като [e] (Europa [ew' gɔrɛ]) и като [ə] (estar [(ə)ʃ'tar], escola [(ə)ʃ'kɔlɛ] в сричка, затворена от съскаво-шушкава архифонема /S/). Посочените примери не изчерпват всички възможни диатопични, диастратични и диафазични варианти на реализация в предтоническа позиция и началословие, които са най-богати на алофони¹⁷, а илюстрират само нормативно приетите варианти за реализация на фонема /e/ в този контекст (Барбоза 1994: 187). С това целя да изтъкна, че в имена като Estoril, Estremoz, Estrela не е препоръчително да се прибегва до снемане на фонологични единици, като им се придаде български графичен образ, съответстващ на техния графичен оригинал и фонологично съдържание: Ещорил, Ещремош и Ещрела, вместо *Щорил, *Щремош, *Щрела.

В българистиката редуцията се определя по същия начин, по който и в португалистиката – „фонетично явление, при което настъпват качествени и количествени промени в гласежа на неударените гласни“ (Тилков, Стоянов, Попов 1982: 44; *вж.* Жобов 2004: 43–48, Матеуш, Фале, Фрейташ 2005: 219–220), като редуцията и в двата езика е както качествена (промяна в гласежа на гласната), така и количествена (по-кратък и по-слаб изговор на гласната или тенденция към намаляване на мускулното напрежение). И в българския език, както и в португалския, количествената редукция засяга двойки звукове от по-компактния (отворен, широк) гласеж към по-дифузния (затворен, тесен) гласеж, които задават степени на редукция в зависимост от предударената и следударената позиция: [a] – [ɐ] ([a] – [ɶ]), [o, ɔ] – [u] ([o] – [y]) и [e, ɛ] – [ə, i] ([ɛ] – [и]). Независимо от разликите, редуцията на неударените гласни в българския и в португалския език се развива в рамките на общи тенденции, като различията са свързани с правоговорните норми, диатопичните и позиционните варианти, характерни за фонетичния регистър. Въз основа на тези наблюдения може да се стигне до заключението, че препоръките на българистите да се прилага принципът на графемната близост, когато чуждоезиковата редукция е сходна с тази в българския книжовен език, е напълно основателен (БАН 2002: 66):

¹⁷ Томов (1965: 387) описва фонетичните стойности на „неударено е“ пред коя да е палатална съгласна: <ch> (ш), <lh> (лъ), <nh> (нъ), <j> (ж), <g⁺> (ж), <x> (ш) или <s> в края на сричката или думата: *telhado* (тиляду), *fechar* (фишар), *nenhum* (ниню^ш), *esposo* (ишпозу). Тези варианти са отнесени към европейската, т.е. лузоафриканската, норма на португалския език, но не съответстват напълно на данните от официалните португалски източници: [tɔ' ladu], [fɛ' ʃar], [nɐ' nju], [(i)ʃ' pozu].

Подобно е положението и с предаването на португалските гласни [a] и [o], които в неударено положение се редуцират съответно към [ъ] и [у] – тъй като в българския език е налице същата по тип редукция, не е необходимо португалските неударени гласни [a] и [o] да се предават на български съответно с [ъ] и [у]: формите *Брага* и *Брагъ* (порт. Braga, изг. Брае), *Порто* и *Порту* (порт. Porto, изг. Порту) ще се прочетат на български по един и същ начин (или приблизително по един и същ начин), независимо от това дали са написани с [a] или с [ъ], съответно с [o] или с [у] накрая. (Срв. и френските имена от типа *Франсоа* (фр. Francois), *Поатие* (фр. Poitier), които на български се предават с [o] (от дифонга [oi], а не с [у].)

В такива случаи запазването на буквата, която фигурира и в оригинала, е за предпочитане, тъй като по този начин се запазва известна близост между двете форми на съответното название. В това отношение някои автори проявяват понякога престараване и увлечение, като се стремят към крайна „фонетизация“ на чуждото име (употребяват например форми като *Ричърд*, *Риу де Жанейру* и др.) (Тилков, Стоянов, Попов 1982: 277–278).

III.2. Българска транскрипция на португалските дифтонги

Дифтонгите в португалския език се образуват с двата апроксиманта [j] и [w], които може да възприемат и носовостта на ядрената гласна [j] и [w̃]. Неносовите апроксиманти (глайд) образуват намаляващи неносови дифтонги с ядрените гласни и представляват консонантни фонемни, доказани в минимални двойки /j/ и /w/: *mais* ['maj] / *maus* ['maw], *rães* ['rêj] / *rais* ['raj], *rau* ['raw] / *rão* ['rõw̃]. Носовите апроксиманти, както и носовите гласни, представляват съчетание от вокална фонема (или архифонема) и носова архифонема /N/.

Португалистиката е изключително резервирана към евентуалните случаи на нарастващи дифтонги, поради редукцията на гласните в неударена позиция, от една страна, и поради началното говорно усилие, от друга. В предядрена позиция апроксимантите имат по-дълго времетраене, което ги доближава до стойностите на съответните гласни [i] и [u] и често биват произнасяни като хиатуси, а не като дифтонги (Матеуш, Фале, Фрейташ 2005: 170-171; Дренска 1998: 81–82, 112; Матеуш, Андраде, Виана, Вилялва 1990: 53). Устойчивост на нарастващите дифтонги се наблюдава само при съчетанията с веларите оклузивни и глайд [w]: [kwa] и [gwa], където глайдът би следвало да се отрази и графично: *Ricardo Quaresma* > Рикардо **Ку**ареж(с,ш)ма, *Guarda* > Гуарда, например. Фонетичната реализация на фонема /e/ като [i] в хиатус, например <ea>, <eo>: *Leal*, *Leonor*, *Leandro*, *Vila Real*, *Eanis*, *Beatriz* е редно по мое мнение, както вече отбелязах, да следва фонологичния принцип на транскрипция и да запази графичния образ на оригинала: *Леал*, *Леонор*, *Леандро*, *Вила Реал*, *Еаниш*, *Беатриш*. Това би дало възможност да се запази и графичната близост при транскрипцията на съчетанието от графемни <ia>, <io> в средисловие и сричка с предядрен елемент: *Viana do Castelo* > **Виана** до Кашело, *Vieira* > **Ви**ейра, *Via Algarviana* > **Ви**я Алгарвиана. Също така разликата в имената

Manuel и Manoel следва да се отрази на български език: Мануел и Маноел. Ако графемното съчетание <ia> се намира в краесловие, начинът за неговото графично отразяване е само един <ия>, установен от българските правописни правила (БАН 2012: 102), така че не подлежи на дискусия: *Hélia Correia* > Елия Корейа, *Via Algarviana* > Вия Алгарвиана.

III.2.1. Неносови дифтонги

В съвременния португалски език се срещат следните неносови дифтонги, които не представляват особено затруднение за процесите по транскрипция и транслитерация:

Таблица № 7
Нарастващи неносови дифтонги

Неносови дифтонги с глайд [j]	Графичен образ	Примери	Българска транскрипция
[aj]	<ai>	Cascais	Кашкайш
[ej]	<ei>	Aveiro Ribeiro	Авейро Рибейро
[oj]	<oi>	Moital	Мойтал
[ɔj]	<ói>	Herói do Coração	Ерой до Корасао
Неносови дифтонги с глайд [w]	Графичен образ	Примери	Българска транскрипция
[aw]	<au>	Laudal	Лаудал
[ew]	<eu>	Viseu	Визеу
[ɛw]	<éu>		
[ow] > [o]	<ou>	Souza, Lousã	Соуза, Лоуза

Не препоръчвам подхода за графично отразяване на нестабилността на дифтонга [ow] > [o], нито за графично отразяване на резултата от регресивната дисимиляция на дифтонга <ei> в [ej]: Соуза, а не *Соза; Моурао, а не *Морао или *Мурао (*Муран); Авейро, а не *Авайро.

III.2.2. Носови дифтонги

Таблица № 8

Нарастващи носови дифтонги

Носови дифтонги с глайд [j]	Графичен образ	Примери	Българска транскрипция
[ẽj]	<em>	(tem, bem, comem)	Сантарай / Сантарей / Сантарей [#] / ¹ Сантарем
	<ém>	Santarém, Sacavém, Casém (também)	Сакавай / Сакавей / Сакавей [#] / Сакавем
	<ãe>	Guimarães ² , Magalhães, (mães ³)	Гимарайш / Гимарайнш Гимараеш(с)
[õj]	<õe>	рõe Camões, Midões, [ka' mõiʃ]	Камойш / Камойнш Камоеш(с)
Носови дифтонги с глайд [w]	Графичен образ	Примери	Българска транскрипция
[ẽw̃]	<ão>	cão Conceição, Ção, Pedro Paixão, São Paulo, João	Сан Пауло / Сао Пауло *Консейсан / *Консейсау [#] / Консейсао Жоао / *Жоан / *Жуан
	<am>	amam	<м>

При носовите дифтонги, които притежават графичен знак за носовка <m> (или макар и рядко в краесловие <n>), този графичен знак може да се запази за сметка на акустиката на дифтонга, при който най-подходящо е да се спести изразяването на носовостта.

При носовите дифтонги, които отразяват носовостта само с графично ударение на португалски език (<ão>, <ãe>, <õe>), опитите за кирилизирано графично изразяване на носовостта дава неестетични резултати, които освен това не представляват нито транскрипция, нито транслитерация. Чрез добавянето на графичен знак за носовка (<n> или <m>): *Сан*, *Консейсан*, *Пайшан*, *Жоан* и т.н. се прибавя сегмент, който не съществува нито в оригиналната фонетика, нито в оригиналната графика на името. Тази португалска носовост представлява архифонема, фонетично реализирана чрез гласната, и не съществува във вид на дентален носов оклузив¹⁸. В повечето случаи се промен-

¹⁸ Буров (2017: 316) разглежда носовостта като фонетична и фонологична универсалия при асимилационните процеси и установява, че признакът [+ носовост] се адаптира към най-разнообразни артикулации, а това обяснява „защо при повечето от тях преносът най-често е алофонен“, което се наблюдава при португалските носови гласни и дифтонги, ако правилно разбирам насоките на изследването.

ня съдържанието за женски род на португалското име, което при умалителни като *Sao* от *Konсейсао*, стават неразпознаваеми като такива във варианта *Сан* и *Консейсан*, губи се естетиката на изображението, а <n> е крайно нехарактерна за португалския правопис графема, срещана в примери, които може да преброим на пръсти: *líquen, abdómen, dólmen, hífen, gérmem*, все случаи, в които се среща [ɛ] в неударена, посттоническа позиция¹⁹. Напълно съм съгласна, че регламентите за българска транскрипция на чужди имена не следва да се ръководят и от морфологични или прагматически критерии, които и за широката българска публика вероятно са напълно безразлични. Доколкото обаче междуезиковата транскрипцията е съпоставително лингвистично изследване, тези параметри са съществена част от фонологичната и акцентната структура на прозодичната дума, както и от граматичната и лексикалната ѝ семантика (вж. Тилков, Стоянов, Попов 1982: 278, Даскалова 2007, Пацева 2010), с които кирилизиранията им транскрипция би могла да се съобрази. В конкретния случай транскрипционното правило, основано на френската или полската фонологична реалност, не постига целите на транскрипцията или на транслитерацията на португалските имена.

III.3. Португалски консонантизъм (фонемни, архифонемни и алофони)

Португалските обструентни и сонорни съгласни разгръщат фонологичния си потенциал в предядрена позиция на началословие и най-вече на средисловие, където се наблюдават и палаталните фонемни /j/ и /ʎ/. В следядрена позиция се срещат множество неутрализиращи процеси, които водят до реализацията единствено на носова архифонема /N/, съскаво-шушкава архифонема /S/, латерална архифонема /L/, вибрантна архифонема /R/, глайд /j/ и глайд /w/.

Именно някои от реализациите на палаталността, на носовостта и на съскаво-шушкатаварианти на фрикативната архифонема представляват затруднения при решенията за българската транскрипция на португалски имена.

III.3.1. Оклузивни

Системата от оклузивни се основава на пропорционална опозиция по признака [звучност]:

---

¹⁹ Барбоза (1994: 184) смята тези реализации за маргинални за португалската фонология и ги включва във фонетичния модел [ẽ] и фонологичния /ajN/.

Таблица № 9
Оклузивни фонемни и алофони

Артикулаторни х-ки	билабиални	дентални	веларни
Акустични х-ки	нискотонални	високотонални	компактни
+ звучни	/b/	/d/	/g/
Контекстуални алофони в интервокална позиция в лузоафриканската норма	[β]	[ð]	[ɣ]
Диатопични алофони в контекст на ядрена гласна [i] – палатализация и африкатизация в бразилската норма		[d], [dʒ] [t], [tʃ]	
– звучни	/p/	/t/	/k/

По Матеуш, Фале, Фрейташ (2005: 198)

Контекстуалните алофонни реализации (в допълнителна дистрибуция в лузоафриканската норма) на звучните оклузивни имат незадължителен, или по-скоро неустойчив, характер, като не се ограничават само до интервокално положение, защото се наблюдават и в предядрена позиция, ако звучният оклузив е съчетан с вибрант [r] или латерална съгласна [l], както и ако предходната сричка е затворена от звучен фрикатив [ʒ] (вж. Барозо 1999: 95–97). В следядрена позиция може да се срещнат в началословие и/или средисловие, но никога в краесловие, на което се спряхме по-горе. Португалският език е развил няколко похвата на добавяне на епентетични гласни, чрез които да се преодолее следядрената позиция на звучните и беззвучните оклузивни. Процесите по палатализация и африкатизация, които се наблюдават като контекстуални варианти само в бразилските говори, не следва да се отразяват на българската транскрипция на португалски имена. В този смисъл оклузивните фонемни и алофони не представляват проблем за междуезиковата транскрипция, тъй като тя се предава по принципите на фонологичните, а не на алофонните, съответствия на графичните знакове.

Трябва да се отчетат само следните графични особености, които засягат фонетичните реализации на веларните оклузивни:

Таблица № 10
Графични варианти на оклузивите

Графемни и графемни съчетания	Фонетична стойност	Българска транскрипция
<ga>, <go>, <gu> <gr>, <gl>	[ga], [gə], [gɔ], [go], [gu], [ya], [yɐ], [yɔ], [yo], [yu], [gr], [gl]	<га>, <го>, <гу>, <гр>, <гл>
<gi>, <ge>	[zi], [zɛ], [zɛ]	<жи>, <же>
<gue>, <gui>	[gɛ], [ge], [gi], [yɛ], [ye], [yi]	<ге>, <ги>
<gua>, <guo>	[gwa], [gwo]	<гва>, <гуо>
<ca>, <co>, <cu>	[ka], [kɐ], [kɔ], [ko], [ku]	<ка>, <ко>, <ку>
<que>, <qui>	[kɛ], [ke], [ki]	<ке>, <ки>
<qua>, <qui>, <cui>	[kwa], [kwɐ], [kwi], [kwi]	<куа>, <куи>
<ce>, <ci>	[si], [sɛ], [se]	<си>, <се>

В графемните съчетания <pt>, <pc>, <pe> или <ct>, <cc> <ce>, при които първата графема няма фонетично съдържание (Кашелейро, Корея 2007: 14-15), тя не следва да се отразява на български език: подходящо е Vaptista-Bastos да се транскрибира Батица-Бацош, а не *Баптица-Бацош. Съгласно Правописната спогодба от 1990 г. вече не трябва и да се изписват. Ако тези графемни имат фонетично съдържание обаче (Кашелейро, Корея 2007: 24-25), се изписват на португалски език и е редно да се отразят и в българската транскрипция.

III.3.2. Фрикативи

Системата от фрикативи се основава на пропорционална опозиция по признака [звучност]:

Таблица № 11
Фрикативни фонемни и алофони

Артикулаторни х-ки	лабиодентални	лингводентални	предпарлатални
Акустични х-ки	нискотонални	високотонални	компактни
+ звучни	/v/	/z/	/ʒ/
- звучни	/f/	/s/	/ʃ/

Португалските фрикативни съгласни поддържат фонологичните опозиции в предядрена позиция. В следядрена позиция има ограничения в появата на лабиоденталните фрикативи в началословие и средисловие и пълна липса на проявление в краесловие. А системата от четири фрикативни съгласни (лингводентални и предпалатални, или посталвеоларни) неутрализира в следядрена позиция. Резултатът от неутрализацията е съскаво-шушкатав архифонема /S/, която се реализира по няколко начина:

- чрез [ʃ] в следядрена позиция, следвана от пауза или беззвучна съгласна, в лузоафриканската норма, както и с беззвучен, палатален, шушкав алофон [ç] или лабиодентален алофон [s] в бразилските варианти: *Costa, Santos, Paz, Pães*;
- чрез [ʒ] в следядрена позиция, следвана от звучна съгласна, в лузоафриканската норма, както и със звучен, палатален, шушкав алофон [z] или звучен, лабиодентален алофон [z] в бразилските варианти: *Desdémona / Desdêmona; Irene Lisboa*;
- чрез [z] в следядрена позиция, следвана от гласен звук в началото на следваща дума, в лузоафриканската и в бразилската норма: *Carlos Andrade*.

Тази специфика на контекстуалните и диатопичните реализации на съскаво-шушкавата архифонема в следядрена позиция повдига някои въпроси и проблеми относно българската транскрипция, за да се избегне залитането ту в строга транслитерация, ту в „краен фонетизъм“.

Ако се следва фонологичната линия на междуезикова транскрипция, би следвало да се предаде на български графичното съответствие без алофонните му реализации: *Коста, Сантос, Ирене Лисбоа, Карлос Андраде*. Вероятно по-голяма част от португалистите ще възрази на този поход. Аз самата не се чувствам уютно в такъв графичен образ на португалските имена. Но правилата се създават, за да ги прилагаме, въпреки вкуса си, т.е. не са въпрос на харесване, а на аргументация. Фонологичният подход при транскрипцията всъщност навлиза много по-дълбоко в похватите, приписвани традиционно на транслитерацията.

Ако се следва фонетичната специфика на португалската съскаво-шушкава архифонема, може да се приеме като изходен или неутрален вариант на реализация (в контекстуално и диатопично отношение) алофонът в контекст на пауза: [ʃ], като същият се приложи към всеки друг контекст в българската транскрипция на португалски имена: *Коща, Сантош, Ирене Лишбоа, Карлош Андраде*.

Решението да се отразят всички алофонни реализации на архифонемата /S/ по мое мнение граничат с „радикален фонетизъм“ и не допринасят за съхраняване на графичната близост с оригинала и за естетиката на българския графичен образ на португалското име: *Коща, Ирене Лижбоа, Карлоз Андраде*.

Предвид диахронното развитие на системата от фрикативни съгласни (Тесие 1994: 49–52), трябва да се отчетат следните графични особености, които засягат фонетичните реализации на лабиоденталните и предпалаталните фрикативи:

Таблица № 12

Графични варианти на фрикативите

Графемни и графемни съчетания	Фонетична стойност	Примери	Българска транскрипция
<s> в началословие	[s]	Seixal	Сейшал
<ss> в средисловие	[s]	Assis	Асиш
<ç> в средисловие	[s]	Leça da Palmeira	Леса да Палмейра
<ce>, <ci> в началословие и средисловие	[si, [se], [sɛ]	Cezimbra	Сезимбра
<z> в началословие	[z]	Zézeze	Зезере
<s> в средисловие	[z]	Casal Ventoso, Barroso	Казал Вентозо, Барозо
<x>	[z], [s], [ʃ], [ks]	exame, máximo, extintor, léxico; São Félix do Xingu	Сао Феликс до Шингу
<ch>	[ʃ]	Chaves	Шавеш
<j>, <ge>, <gi>	[ʒ]	Jaboticabal, Minas Gerais	Жаботикабал, Минаш Жерайш

Фонетичната стойност на горепосочените графични знакове следва да се отразява при българската транскрипция на португалски имена, тъй като съдържа фонемни в предядрена позиция.

III.3.3. Сонорни носови съгласни

Носовите съгласни, които съдържат и оклузивен елемент, макар да преобладава сонорната им характеристика поради свободния излаз на издишната струя през носната кухина, се отличават със спонтанно озвучаване и съответно с признака [звучност], който е редуван, защото отпада опозицията по звучност и беззвучност. Проявяват се като фонемни в предядрена позиция на началословие (/n/ и /m/) и най-вече на средисловие, в интервокален контекст, където се реализират и трине носови фонемни /n/, /m/ и /ɲ/. Изразяват се чрез графичните знакове <m>, <n> и <nh>.

Таблица № 13

Сонорни носови фонемни

Артикулаторни	билабиален	алвеоларен	палатален
х-ки			
Акустични х-ки	нискотонални	високотонални	компактни
+ звучни	/m/	/n/	/ɲ/

Не се отличават с алофонни реализации в свободна или в допълнителна дистрибуция. Не регистрират графични варианти.

В следядрена позиция обаче неутрализират артикулаторните им характеристики, свързани с мястото на учленяване, като запазват функционалността си на носова архифонема /N/ с общия признак [назалност]. Във фонетичен аспект се разпознават като носови гласни: [ĩ], [ẽ], [ẽ̃], [õ], [ũ], а във фонологичен – като гласни фонеме или архифонеме²⁰ и носова архифонема /N/: /iN/, /eN/, /aN/, /oN/, /uN/. Както вече поясних, струва ми се препоръчително графичното отразяване на носовата архифонема само в случаите, които съдържат графичен знак за носовост в оригинала <n>, <m>, съответно с <n> и <m> на български език. В останалите случаи е по-добре да се запази графичният образ на оригинала и да се спести отразяването на носовостта без учленителни характеристики.

Що се отнася до палаталния носов елемент в предядрена позиция <nh>, неговата палаталност може да се изрази само когато българската правописна система допуска графичното ѝ изразяване: <ньо>, <ню>, <ня>, но не и <нье> или <нъи>.

III.3.4. Плавни съгласни (латерални и вибрантни фонеме и архифонеме)

Плавните съгласни също се реализират като фонеме в предядрена позиция на началословие и преди всичко на средисловие, в интервокален контекст, където намира място и палаталната латерална съгласна [ʎ]. Признакът [звучност] не е дистинктивен, защото притежават спонтанно озвучаване заради свободния излаз на издишната струя през устната кухина.

В следядрена позиция се осъществяват посредством архифонеме: латерална архифонема /L/ с алофон [ʎ] в лузоафриканската норма и алофон [w] в бразилската норма; вибрантна архифонема /R/ с по-голям брой алофонни реализации в бразилската норма [r], [r̃], [ç], [a:], [e:], [i:].

III.3.4.1. Вирантни алофони, фонеме и архифонеме

Вибрантните звукове в португалския език се характеризират с относително голям брой алофони, както и с една ексклузивна опозиция по признака [напрегнатост] и [ненапрегнатост] (Делгадо Мартинш 1988: 99–100).

---

²⁰ Гласните архифонеме са резултат от неутрализацията на тесните и широките варианти на [e] – [ẽ], [ẽ̃] – [a], [o] – [õ] при носовост, която блокира реализацията на широките гласни [ẽ], [a], [õ] (Барбоза 1994: 171–172, Барозо 1994: 119).

Таблица № 14
Вибрантни звукове

Артикулаторни х-ки	алвеоларни	ретрофлексен	веларен	увуларен
Акустични х-ки	високотонални	високотонален	нискотонален	компактен
– ненапрегнат	[r] > /r/	[ɾ] > /r/		[ʁ] > /r/
+ напрегнат	[r] > /r/		[R] > /r/	

Алофонните варианти нямат различна графична реализация в португалския език, такава не е препоръчително, а не е и възможно, да се осигури от българската транскрипция. Графичната реализация на фонетичната опозиция /r/ – /r/ в интервокална позиция се свежда до графемата <r> и диграфа <rr>, които в българска транскрипция се реализират без удвояване на графичния знак: *Varroso* > Барозо.

В следядрена позиция се наблюдава вибрантна архифонема /R/, реализирана чрез алофон [r]²¹.

III.3.4.2. Латерални алофони, фонемни и архифонемни

Латералните звукове в португалския език се характеризират с относително по-малък брой алофони, както и с една ексклузивна опозиция по признака [непалаталност] и [палаталност] (Барбоза 1994: 125, 144–145, Барозо 1999: 98–100, 138–143).

Таблица № 15
Латерални звукове

Артикулаторни х-ки	алвеоларен	палатален	веларен
Акустични х-ки	високотонален	компактен	нискотонален
+ звучни	[l] > /l/	[ʎ] > /ʎ/	[ʎ] > /L/

В предядрена позиция, в началословие, се реализира само алвеоларна латерална съгласна [l], която влиза в опозиция с палаталната [ʎ] само в предядрена, интервокална позиция, т.е. в средисловие: /l/ - /ʎ/.

В следядрена позиция, в началословие, средисловие и краесловие, опозицията неутрализира и се среща само латералната архифонема /L/ с алофон [ʎ] в лузоафриканската норма и алофон [w] в бразилската норма: *Salvador Sobral* > Салвадор Собрал. Кирилизирането на алофон [ʎ] е възможно единствено чрез графема <л>. Кирилизирането на алофон [w] като <y> (*Собрау вместо

²¹ В предядрена позиция, в началословие, също липсва опозиция между фонемите /r/ - /r/, като от двете се реализира само напрегнатата, което също е контекст на неутрализация.

Собрал) не се препоръчва, защото противоречи на фонологичния принцип на транскрипцията и представлява „краен фонетизъм“.

Алофонните варианти в португалския език се предават графично по един и същи начин чрез графема <I>, която съответства на българската графема <л>, а тя не създава нерешими казуси за българската транскрипция на португалски имена: Леонор, Леал, Leandro > Леонор, Леал, Леандро.

Палаталната фонема /ʎ/ с диграф <lh> в предядрена позиция в средисловие може да се изрази на български език само когато българската правописна система допуска графичното ѝ предаване: <лъ>, <лю>, <ля>, но не и <лъе> или <лъи>: Guilherme > Гилерме, Paulo Coelho > Пауло Коельо.

IV. Заключение

В заключение може да се обобщят насоките за подход към българската транскрипция и транслитерация на португалски имена, така че да се улесни процесът по предаването на всяко конкретно португалско име със средствата на българската графична система, без да се изпада в крайности от фонетично или графемно естество.

Балансът в прилагането на транскрипционни и транслитерационни принципи в графичния пренос сочи според мен, че процесът се състои основно в *трансграфизация*, която държи сметка за акустично-перцептивните особености на имената, за фонологичните процеси в чуждия език, за естетиката на транслитерираното име, за близостта му с графичния образ на оригинала и за съобразеността му с правописните норми на българския език.

Основните препоръчителни насоки може да се очертаят така:

А) Разликите по отвореност и затвореност на по-дифузните, неносови гласни в акцентувана сричка (вж. & III.1.1) не се отразяват графично нито в оригинала, нито в българската транскрипция и транслитерация на португалските имена: Антонио (António и Antônio).

Б) Редукцията на португалските гласни в неакцентувана сричка е сходна, макар и не еднаква, с редукцията на българските гласни в такава позиция (вж. & III.1.2 и подточки). Несходствата се дължат и на различните фонетични регистри на двата езика, но естеството им дава достатъчно основание да не се търси графично отразяване на португалската редукция на български език. Следва да се пише Ареейро (Areeiro), Ареал (Areal), Вила Реал (Vila Real), Еаниш (Eanis), Ещорил (Estoril), Барозо (Barroso), Порто (Porto), Алгарве (Algarve), Гутереш (Guterres), фадо (fado), азулежо (azulejo), а не *Ариейро, *Ариал, *Вила Риал, *Ианиш или *Яниш, *Щорил, *Барозу, *Порту, *Алгарв или *Алгарвъ, *Гутериш, *фаду, *азулежу.

В) Носовите гласни, т.е. носовата архифонема, се изразява графично чрез <н> и <м> на български език само ако в оригинала има графичен образ <n> и <m> (вж. & III.1.1): Фернандо Кампош (Fernando Campos), Жоахим Фонсека (Joaquim Fonseca), Серам (Seram). Ако са изразени с графема <ã>, е препоръчително да не се транскрибира носовостта, а само графемата <a>: Ковиля (Covilhã), Серта (Sertã), Голега (Golegã), а не *Ковилян, *Сертан, *Голеган²².

Г) Носовите дифтонги, т.е. носовата архифонема в дифтонг (вж. & III.2.2), се транскрибират в зависимост от възможността да се изразят едновременно дифтонгът и носовостта, като се държи сметка за фонологичната разлика между неносовите и носовите дифтонги и графичните съчетания в португалския език:

– За графемните съчетания <em>, <ém> в краесловие (вж. & III.1.1) колегиата от португалисти прие транслитерационния подход, а именно, да се предаде с графемно съчетание <em>: Касем (Cacém), Сантарем (Santarém), Белем (Belém), Сао Симао де Литем (São Simão de Litém) и др. Този подход създава последователност при преноса на носовите гласни и носовите дифтонги, съхранява графичния образ на оригинала и предава приблизително фонологичното съдържание на носовата архифонема, като спестява само изразяването на дифтонга. Другите предложени варианти, а именно <ей>, <ейм> или <ейн>, не обединиха мнозинството специалисти около себе си²³;

– Препоръчваме графемното съчетание <ão> да се предаде на български чрез <ao>: Жоао (João), Консейсао (Conceição), Сао Пауло (São Paulo), Педро Пайшао (Pedro Paixão), вместо с <ан>, за да се запази графичният образ на оригинала, тъй като няма вариант, който да предаде едновременно дифтонга, носовостта и оригиналния графичен образ²⁴;

– Препоръчваме графемните съчетания <ãe>, <õe> да се изразяват чрез <а(я)йш>, <ойш>, тъй като не съдържат графема за носовостта на дифтон-

---

²² Втората част на това предложение влиза в противоречие с изискванията на Секцията за съвременен български език на ИБЕ (БАН 2012: т. 26.3), така че то се ръководи от спецификата на португалската фонологична система и прозодична дума, които бележат различия с френската и полската.

²³ Предложението влиза в противоречие с изискванията на Секцията за съвременен български език на ИБЕ (БАН 2012: т. 26.6), защото дава превес на транслитерацията пред транскрипцията. То обаче успява да обедини екипа от португалисти и да отговори на повечето от един критерий в научната литература по въпроса, в която транслитерацията съвсем не е отречен подход.

²⁴ Вж. бел. 21. За жалост всеки друг вариант за българска транскрипция води до резултати, които не представляват нито транскрипция, нито транслитерация на португалските имена.

гите, а само диакритичен знак. Предпочетеният транскрипционен вариант съставлява най-близкия по звучене образ без труднопроизносими графемни съчетания: Магалийш (Magalhães), Камойш (Camões), Мидойш (Midões)²⁵.

Д) Неносовите дифтонги се предават на кирилица съобразно графичния образ на оригинала и фонетичното му съдържание (*вж.* & III.2.1 и Таблица № 7).

Е) Графичното съчетание <ia> се изразява (*вж.* & III.2) чрез:

– графичен образ <ия> на български език, когато е в краесловие, независимо дали ударението пада върху гласната [i] или не: Мария (Maria), Фария (Faria), Вия Алгарвиана (Via Algarviana), Лейрия (Leiria) и Далия (Dália), Елия (Hélia);

– графичен образ <иа> на български език, когато е в средисловие: Алгарвиана (Algarviana), Мариана (Mariana), Сантяго де Литем (Santiago de Litém);

– графичен образ <я> на български език, когато се намира в сричка без предядрена съгласна, в краесловие, ако предходната сричка е отворена: Корейя (Correia), Колмеяш (Colmeias), Алдея Нова (Aldeia Nova).

Ж) Изразяват се графично на български език фонетичните съответствия на различните графемни на веларните оклузивни (*вж.* Таблица № 10) и на съскавите и шушкавите фрикативи (*вж.* Таблица № 12) в предядрена позиция. Техните алофони (*вж.* Таблица № 9) обаче не се кирилизират.

З) Палаталните носови и латерални съгласни с диграфи <nh> и <lh> се транскрибират съобразно изискванията на българския правопис (*вж.* & III.3.4.2), т.е. палаталността не се изразява графично при ядрени гласни <e> и <i>: Гилерме (Guilherme), Сабаделе да Сера (Sabadelhe da Serra), Пинеирош (Pinheiros), Пинел (Pinhel).

И) Не се изразява графично на български език удвояването на вибрантната съгласна с диграф <rr> (*вж.* III.3.4.1) или фрикативната съгласна с диграф <ss> (*вж.* III.3.2 и Таблица № 12), като същите се изписват с графемите <r> и <s> на български език: Барозо (Barroso), Баранкош (Barrancos), Барейрош (Barreiros), както и Васал (Vassal), Асиш (Assis).

---

²⁵ *Вж.* бел. 21 и 22. Екипът португалисти прецени, че по този начин се постига по-голяма последователност в трите горепосочени случая, а в конкретната ситуация графемното съчетание <инш> е нехарактерно и труднопроизносимо за българската аудитория.

Й) Относно подхода за графично изразяване на съскаво-шушкатав архифонема /S/ в следядрена позиция, в средисловие и в краесловие (*вж.* &III.3.2), независимо дали графичният образ е <s> или <z>, колегията португалисти се обедини около решението да избегне отразяването на алофоните в свободна дистрибуция, като запази фонетичното съдържание пред пауза на графема <ш>, характерно за лузоафриканската норма, и фонетичното съдържание пред пауза на графема <с>, характерно за бразилската норма. А именно: Сантош (Santos), Луиш Ваш де Камойш (Luís Vaz de Camões), Траш-ош-Монтеш (Trás-os-Montes), Ирене Лишбоа (Irene Lisboa) в лузоафриканската норма, но Сантос (Santos), Минас Жерайс (Minas Gerais), Машадо де Асис (Machado de Assis) в бразилската норма.

Става видно, че най-критични и спорни с оглед на изискванията на Секцията за съвременен български език на ИБЕ (БАН 2012) са транскрипционните варианти, свързани с кирилизираният изразяване на носовостта (*вж.* случаи В и Г), която има свои характерни специфики в португалския език. Въпросът остава отворен за обсъждане, така че да се постигне най-благоприятното, макар може би несвършено, решение, съчетаващо португалската фонологична и прозодична система с българската фонемно-графемна и правописна традиция. Останалите изведени предложения за българска транскрипция на португалски имена не са повдигнали възражения.

Тези обосновки и заключения вероятно няма да решат възникващите проблеми в практиката на българската транскрипция и транслитерация на португалски имена, защото те нямат задължителен характер. Конкретни случаи ще изискват индивидуални решения в рамките на очертаните тенденции, така че темата следва да бъде продължена с разработването на глосар на португалските топоними и антропоними и техните транскрипционни варианти, но постигането на съгласие поне между членовете на португалоезичната академична общност е от огромно значение, за да се изгради транскрипционна култура по въпросите на преноса на чужди имена на български език у нашите студенти, колеги и други индивидуални и институционални български потребители.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Андрейчин, Вългенов 1974: Андрейчин, Л., М. Вългенов. Изговор и транскрипция на чужди имена в българския език. София: Наука и изкуство, 1974. [Andreïchin, Vŭlgenov 1974: Andreïchin, L., M. Vŭglenov. Izgovor i transkriptsiya na chuzhdi imena na bŭlgarski ezik. Sofiya: Nauka i izkustvo, 1974]
- Атанасова 1974: Атанасова, Б. Португалски имена. – Изговор и транскрипция на чужди имена в българския език. София: Наука и изкуство, 1974, 157–169. [Atanasova 1974: Atanasova, B. Portugalski imena. - Izgovor i transkriptsiya na chuzhdi imena na bŭlgarski ezik. Sofiya: Nauka i izkustvo, 1974, 157–169.]

- БАН 1988: Обща инструкция за транскрипция и правопис на географските имена. Институт за български език при БАН, Съвет за правопис и транскрипция на географските имена към ГУГКК (Главно управление по геодезия и картография), София. [BAN 1988: Obshta instruksiya za transkriptsiya i pravopis na geografските имена. Institut za bŭlgarski ezik pri BAN, Sŭvet za pravopis i transkriptsiya na geograf-ski имена kŭm GUGKK (Glavno upravlenie po geodeziya i kartografiya), Sofiya.]
- БАН 2002: Авторски колектив. Нов правописен речник на българския език. Институт за български език, Българска академия на науките (отг. ред. В. Станков). София: Хейзъл, 2002. [BAN 2002: Avtorski kolektiv. Nov pravopisen rechnik na bŭlgarskiya ezik. Institut za bŭlgarski ezik, Bŭlgarska akademiya na naukite (otg. Red. V Stankov). Sofiya: Kheizŭl, 2002.]
- БАН 2012: Авторски колектив. Официален правописен речник на българския език. Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, Българска академия на науките. София: Просвета, 2012. [BAN 2012: Avtorski kolektiv. Ofitsialen pravopisen rechnik na bŭlgarskiya ezik. Institut za bŭlgarski ezik „Prof. Lyubomir Andreïchin“, Bŭlgarska akademiya na naukite. Sofiya: Prosveta, 2012.]
- Барбоза 1994: Barbosa, J. M. Introdução ao estudo da fonologia e morfologia do português. Coimbra: Almedina, 1994.
- Барозо 1999: Barroso, H. Forma e substância da expressão da língua portuguesa. Coimbra: Almedina, 1999.
- Бояджиев, Тилков 1997: Бояджиев, Т., Д. Тилков. Фонетика на българския квижовен език. Велико Търново: Абагар, 1997. [Boyadzhiev, Tilkov 1997: Boyadzhiev, T., D. Tilkov. Fonetika na bŭlgarskia kvizhoven ezik. Veliko Tŭmovo: Abagar, 1997.]
- Бояджиев, Георгиева, Пенчев, Станков, Тилков 1998: Бояджиев, Т., Е. Георгиева, Й. Пенчев, В. Станков, Д. Тилков. Граматика на съвременния български книжовен език в три тома. Том 1. Фонетика. София: Абагар Паблшинг, 1998. [Boyadzhiev, Georgieva, Penchev, Stankov, Tilkov 1998: Boyadzhiev, T., E. Georgieva, I. Penchev, V Stankov, D. Tilkov. Gramatika na sŭvremenniya bŭlgarski knizhoven ezik v tri тома. Tom 1. Fonetika. Sofiya: Abagar Publishing, 1998.]
- Бояджиев 2005: Бояджиев, Т. За транскрипцията на заети лични имена в българския език. – В: Роне, М., Р. Алварато, П. Моллов (съст.). Езикът и неговата динамична природа (юбилеен сборник по случай 70-годишнината на Иван Кънчев). София: НИБА Консулт, 2005, 91–96. [Boyadzhiev 2005: Boyadzhiev, T. Za transkriptsiya na zaeti lichni имена na bŭlgarski ezik. - V: Rone, M., R. Alvarado, P. Mollov (sŭst.). Ezikŭt i negovata dinamichna priroda (yubileen sbornik po sluĉai 70-godishnina na Ivan Kŭnchev). Sofiya: NIBA Konsult, 2005, 91–96.]
- Буров 2017: Буров, Ив. Фонетични и фонологични универсалии при асимилационните процеси. София: УК „Романистика“, 2017. [Burov 2017: Burov, Iv. Fonetichni i fonologichni universalii pri asimilatsionnite produkti. Sofiya: UK „Romanistika“, 2017.]
- Велозо 2005: Veloso, J. Considerações sobre o estatuto fonológico de [i] em português. – Revista da Faculdade de Letras – Línguas e Literaturas, II Série, XXII/2005, 621–632.
- Данчев 2010: Данчев, А. Българска транскрипция на английски имена. (4-то издание). София: Изток-Запад, 2010. [Danchev 2010: Danchev, A. Bŭlgarska transkriptsiya na angliiski имена. (4-to izdanie). Sofiya: Iztok-Zapad, 2010.]

- Даскалова 2007: Даскалова, Д. Акцент и семантика. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“, 2007. [Daskalova 2007: Daskalova, D. Aktsent i semantika. Shumen: UI „Episkop Konstantin Preslavski“, 2007.]
- Делгадо Мартинш 1983: Delgado Martins, M. R. Sept etudes sur la perception. Accent et intonation du portugais. Lisboa: Laboratório de Fonética da Faculdade de Letras da Universidade de Lisboa, 1983.
- Делгадо Мартинш 1992: Delgado Martins, M. R. Ouvir falar. Introdução à fonética do português. Lisboa: Caminho, 1992.
- Дренска 1989: Дренска, М. Състояние и проблеми на транскрипцията на португалски имена на български. – Български език, год. XXXIX, кн. 2/1989, 160–170. [Drenska 1989: Drenska, M. Süstoyanie i problemi na transkriptsiya na portugalski imena na búlgarski. – Búlgarski ezik, godina. XXXIX, kn. 2/1989, 160–170.]
- Дренска 1994: Дренска, М. Акустична и функционална характеристика на неударените орални гласни в португалския език и техните съответствия в системата на българския вокализъм. – Годишник на ФКНФ, № 82, кн. 2/1994, 89–149. [Drenska 1994: Drenska, M. Akustichna i funktsionalna kharakteristika na neudarenite oralni glasn v portugalski ezik i süotvet-stviето v programite na búlgarskiya vokalizúm. – Godishnik na FKNF, № 82, kn. 2/1994, 89–149.]
- Дренска 1998: Дренска, М. Дифтонгите в португалския и българския език. – Годишник на ФКНФ, № 86, кн. 1–2/1998, 57–115. [Drenska 1998: Drenska, M. Diftongite na portugalski i búlgarski ezik. – Godishnik na FKNF, № 86, kn. 1–2 / 1998, 57–115.]
- Жобов 2007: Жобов, Вл. За транскрипцията на български собствени имена с латиница. – Електронно списание LiterNet, № 2 (87), 24.02.2007 г. https://litenet.bg/publish20/v_zhobov/za_transkripciata.htm [Посетен на 14.04.2020 г.] [Zhobov 2007: Zhobov, Vl. Za transkriptsiyata na búlgarski sobstveni imena s latinitsa. – Elektronno spisanie LiterNet, № 2 (87), 24.02.2007 https://litenet.bg/publish20/v_zhobov/za_transkripciata.htm [Poseten na 14.04.2020]]
- Жобов 2004: Жобов, Вл. Звуковете в българския език. София: СЕМА-ПИИ, 2004. [Zhobov 2004: Zhobov, Vl. Zvukovete na búlgarskiya ezik. Sofiya: SEMA-RSH, 2004.]
- Закон за транслитерацията: Проект: 802-01-104/22.12.2008 г., Обн. ДВ. бр. 19 от 13 Март 2009 г., изм. ДВ. бр. 77 от 1 Октомври 2010 г., изм. ДВ. бр. 77 от 9 Октомври 2012 г., изм. ДВ. бр. 68 от 2 Август 2013 г., изм. ДВ. бр. 98 от 13 Декември 2019г. <https://www.mrrb.bg/bg/zakon-za-transliteraciyata/> [Посетен на 25.04.2020 г.] [Zakon za transliteratsiya: Proekt: 802-01-104 / 22.12.2008, Obn. DV. br.19 ot 13 mart 2009, izm. DV. br. 77 ot 1 oktomvri 2010, izm. DV. br. 77 ot 9 Oktomvri 2012, izm. DV. br. 68 ot 2 avgust 2013, izm. DV. br. 98 ot 13 Dekemvri 2019 <https://www.mrrb.bg/bg/zakon-za-transliteraciyata/> [Poseten na 25.04.2020]]
- Иванов 1996: Иванов, Й. Учебник по фонетика на българския език. София: Jusautor, 1996. [Ivanov 1996: Ivanov, Ī. Uchebnik po fonetika na búlgarskiya ezik. Sofiya: Jusautor, 1996.]
- Кацелейро, Корея 2007: Casteleiro, J. M., P. D. Correia. O novo acordo ortográfico. O que vai mudar na língua portuguesa? Casém: Texto, 2007.
- Кънчев 2000: Кънчев, И. Българска транскрипция на испански имена. София: Хейзъл, 2007. [Kŭnchev 2000: Kŭnchev, I. Búlgarska transkriptsiya na ispanski imena. Sofiya: Kheizŭl, 2007.]

- Матеуш, Брито, Дуарте, Фария 1989: Mateus, M. H. M., A. M. Brito, I. Duarte, I. H. Faria. Gramática da língua portuguesa. Lisboa: Caminho, 1989.
- Матеуш, Андраде, Виана, Вилялва 1990: Mateus, M. H. M., A. Andrade, M. do C. Viana, A. Villalva. Fonética, fonologia e morfologia do português. Lisboa: Universidade Aberta, 1990.
- Матеуш, Фалé, Фрейташ 2005: Mateus, M. H. M., I. Falé, M. J. Freitas. Fonética e fonologia do português. Lisboa: Universidade Aberta, 2005.
- Наредба № 6 / 1995: Наредба № 6 от 12 юни 1995 г. за транскрипция и правопис на чужди географски имена на български език на министъра на териториалното развитие и строителство. https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/bulgaria_decree_transliteration_bg.pdf [Посетен на 12.05.2017 г.] [Naredba № 6/1995: Naredba № 6 от 12 yuni 1995 za transkriptsiya i pravopis na chuzhdi geografski imena na búlgarski ezik na ministúra na teritorialnoto razvítie i stroitelstvo. https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/bulgaria_decree_transliteration_bg.pdf [Poseten na 12.05.2017]]
- Парашкевов 2015. Парашкевов, Б. Българска транскрипция на немски имена. София: Изток-Запад, 2015. [Parashkevov 2015. Parashkevov, B. Búlgarska transkriptsiya na nemski imena. Sofiya: Iztok-Zapad, 2015.]
- Пацева 2010: Пацева, М. За акцентната област на българското словно ударение. – Електронно списание LiterNet, № 9 (130), 21.09.2010 г. <https://liternet.bg/publish26/mirena-paceva/akcentnata.htm> [Посетен на 23.04.2020 г.] [Patseva 2010: Patseva, M. Za aktsentnata oblast na búlgarskoto slovno udarenie. – Elektronno spisanie LiterNet, № 9 (130), 21.09.2010 <https://liternet.bg/publish26/mirena-paceva/akcentnata.htm> [Poseten na 23.04.2020]]
- Пацева 2012: Пацева, М. За словното ударение на българския език, изучаван като чужд. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2012. [Patseva 2012: Patseva, M. Za slovnoto udarenie na búlgarskiya ezik, izuchavan kato chuzhd. Sofiya: Universitet-sko izdatelstvo „Sv. Kliment Okhridski“, 2012]
- Пацева 2018: Пацева, М. Психолингвистична перспектива към акцентуването в българския език. – Език и литература, 1-2/2018, 103–118. [Patseva 2018: Patseva, M. Psikholingvistichna perspektiva kúm aktsentuvaneto v búlgarskiya ezik. - Ezik i literatura, 1-2 / 2018, 103–118.]
- Стоянов 2014: Стоянов, Р. Как да изписваме португалски думи на български. – В: Кръстев, Н. (съст.). Мислене, език, реч (Изследвания в чест на проф. дфн Евгения Вучева). София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2014, 153–161. [Stoyanov 2014: Stoyanov, R. Kak da izpishem portugalski gradove na búlgarski. - V: Krústev, N. (Súst.). Mislene, ezik, rech (Izsledvaniya v chest na prof. Dfn Evgeniya Vucheva). Sofiya: Universitet-sko izdanie „Sv. Kliment Okhridski“, 2014, 153–161.]
- Тесиé 1994: Teyssier, P. História da língua portuguesa. Lisboa: Livraria Sá da Costa, 1994.
- Тилков, Стоянов, Попов 1982: Тилков, Д., Ст. Стоянов, К. Попов. Граматика на съвременния български език. том I. Фонетика. София: Издателство на Българска академия на науките, 1982. [Tilkov, Stoyanov, Popov 1982: Tilkov, D., St. Stoyanov, K. Popov. Gramatika na súvremenniya búlgarski ezik. tom I. Fonetika. Sofiya: Izdatelstvo na Búlgarska akademiya na naukite, 1982]
- Томов 1965: Томов, Т. По въпроса за изговора и писменото предаване на испанските и португалските имена в български език. – Български език, год. XV, кн. 4–5/1965, 383–389. [Tomov 1965: Tomov, T. Po vŭprosa za izgovora i pismenoto predavane

na ispanskite portugalskite imena v bŭlgarskiqa ezik. – Bŭlgarski ezik, godina. XV, kn. 4–5/1965, 383–389.]

Якобсон, Фанг, Хале 1963: Jakobson, R., C. G. M. Fant, M. Halle. Preliminaries to Speech Analysis. Cambridge, Massachusetts: The M.I.T. Press, 1963 (първо издание 1952 г.).

Доц. д-р Весела Чергова

Катедра „Испанистика и португалистика“

Факултет по класически и нови филологии

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Адрес: бул. „Цар Освободител“ № 15, 1504 София

електронен адрес: chergova@uni-sofia.bg

Assoc. Prof. Vesela Chergova, PhD

Department of Spanish and Portuguese Studies

Faculty of Classical and Modern Philology

Sofia University „St. Kliment Ohridski“

Address: 15 Tsar Osvoboditel Blvd.,

1504 Sofia, Bulgaria

email address: chergova@uni-sofia.bg

НАКЛОНЕНИЯ И МОДАЛНОСТ В НОВОГРЪЦКИЯ ЕЗИК

БОРИС ВУНЧЕВ

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

MOOD AND MODALITY IN MODERN GREEK

Резюме. Целта на настоящата студия е да обобщи езиковите средства за изразяване на наклоненията в новогръцки и за реализиране на различните видове модалности. Студията започва с преглед на дискусиата в гръцкото езикознание относно съществуването на наклонения, начините за изразяването и броя им. Впоследствие се разглеждат морфологичните, лексикални и синтактични средства за изразяване на трите наклонения в новогръцки: индикатив, конюнктив и императив. След обобщение на инвариантната семантика и конкуренцията между наклоненията в новогръцки студията приключва с обобщение морфологичните, лексикални и синтактични средства за реализация на двата основни вида модалност: епистемична и деонтична.

Ключови думи: новогръцки език, наклонение, модалност

Abstract. The purpose of the present study is to summarize the language tools for expressions of the moods in Modern Greek, as well as for realization of the different modality types. The study begins with an overview of the discussion in Greek linguistics about the existence of moods, the ways of their language expression and their number. Subsequently, the morphological, lexical and syntactic means of expression of the three moods in the Modern Greek: indicative, subjunctive and imperative, are analyzed. After a summary of the invariant semantics and the competition between the moods in Modern Greek, the study ends with a summary of the morphological, lexical and syntactic means for realization of the two main types of modality: epistemic and deontic.

Keywords: Modern Greek, mood, modality

1. Има ли наклонения в новогръцки?

Въпросът за дефинирането на наклоненията в новогръцкия език (нататък НГЕ) и определянето на морфологичните и синтактичните средства за изразяването им е една от най-дискутираните теми в новогръцката лингвистика.

Специално, един от най-старите и остри спорове се отнася до наличието или не на конюнктив в НГЕ, на морфологичното му изразяване и на обхвата на семантиката му.

Този спор почива на факта, че в старогръцки конюнктивът е морфологично маркирано в синтетични глаголни форми, които освен в подчинени изречения имат самостоятелни употреби в главни изречения, например за изразяване на желание, насърчение и пр. С течение на вековете обаче самостоятелните употреби на конюнктивните форми в гръцки отпадат¹ и за изразяването на кодираната от синтетичните форми семантика се появяват допълнителни маркери, комбиниращи се с глаголните форми².

Налагането на книжовния езиков вариант катаревуса като стандартен език на гръцката държава в продължение на век и половина неминуемо води до опити за описание на говоримия новогръцки (димотики) по модела за описание на старогръцкия език, датиращ от времето на александрийските граматични, където основата е не семантиката, а формалното морфологично изразяване³. Част от този модел е изобретяването на орфографични варианти⁴ на определени глаголни форми, чиито флективни морфемни да наподобяват на флективните морфемни на конюнктивните форми в старогръцкия и средновековния книжовен гръцки⁵.

На опитите за отделяне на конюнктив в димотики, базиран изцяло на глаголната морфология (синтетични форми), се противопоставя Н. Андриотис в известната си полемична публикация „Има ли конюнктив в новогръцки?“ (Андриотис 1934), в която авторът громи А. Дзардзанос и следовниците му и с множество аргументи твърди, че в гръцки формите за конюнктив и инди-

---

* Настоящото изследване е осъществено в рамките на научноизследователския проект на тема „Балканските езици като еманация на етно-културната общност на Балканите (типология на глагола)“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ към МОН с договор за финансиране на научноизследователския проект № ДН 20/9/11.12.2017 г.

¹ Вж. Цангалидис и Валетопулос 1999: 527.

² Вж. например Уорбъртън и Спиropулос 2000, Трипанис 1960, Молтън и Търнър 1963, наред с много други.

³ Андриотис 1934: 446.

⁴ Кратък преглед на връзката между морфологията и правописа по отношение на новогръцкия конюнктив предлагат Русу и Цангалидис 2010: 530–532.

⁵ Андриотис 1934: 448–449, вж. и Дзардзанос 1996а и специално с. 281, където в бележка под линия се аргументира наличието на синтетичен конюнктив в новогръцки, отделен от формите за индикатив.

катив са съвпаднали преди десетки столетия и че морфологично изразяван в димотики конюнктив не съществува. Отделно, Андриотис не признава и сочените за маркери за конюнктив частици $\alpha\varsigma$ и $\nu\alpha$, понеже те обозначават предполагаемия конюнктив само в подчинени изречения, докато в главни изречения са маркери за императив: $\nu\alpha$ $\phi\acute{\upsilon}\nu\epsilon\iota\varsigma$ ‘върви си’ (императив), $\theta\acute{\epsilon}\lambda\omega$ $\nu\alpha$ $\phi\acute{\upsilon}\nu\epsilon\iota\varsigma$ ‘искам да си вървиш’ (конюнктив).

Сред другите важни контрааргументи на критиката за наличието на конюнктив в НГЕ Велудис и Уорбъртън (1984: 160–166) отбелязват следните:

а) глаголните перифрази с $\nu\alpha$ в НГЕ не представляват продължение на старогръцкия конюнктив, понеже не са свързани етимологически с него, а заедно с глаголните перифрази с частицата $\theta\alpha$ представляват част от инструментариума за изразяване на бъдеще време: $\theta\alpha$, комбинирано със ‘сегашна основа’ изразява несвършен вид на бъдеще време, а $\nu\alpha$, комбинирано с ‘аористна основа’, изразява свършен вид на бъдеще време⁶;

б) ако $\nu\alpha$ и $\alpha\varsigma$ са маркери за конюнктив, то как се обяснява употребата на самостоятелни неминали перфективни глаголни форми без съпровода на тези маркери или с други подчинителни съюзи, например $\alpha\nu$ $\acute{\epsilon}\rho\theta\epsilon\iota$, $\theta\alpha$ $\phi\acute{\upsilon}\nu\omicron\upsilon\mu\epsilon$ ‘ако дойде, ще си вървим’, $\acute{\omicron}\tau\alpha\nu$ $\acute{\epsilon}\rho\theta\epsilon\iota$, $\theta\alpha$ $\phi\acute{\upsilon}\nu\omicron\upsilon\mu\epsilon$ ‘когато дойде, ще си вървим’ и пр.;

в) как се обяснява асоциирането на $\nu\alpha$ като маркер за конюнктив, при положение че се срещат самостоятелни употреби (без $\nu\alpha$) на перфективни неминали глаголни форми: $\acute{\epsilon}\rho\theta\epsilon\iota$ $\delta\epsilon\nu$ $\acute{\epsilon}\rho\theta\epsilon\iota$, $\theta\alpha$ $\phi\acute{\upsilon}\nu\omicron\upsilon\mu\epsilon$ ‘дойде не дойде, ще си вървим’;

г) как се обяснява асоциирането на $\nu\alpha$ като маркер за конюнктив, при положение че се срещат употреби на $\nu\alpha$ със спрегнати глаголни форми в имперфект: $\nu\alpha$ $\epsilon\rho\chi\acute{o}\tau\alpha\nu$ ‘да беше дошъл’, $\nu\alpha$ $\mu\eta\nu$ $\epsilon\rho\chi\acute{o}\tau\alpha\nu$ ‘да не беше идвал’;

Липсата на синтетичен конюнктив в новогръцки се приема с различни аргументи и от други автори, например Цангалидис (2000: 551), Тирхоф (1995: 16–17)⁷. Клерис и Бабиниотис (2005) въобще не споменават термина конюнктив. Папанастиасиу (2008: 293, 296–298) пък отбелязва, че синтетичен конюнктив има, но само във формите за ‘аористен конюнктив’⁸ (sic!).

Други автори приемат, че конюнктив в новогръцки има, но морфологичното му изразяване става не чрез синтетични глаголни форми, а аналитично. Такова становище застъпват във фундаменталната си публикация Велудис и Уорбъртън (1984). То е повторено и в друга ключова публикация на тези автори⁹, където те приемат, че в новогръцки базисната морфологична диференциация е между индикатив и неиндикатив. Неиндикативът, от своя страна, се дели на императив и неимператив, като последния авторите наричат конюнк-

⁶ Лайтфут 1979.

⁷ Цитиран от Хаберланд 2010: 475.

⁸ Цитиран от Русу и Цангалидис 2010: 531.

⁹ Уорбъртън и Велудис 1984: 149.

тив и отбелязват, че формалното му маркиране става чрез частиците $\nu\alpha$ и $\alpha\zeta$, предхождащи глаголната форма.

Тези разнопосочни мнения по въпроса за съществуването на конюнктив в новогръцки неминуемо дават отражение и в учебната литература в гръцката образователна система и в тълкуванията на съответните термини в гръцките тълковни речници.

Русу и Цангалидис (2010: 533–537) анализират представянето на темата в някои учебни граматика. Авторите отбелязват, че граматиките за пети и шести клас твърдят, че формите за конюнктив в новогръцки са аналитични, образувани с частиците $\nu\alpha$ и $\alpha\zeta$ (т.е. неминалата перфективна форма $\gamma\rho\acute{\alpha}\psi\omega$ се счита за „зависима“, без самостоятелна употреба извън съчетаването с други маркери), докато граматиката за „гимназиалната“ степен (седми–девети клас според българската образователна система) смята, че синтетични форми за конюнктив има ($\gamma\rho\acute{\alpha}\psi\omega$). По неясен начин се определя и граматичната категория наклонение в различни граматика и речници: „С наклонение се изразява [...] това, което означава глаголт (пак там, с. 535); „Глаголни наклонения = различните форми, които взима глаголт, за да изрази душевното разположение на този, който говори“ (статията „Наклонение“ в речника на Криарас, цитирана от Цангалидис (2000: 548) и т.н.

Този кратък обзор по въпроса за наличието или не на морфологично изразявани наклонения в НГЕ и специално за наличието на синтетичен конюнктив налага извода, че дискусията за граматичното изразяване на модалността следва да излезе извън тесните граници за мисленето върху гръцкия език, наложени от привърженици на катаревуса, които прилагат директно модели от старогръцки, но и да не залита в пълното отричане на определени езикови модели, които граматикализират модални значения. В този смисъл златната среда, към която се придържат Велудис и Уорбъртън (1984: 151–152), представлява здравата основа за изследване на тази проблематика: в синхронен план в НГЕ не може да се говори за синтетичен конюнктив нито с правописни аргументи, нито пък с аргументи относно семантиката, тъй като в НГЕ често една и съща семантика се изразява от различни наклонения. Конкретно по въпроса за конюнктива в НГЕ едно икономично, но и адекватно на езиковите данни решение е тезата, че в НГЕ конюнктив е наличен, но изразяването му става не чрез синтетични форми, а чрез аналитични конструкции, т.е. езиковата реализация на тази граматична категория включва комплекс от морфологични, лексикални и синтактични средства¹⁰.

Сложността на проблематиката, свързана с разграничаването на формите за конюнктив от формите на другите наклонения, личи и от факта, че както отбелязва А. Цангалидис¹¹ в Световния атлас на лингвистичните структури

¹⁰ Вж. и Русу и Цангалидис 2010: 529 и Клиди 1999: 162.

¹¹ Цангалидис 2017: 707.

(Dryer, M., M. Haspelmath (eds.) The World Atlas of Language Structures Online. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology, www.wals.info) не съществува глава за конюнктив и кондиционал, тъй като проблемите при сравняването на данните от различните езици са огромни.

2. Морфологични особености на наклоненията в новогръцки

2.1. Глаголна морфология и наклоненията в НГЕ

Както отбелязва Цангалидис (2003: 733), в някои езици модалността не се изразява с помощта на синтетични глаголни форми, а от аналитични глаголни конструкции или други модални системи. За да бъде признато наличието на наклонения в един език, те трябва да имат морфологично изразяване.

Историческото развитие на гръцката система от наклонения показва един преход от система от пълнозначни синтетични форми към синтактично изразяване на модалната семантика, т.е. система от различни перифрастични глаголни конструкции¹². Както ще стане ясно по-нататък, става въпрос за сложни и разнообразни по вида си глаголни конструкции, които включват различни комбинации от глаголни форми и предглаголни маркери.

От синхронна гледна точка новогръцката глаголна морфология не разграничава категорично нито едно наклонение, в смисъл че не съществува пълна глаголна парадигма за дадено наклонение, чиито форми не се срещат и в други парадигми, характеризирани като наклонения.

Обикновено се сочи, че морфологично най-отчетливо в НГЕ са разграничени формите за императив, което дава основание за твърдението, че новогръцката глаголна морфология се базира на опозицията [$\pm$ императив], като в рамките на комплекса от форми, характеризирани като [-императив], се разграничават индикатив и конюнктив¹³.

---

¹² Уорбъртън и Спиропулос 2000: 574. Някои сходства в отделни глаголни форми и въобще влиянието на диахронията върху изследването на съвременния гръцки език, както вече споменахме по-горе, води до изкривяване на картината в НГЕ и до погрешни интерпретации. По този повод Уорбъртън и Спиропулос (2000: 567) отбелязват, че по отношение на наклоненията новогръцката глаголна система трябва да се разглежда съвместно с минали етапи на гръцкия език, без обаче да се смесват диахрония и синхрония.

¹³ Вж. Якову 1997: 223, Клиди 1999: 162, Цангалидис 2003: 734, Цангалидис 2009: 140, Хаберланд 2010: 474, наред с други. От своя страна Уорбъртън и Велудис (1984: 149) ревизират възгледа си от предишна тяхна публикация, където смятат, че морфологичната опозиция е [$\pm$ императив] (Велудис и Уорбъртън 1984: 153), и приемат, че базисното флективно разграничение е между индикатив и неиндикатив. Това несъответствие се дължи на факта, че до този момент в новогръцката лингвистика няма единодушие за инвентара от форми на наклоненията. Така, при един тесен подход за морфологичното изразяване на наклоненията, т.нар. индикатив се разграничава от неиндикативните форми по това, че индикативът има уникални форми с минало маркиране чрез специфични префикси (аугмент) и специфични

Императивът в НГЕ флективно е ограничен до второ. лице в единствено и множествено число, като формите не са маркирани за време¹⁴. Парадигмата му е непълна не само по отношение на лицата, но най-вече по отношение на отрицателните форми, тъй като синтетичните глаголни форми в императив не се комбинират с отрицателен предглаголен маркер. Дефективност се наблюдава и в аспектуално отношение, тъй като в парадигмата за несвършен вид (нататък НСВ) положителните форми обикновено съвпадат с форми, срещащи се в парадигмата и на другите две наклонения – индикатив и конюнктив¹⁵. Така, както показват и таблиците по-долу, смятаното за ясно очертано морфологично разграничение между императив и другите наклонения в НГЕ реално се свежда до четири уникални синтетични форми, всичките във второ лице, всичките положителни¹⁶: **δῶσε** ‘дай’ (несвършен вид (нататък СВ), 2. л., ед.ч., активен залог)¹⁷, **δῶστε** ‘дайте’ (СВ, 2. л., мн.ч., активен залог), **δῶσου** ‘дай се; отдай се; бъди даден’ (СВ, 2. л., ед.ч., медиопасивен залог) и **δίνε** ‘давай’ (НСВ, 2. л., ед.ч., активен залог); три от тях са перфективни: **δῶσε**, **δῶστε**, **δῶσου**, и една е имперфективна: **δίνε**; три са за единствено число (**δῶσε**, **δῶσου**, **δίνε**) и една е за множествено число (**δῶστε**). В НГЕ в активен залог има само една синтетична имперфективна форма (**δίνε**), а в медиопасивен залог липсват синтетични имперфективни форми¹⁸. Всички останали ‘императивни’ форми съвпадат с форми, характеризирани като индикатив (**δίνετε**) или конюнктив (**να δίνεσαι**, (**να**) **μὴ δῶσαις** и пр.¹⁹), или с неминалата перфективна форма (**δοθείτε**, вж. по-долу, 2.2)²⁰.

флексии (**ἐύρασα**, **ὑράφτηκα** и пр.). От друга страна, при един по-широк подход за обхвата на наклоненията (аналитични конструкции), горната специфика на индикатива би отпаднала и основа за разграничението става [**±императив**], тъй като императивът има няколко уникални синтетични форми, които не се срещат в парадигмата на другите наклонения.

¹⁴ Хаберланд 2010: 488.

¹⁵ Както отбелязват Томадаки и Марку (2008: 328–329) в сравнителния си морфосемантичен анализ на императивите в НГЕ и в български, морфологичната дефективност в парадигмата на императива в НГЕ е по-голяма отколкото в български и е свързана с глаголният вид, като в НГЕ липсват някои медиопасивни синтетични форми в НСВ. Обяснение за това може да се търси във факта, че формите за НСВ изразяват лична ангажираност на говорещия и това семантично измерение не е съвместимо с когнитивните характеристики на семантиката, изразявана от медиопасивни форми.

¹⁶ Вж. Цангалидис 2009: 140.

¹⁷ Вещност и при тази форма морфологичната разлика се неутрализира, когато глаголната основа в деятелен залог е с повече от една сричка и не се налага появата на аугмент за поемане на ударението на трета сричка в аорист, срв. **δῶσε** ‘дай’ – **ἔδωσε** ‘даде’ и **μάντευε** ‘познай’ (императив, 2. л., ед.ч.) или ‘позна’ (аорист, 3. л., ед.ч.).

¹⁸ Вж. Цангалидис 2009: 140.

¹⁹ Вж. Андриотис 1934: 448. също и Велудис 2017: 407. Велудис (1987: 301–302) смята, че разпространето на конюнктива върху „императивната“ морфология има свое семантично обяснение, вж. и по-долу, 3.2.

²⁰ Рапгис (1996: 403) и Василиаки (2003: 8) отбелязват някои морфологични специфики на императивните форми в НГЕ като нулева флексия: **ἀκου**, **σῆκω**, **αὔατα** или измества-

ΦΟΡΜΙ ΖΑ ΙΜΠΕΡΑΤΙΒ

Ακτιβεν залог

	Ποложителни		Отрицателни	
	Свършен вид	Несвършен вид	Свършен вид	Несвършен вид
2. л., ед.ч.	δώσε	δίνε	(να) μη δώσεις	(να) μη δίνεις
2. л., мн.ч.	δώστε	δίνετε	(να) μη δώσετε	(να) μη δίνετε

Медиопасивен залог

	Ποложителни		Отрицателни	
	Свършен вид	Несвършен вид	Свършен вид	Несвършен вид
2 л., ед.ч.	δώσου	να δίνεσαι	(να) μη δοθείς	(να) μη δίνεσαι
2. л., мн.ч.	δοθείτε	να δίνεστε	(να) μη δοθείτε	(να) μη δίνεστε

Обръщайки поглед към другия лагер, където ни очаква 'неиндикативът', лесно можем да установим, че ясно морфологично разграничение между индикатив и конюнктив вътре в глаголните форми не се наблюдава. Ако оставим настрана всички форми, маркирани за минало време – имперфект: *έγραφα* 'пишех, напишех', аорист: *έγραψα* 'писах, написах', перфект / плюсквам-перфект / бъдеще предварително: *έχω γράψει* 'писал съм' / *είχα γράψει* 'бях писал' / *θα έχω γράψει* 'ще съм писал / написал', които се считат обикновено за индикативни, но имат и ярки модални употреби, остават две форми, които би трябвало да формират евентуалната морфологично базирана опозиция между индикатив и конюнктив: една неминала имперфективна форма *γράφω*, немаркирана за време (неминало) и немаркирана за вид (НСВ) и една неминала перфективна форма *γράφω*, немаркирана за време (неминало) и маркирана за вид (СВ). И двете форми обаче не съдържат маркиране за наклонение и се използват както в индикатив, така и в конюнктив²¹: формата *γράφω* може да бъде сегашно време на индикатив: *όλοιος θέλει γράφει ό,τι γουστάρει* 'който желае си пише каквото си иска', но може да бъде и перфективна конюнктивна форма в комбинация с предглаголен маркер *να*: *παιδιά δεν μπορεί ο καθένας να γράφει ό,τι γουστάρει* 'хора, не може всеки да пише каквото си иска'; формата *γράφω* пък, характеризирана като зависима, може да бъде индикатив в бъдеще време при комбинация с предглаголен маркер *θα*: *αυτό θα αποφασιστεί αύριο* 'това ще се реши утре', но може да бъде и конюнктив с предглаголен маркер *να*: *μένει*

не на определени форми от други, напр. все по-честата употреба в първа група на второ спряжение на формата на -α, т.е. тази за НСВ вместо очакваната в съответните контексти форма за СВ.

²¹ Филипаки-Уорбъргън 1992: 258.

να αλοφασιστεί ο προμηθευτής για τη Βόρεια Αμερική ‘остава да се реши [кой ще е] доставчикът за Северна Америка’²².

2.2. Граматичен статус на зависимите форми в НГЕ

Преди да преминем нататък, смятаме, че тук е мястото за един по-подробен анализ на граматичния и семантичен статус на т.нар. зависими форми в НГЕ.

Неминалите перфективни форми като γράψω ‘пиша, напиша’, μιλήσω ‘говоря, заговоря’, αγαλήσω ‘обикна’ и т.н. представляват предмет на дискусии и полемики в новогръцката лингвистика в продължения на десетилетия. Причините за това са както опитите за свързването им със синтетичните форми за конюнктив в старогръцки, които при определени глаголи съвпадат с въпросните новогръцки форми, така и морфологичните, аспектиални, темпорални и модални особености на тези форми, които ги поставят в центъра на интереса около новогръцката глаголна морфология.

Неунифицираното тълкуване на тези форми става ясно от наличието на различни термини за обозначаването им, които или са спекулативни, или очертават само някои страни на сложната им същност.

В традиционната граматика терминът за зависимата форма е ‘аористен конюнктив’ (υποτακτική αορίστων, вж. Дзардзанос 1996а: 300–316). Наименованието се базира на пренасянето на модела за анализ на старогръцки върху новогръцки и не отразява коректно аспектите на зависимата форма: тя със сигурност не е минала (аористна), а и невинаги е конюнктивна²³.

Един по-нов термин е ‘неминала перфективна форма’ (perfective non-past, Макридж 1987: 103, 275, Цангалидис 2000), който обаче Велудис (2017: 116–117) счита за заблуждаващ, тъй като смята, че този термин отчита неминалите характеристики на формата, но не и непрезентните ѝ характеристики.

Третото наименование за тези форми ‘зависима форма’ (dependent form, Холтън, Макридж, Филипаки-Уорбъртън 2012) е възможно най-неутралното, тъй като не сочи нито към определени темпорални, нито към определени модални стойности; формата не се среща самостоятелно, а в конструкции след частиците θα, να, аς – след θα формира бъдеще време, а след να – конюнктив с референция към едно представяно като завършено действие²⁴.

---

²² Хаберланд 2010: 476 цитира Макридж (1987: 104) който очертава разликата между индикатив и конюнктив в НГЕ по това, че конюнктивът е зависима форма (γράφω). Това определение не е коректно, тъй като, първо, γγράφω се използва и в аналитична глаголна конструкция за СВ на бъдеще време, и второ, понеже има и други индикативни форми, които се образуват аналитично, например перфектните (έχω γγράφει), които съдържат спомогателен глагол (έχω) и неизменяема глаголна форма, маркирана само за свършен вид, която не се употребява самостоятелно (γράφει).

²³ Вж. и Цангалидис и Валетопулос 1999: 526.

²⁴ Велудис 2017: 117.

Термините, употребявани за т.нар. зависими форми, маркират сами по себе си споменатите по-горе проблеми около тези форми, а именно дали те имат, или нямат самостоятелна употреба в НГЕ и какви са темпоралните и модалните им специфики.

Действително, в старогръцки са налични аористни конюнктивни форми, които се употребяват самостоятелно²⁵. Поне в последните десет века от развитието на гръцкия език обаче неминалите перфективни форми в гръцки, които понякога формално съвпадат с аористните конюнктиви в старогръцки, не се употребяват самостоятелно и причисляването им към самостоятелна парадигма от синхронна гледна точка не е оправдано²⁶. Както отбелязва още Андриотис (1934: 447), в НГЕ наистина се срещат самостоятелни употреби тип *γράψει δε γράψει* 'пише или не, независимо дали ще пише или не', но това се забелязва само в колокации с отрицание, което показва устойчивост на съответните фрази, а не свободна употреба²⁷.

Морфологичните особености на форми като *γράψω*, *μλήσω*, *απαντήσω*, *φοβηθῶ* и пр. дават следната информация: формите са образувани с перфективна основа, следователно са перфективни, и имат флективни морфеми, характерни за неминали глаголни форми. Разглеждани самостоятелно те носят само негативна информация: не са деепричастия, не са причастия и не са форми за императив²⁸. Те обаче не представляват, изолирано взети, някаква глаголна парадигма, тъй като това би означавало допускането, че в НГЕ съществуват синтетични конюнктивни форми, подход, който води след себе си повече теоретични проблеми, отколкото решава²⁹.

Както споменахме, в семантично отношение тези форми имат две проблемни характеристики: темпорална и модална.

Неяснотата около темпоралната им стойност води до крайността в характеризирането им като атемпорални форми³⁰. Тази теза се основава на извест-

²⁵ Андриотис 1934: 445, Цангалидис и Валетопулос 1999: 524.

²⁶ Цангалидис и Валетопулос 1999: 531.

²⁷ Обяснение за тези самостоятелни употреби като особености на литературната реч и конкретно като формулен изказ изтъкват, впрочем, и Цангалидис и Валетопулос (1999: 530–531) в анализа си на засвидетелствани употреби на подобни форми в средновековния гръцки.

²⁸ Цангалидис 2001: 759.

²⁹ Цангалидис (2017: 703–704) поставя някои от проблемите, произтичащи от допускането за наличие на синтетичен конюнктив:

а) защо в старогръцки аористният конюнктив има употреби в главни изречения и изразява желание, а формите тип *γράψω* не могат самостоятелно да изразяват желание: *μας ζήσουν в смисъл 'да са ни живи', така както подобни форми в конюнктив в други езици могат;

б) в НГЕ само *γράψω* само ли е конюнктив? Ако са и форми като *γράφο*, *έχω γράψει*, предхождани от *να*, *όταν*, *για να* и пр., защо тогава *γράψω* има ограничения в употребата?

³⁰ Цангалидис (2015: 557–558) отбелязва два възлови момента в анализа на НГЕ, в които се застъпва тезата за атемпоралността на формите тип *γράψω*: Холтън, Макридж, Филипа-

ния факт, че формите γράψω, μιλῆσω, от една страна, поради флексията си нямат със сигурност минала референция, от друга страна обаче, е невъзможна актуалната им употреба:

Τι κάνεις τώρα; *Γράψω. *Μιλῆσω.

Какво правиш сега? *Напиша. *Кажа.

Въпросната семантична особеност се кодира и синтактично чрез невъзможността за комбинирането на зависимите форми с отрицанието δε(ν), което свободно се съчетава с неминали перфективни форми при актуална употреба, срв. *δε γράψω, *δε μιλῆσω и δε γράφω ‘не пиша’, δε μιλάω ‘не говоря’³¹.

Модалната стойност на зависимите форми също остава неизяснена, когато те биват разглеждани като изолирани форми извън комбинирането им с други маркери („частици“, съюзи и пр.). Изолирана сама по себе си, формата γράψω е просто една перфективна неминала форма с неясна функция и употреба. Поставянето пред нея на предглаголните маркери δε(ν) и θα ѝ дава стойност на перфективен футур, а на предглаголните маркери να (μην) я превръщат в компонент на аналитичните свършени конюнктивни форми. Зависимият характер на γράψω е двоен: γράψω се локализира темпорално и модално само в конструкции с предглаголни маркери³² и заема междинна позиция между индикатива и конюнктива.

Обобщавайки особеността на зависимите форми да не се употребяват самостоятелно („not occurring on its own“), Хаберланд (2010: 477) отбелязва следните техни употреби в комбинация с различни предглаголни маркери:

1. След θα (отрицание δε(ν)).
2. В подчинени изречения след εάν (отрицание δε(ν)).
3. В подчинени изречения след άμα (отрицание δε(ν)).
4. В главни изречения след ίσως (отрицание δε(ν))³³.
5. Формулни изрази от типа έρθει δεν έρθει.
6. В подчинени изречения след πριν (отрицание μην, να е опционално).

ки-Уорбъртън 2012 и Клерис и Бабиниотис 2005. Самият Цангалидис в по-ранна своя публикация (2000: 550) отбелязва, че формата γράψω няма темпорално тълкуване без прикрепянето към нея на допълнителен маркер.

³¹ Тази особеност Велудис и Уорбъртън (1984: 154) тълкуват като доказателство за съществуването на отделни наклонения индикатив и конюнктив в НГЕ, вж. по-долу.

³² Вж. и Филипаки-Уорбъртън 1992: 258. Цангалидис (2017: 701) отбелязва, че съвременната гръцка лингвистика и педагогическите кадри, които подготвят учебниците по новогръцки за гръцката образователна система до средно образование, трудно приемат описанието на зависимите форми като участващи и в индикатив, и в конюнктив. Тази инерция може да се обясни както с по-консервативни езикови възгледи, така и с факта, че приемането на двойствения характер на тази форми не дава възможност за представяне пред учениците на опростен модел на езиковите явления в НГЕ.

³³ Вж. и Велудис 2017: 118, бел. 2.

7. Някои прохибитивни главни изречения със СВ или НСВ (отрицание $\mu\eta$ ³⁴).

Употреби 1.–4. се характеризират като индикатив, употреби 6.–7. – като конюнктив, а употреба 5. не се числи към никое от тези две наклонения.

Връщайки се на темпоралните стойности на форми като $\gamma\rho\acute{\alpha}\psi\omega$, си струва отново да напомним един факт, който води до по-ясен прочит на тези форми. Както отбелязахме, флективните им морфеми показват неминала референция. Липсата на актуална употреба обаче ясно показва, че нямат и презентна референция, т.е. не могат да се отнасят до събития, идентифицируеми в настоящето. Всъщност и двете им най-чести употреби с $\theta\alpha$ и с $\nu\alpha$ имат бъдеща референция. Комбинирането с $\theta\alpha$: $\theta\alpha$ *αποφασίσω* *όταν* *έλθει* *η* *ώρα* ‘ще реша, когато му дойде времето’ представлява изказване, чиято стойност на истинност не може нито да бъде потвърдена, нито отречена към момента на говорене, тъй като изказването представлява твърдение за завършеност, цялостност на несъстояло се събитие, т.е. събитие, стоящо в някаква степен извън действителния, наблюдаемия свят. От своя страна, комбинациите на зависимите форми с $\nu\alpha$, било в самостоятелна конструкция: $\nu\alpha$ *αποφασίσει* *όταν* *έλθει* *η* *ώρα* ‘да реши, когато му дойде времето’, или в подчинено $\nu\alpha$ -изречение: $\theta\acute{\epsilon}\lambda\omega$ $\nu\alpha$ *αποφασίσω* *όταν* *έλθει* *η* *ώρα* ‘искам да реша, когато му дойде времето’, също изразяват бъдещи събития, само че бъдещи по друг начин: събития, за които говорещият твърди, че желае, предполага, надява се, насърчава да се случат и пр. в един свят, който може да се превърне в действителен, но не е реалният свят към момента на говорене³⁵. В този смисъл зависимите форми представляват средство за езиково кодиране на бъдещето, било то абсолютно: $\theta\alpha$ *αποφασίσω* ‘ще реша’ – абсолютно бъдеще време, т.е. фиксирана позиция спрямо момента на говорене, установен от дейктичния център ‘сега’ и ‘тук’, или релативно: $\eta\theta\acute{\epsilon}\lambda\epsilon$ / $\theta\acute{\epsilon}\lambda\epsilon\iota$ / $\theta\alpha$ *θ\acute{\epsilon}\lambda\eta\sigma\epsilon\iota* $\nu\alpha$ *αποφασίσει* ‘искаше (в миналото) / иска (в настоящето) / ще иска, ще поиска (в бъдещето) да реши’ (следходност, т.е. релативно бъдеще). Така езиковият анализ показва, че зависимите форми не само не са атемпорални, т.е. времево недефинирани, а са темпорално маркирани с ясно изразена бъдеща референция³⁶.

2.3. Морфологично изразяване на наклоненията в НГЕ

Идвайки пак на темата за средствата за изразяване на индикатив и конюнктив в НГЕ, отбелязваме отново, че самостоятелно анализирани, неми-

³⁴ За употребите под № 7 Хаберланд цитира Джоузеф и Уорбъртън (1987: 180).

³⁵ Вж. Велудис 2017: 115 и по-долу, 5.2.

³⁶ Велудис и Уорбъртън (1984: 160), цитирайки Лайтфут (1979: 285), отбелязват, че между бъдеще време и конюнктив има една ясна разлика и тя е, че само бъдещето време изразява хипотеза (екзистенциално предположение): $\theta\alpha$ $\beta\rho\acute{\epsilon}\xi\epsilon\iota$ $\alpha\upsilon\rho\iota\omega$ ‘утре ще вали’ (= моята прогноза е, че утре ще вали, предполагам, че утре ще вали’).

налата имперфективна и неминалата перфективна форми не дават особена модална информация извън информацията, кодирана в глаголните им основи, т.е. тази за вид. От примерите в предишната глава става ясно, че очертаването на средствата за изразяване на наклоненията в рамките на „неиндикатива“³⁷ трябва да включва и допълнителни маркери, стоящи извън, по-точно пред глаголната форма. Тези маркери в НГЕ най-често са предглаголните маркери $\theta\alpha$, $\nu\alpha$ и $\alpha\zeta$, наричани модални частици. Според Цангалидис (2009: 141) самостоятелните глаголни форми и перифразите с модални частици и глаголни форми в НГЕ се разпределят по следния начин:

а) свободните глаголни форми и перифразите с $\theta\alpha$ и глаголна форма принадлежат към индикатива;

б) перифразите с $\nu\alpha$ или $\alpha\zeta$ и глаголна форма принадлежат към конюнктивна.

Основа за отделянето на $\theta\alpha$ от останалите два предглаголни маркера $\nu\alpha$ и $\alpha\zeta$ представлява отрицателният маркер $\delta\epsilon(v)$, с който тази частица се използва и който съвпада с отрицателния маркер на самостоятелните глаголни форми: $\delta\epsilon$ βλέπω ‘не виждам’ – $\delta\epsilon$ $\theta\alpha$ βλέπω ‘не ще виждам; няма да виждам’³⁷. Отрицателният маркер $\delta\epsilon(v)$ стои винаги пред $\theta\alpha$ и не се допуска вмъкване на други думи (клитики) между отрицанието и $\theta\alpha$. Въпросният маркер не се прилага нито към императивни форми (* $\delta\epsilon$ γράψε), нито към неминали перфективни форми, употребени самостоятелно (* $\delta\epsilon$ γράψω), нито към глаголни конструкции с предглаголните маркери $\nu\alpha$ и $\alpha\zeta$ (* $\delta\epsilon$ $\nu\alpha$ γράψω). От своя страна, предглаголните маркери $\nu\alpha$ и $\alpha\zeta$ се комбинират с отрицателния маркер $\mu\eta(v)$. Той заема място между предглаголния маркер и глаголната форма. Отрицателният маркер може да се комбинира също и с форми, които принадлежат и към индикатива ($\mu\eta$ γράφεις), и това се дължи на особеността, че в НГЕ перфективните глаголни форми в конюнктив са по-ясно диференцирани от тези за индикатив, за разлика от имперфективните³⁸.

Въз основа на казаното дотук можем да направим следните изводи:

1. В НГЕ наклонението е комплекс от морфологични, синтактични и семантични характеристики³⁹.

2. В НГЕ единственото наклонение, което притежава уникални синтетични форми, е императивът.

³⁷ Хаберланд (2010: 479) подчертава, че именно заради отрицанието $\delta\epsilon(v)$ глаголната конструкция $\theta\alpha$ + глаголна форма се счита за индикатив, а не за конюнктив.

³⁸ Вж. Велудис и Уорбъртън 1984: 153, Цангалидис 2001: 760, Хаберланд 2010: 480. Хаберланд (2010: 477), цитирайки Джоузеф и Уорбъртън 1987, отбелязва, че конюнктивът се среща с $\nu\alpha$ и отрицание $\mu\eta(v)$, но понеже $\nu\alpha$ може да липсва, остава решителният критерий за идентификация на конюнктивните форми, базиран на употребата на отрицателния маркер $\mu\eta(v)$.

³⁹ Вж. Велудис и Уорбъртън 1984: 166 и Русу и Цангалидис 2010: 539, наред с много други.

3. Освен императив в НГЕ се разграничават още две наклонения – индикатив и конюнктив, като езиковите средства за изразяването на всяко от тях включват не само глаголни думи (синтетични форми), но и предглаголни маркери (модални частици) и отрицателни маркери, предхождащи или следхождащи предглаголния маркер. Индикативът обхваща синтетични форми и аналитични форми със спомагателен глагол или предглаголен маркер $\theta\alpha$ и отрицание $\delta\epsilon\nu$, а конюнктивът – глаголни конструкции с предглаголни маркери $\nu\alpha$ и $\alpha\zeta$ и отрицание $\mu\eta(\nu)$ ⁴⁰. Хаберланд (2010: 478) предлага следната обща схема на глаголните конструкции, изразяващи индикатив и съответно конюнктив:

($\delta\epsilon\nu$) ($\theta\alpha$) (IO clit) (DO clit) V = индикатив
 ($\nu\alpha$) ($\mu\eta\nu$) (IO clit) (DO clit) V = конюнктив
 (IO clit) = кратки форми на притежателните местоимения
 (DO clit) = кратки форми на личните местоимения
 V = спрегнатата глаголна форма⁴¹.

Тъй като изразяването на различните модалности има аналитичен характер, езиковите средства за изразяването им включват и по-широк набор от конструкции извън комбинациите от предглаголен маркер и глаголна форма⁴².

Аналитичният характер на наклоненията в НГЕ и особено на конюнктива поставя въпроса за обсега на аналитичните форми, които се покриват от този термин⁴³. По-горе анализирахме само глаголни конструкции с предглаголен маркер $\nu\alpha$ и неминала имперфективна или перфективна форма⁴⁴. В НГЕ обаче в подчинени изречения с въпросния маркер и с предглаголните маркери $\theta\alpha$ и $\alpha\zeta$ се срещат различни по аспектиална и темпорална ориентация форми, принадлежащи към индикатива. Русу и Цангалидис (2010: 537) предлагат таблица, в която описват всички възможни комбинации между модалните частици и глаголните форми. Оформя се един сложен комплекс от двадесет и четири форми, от които само четири са синтетични⁴⁵. Дванайсет от тях се придружават от отрицание $\delta\epsilon(\nu)$ и са характеризирани като индикатив и дванайсет имат отрицание $\mu\eta(\nu)$ и са характеризирани като конюнктив:

⁴⁰ Пак там, с. 160.

⁴¹ Съвместната употреба на $\nu\alpha$ и $\theta\alpha$ в рамките на една глаголна конструкция е изключена, вж. Мозер 2007: 219, Цулас 2003: 195, Хаберланд 2010: 479.

⁴² Цангалидис (2009: 139–140) смята за част от езиковите средства за изразяване на модалността и полуспомагателните (според неговия термин) глаголи $\tau\rho\epsilon\lambda\epsilon\iota$, $\mu\iota\tau\omega\acute{o}$ и $\mu\iota\tau\omega\rho\epsilon\iota$, вж. по-долу, 5.5.

⁴³ Вж. и Мозер 2007: 213.

⁴⁴ Това са и формите, които Велудис и Уорбъртън (1984: 167) признават за конюнктив, т.е. неиндикативните, неминали форми, предхождани от отрицание $\mu\eta(\nu)$: $\gamma\rho\acute{\alpha}\phi\omega$, $\gamma\rho\acute{\alpha}\psi\omega$.

⁴⁵ Аналитични, но образувани не с предглаголни маркери, а със спомагателен глагол и неизменяема перфективна форма са и формите за перфект: $\acute{\epsilon}\chi\omega$ $\gamma\rho\acute{\alpha}\psi\epsilon\iota$, плусquamперфект: $\acute{\epsilon}\iota\chi\alpha$ $\gamma\rho\acute{\alpha}\psi\epsilon\iota$ и бъдеще предварително: $\theta\alpha$ $\acute{\epsilon}\chi\omega$ $\gamma\rho\acute{\alpha}\psi\epsilon\iota$.

Прости форми	с <i>θα</i>	с <i>να</i>	с <i>ας</i>	
‘сегашно време’	γράφω	θα γράφω	να γράφω	ας γράφω
‘зависима форма’	γράφω	θα γράψω	να γράψω	ας γράψω
‘имперфект’	έγραφα	θα έγραφα	να έγραφα	ας έγραφα
‘минала форма’	έγραψα	θα έγραψα	να έγραψα ⁴⁶	ας έγραψα
‘перфект’	έχω γράψει	θα έχω γράψει	να έχω γράψει	ας έχω γράψει
‘плюсквамперфект’	είχα γράψει	θα είχα γράψει	να είχα γράψει	ας είχα γράψει
	Индикатив: отрицание <i>δεν</i>	Конюнктив: отрицание <i>μην</i>		

Подобен списък с аналитични форми с *να* предлага и Мозер (2007: 218), която обаче добавя и аналитични конструкции с *να* и форми, характеризирани от нея като свършен вид на бъдеще време: *μπορεί / ενδέχεται να έρθει* ‘може / вероятно е да дойде’ (в таблицата на Русу и Цангалидис това е комбинация от *να* и зависима форма), за несвършен вид на бъдеще време: *μπορεί ενδέχεται / να έρχεται* ‘може / вероятно е да идва’ (в таблицата на Русу и Цангалидис това е комбинация от *να* и минала имперфективна форма⁴⁷), за плюсквамперфект: *μπορεί / ενδέχεται να είχε έρθει* ‘може / вероятно е да е бил дошъл’ и за бъдеще в миналото⁴⁸: *μπορεί / ενδέχεται να έχει γράψει* ‘може / вероятно е да е писал / написал’⁴⁹. Употребата на маркера *να* с минали форми има известни особености:

1. Тя се ограничава до глаголни фрази, въвеждани от глаголна форма на групата глаголи (повечето третолични), известни като докчастични: *μπορεί* ‘може’, *ενδέχεται* ‘вероятно е’, *αποκλείεται* ‘изключено е’, *είναι πιθανό* ‘вероятно е’. Малкото пълноформени глаголи се свързват с подобни *να*-изречения само при отрицание: *δε νομίζω να έφυγαν, αλλά μπορούμε να ρωτήσουμε* ‘не мисля да са си заминали, но можем да попитаме’⁵⁰.

2. Няма съмнение, че семантиката на тези конструкции (*να* + минала глаголна форма: *να έγραφα* и пр.) е сравнима с форми в други езици за условно или потенциално наклонение⁵¹.

⁴⁶ Велудис (1985: 194) нарича маркираните за минало време форми в *να*-изреченията ‘неподчинено подчинително наклонение’ (*ανυπότακτη υποτακτική*).

⁴⁷ Тези класификационни разлики се дължат на невъзможността за комбиниране в една конструкция на предлаголните маркери *να* и *θα*. Също така, по всяка вероятност Мозер отчита и факта, че „класическите“ конюнктивни форми (*να έρθει, να έρχεται*) имат бъдеща референция (вж. по-долу, 3).

⁴⁸ Дефиницията на тази конструкция е на авторката.

⁴⁹ Както отбелязва Цангалидис (2015: 556–557), повечето традиционни граматика и пособия за изучаване на НГЕ трудно възприемат класифицирането като конюнктив на аналитични форми с *να* и минали времена. Така например Триандафилидис (1993: 315) само въвежда термина ‘синтактични наклонения’, без да ги разглежда нататък.

⁵⁰ Примерът и наблюденията са на Мозер (2007: 216), вж. и по-долу, 5.3.

⁵¹ Вж. Цангалидис (2017: 706–707). Авторът цитира и Тирхоф (2010), който предлага подобни аналитични глаголни конструкции да се обозначават с комплексния термин ‘западен кондиционал’.

Така класифицирането на *va*-изреченията с минала глаголна форма поставя теоретична дилема. Изключването на тези конструкции от сферата на конюнктива, както постулира традиционната граматика, която смята, че *va*-изреченията са атемпорални и темпоралната им локация се определя от темпоралната локация на главния глагол⁵², означава поставяне на въпроса за синтетичен характер на конюнктива, теза, която не отговаря на синхронната ситуация в НГЕ, където не се изолират синтетични конюнктивни форми⁵³. Разширяването пък на обсега на гръцкия конюнктив с *va*-изреченията с минала глаголна форма и въобще комбиниранието на модалните маркери $\theta\alpha$, *va* и *a\varsigma* с минали глаголни форми пък поставя под съмнение въобще необходимостта от разграничаване на индикатива от конюнктива. Тук ще следваме Мозер (2007) и с оглед на определени семантични различия, които демонстрират ‘чистите’ неминали форми в сравнение с конструкциите, главно с *va*, в които се употребяват, ще приемем един широк подход към конюнктива, като с това название ще обозначаваме всички глаголни форми, предхождани от предглаголен маркер *va* (или *a\varsigma*) независимо от темпоралното маркиране на тези глаголни форми⁵⁴. Семантичните параметри на съответните глаголни конструкции ще бъдат предмет на отделен анализ, вж. 5.4.

2.4. Предглаголните маркери в НГЕ

Като предглаголни маркери или модални частици в НГЕ идентифицираме морфемите $\theta\alpha$, *va* и *a\varsigma*. Всяка от тях има синтактични и функционални особености, които я отличават от другите, но и сходства, които допускат разглеждането им под общ знаменател.

Предглаголен маркер $\theta\alpha$

Исторически предглаголният маркер $\theta\alpha$ произлиза от сливането на модалния глагол $\theta\acute{\epsilon}\lambda\omega$ и маркера *va* (< $\acute{\iota}va_{\text{cnp}}$): $\theta\acute{\epsilon}\lambda\epsilon\iota va$ ⁵⁵. Отрицателната частица, с която се свързва, е винаги $\delta\epsilon(v)$ ⁵⁶, като частицата стои пред маркера $\theta\alpha$ и не може да бъде разделяна от него от местоименните клитики за индиректен и директен обект, които задължително следват $\theta\alpha$: $\delta\epsilon \theta\alpha \tau\omicron\upsilon \tau\omicron \pi\omega$ ‘няма да му го кажа’. Маркерът $\theta\alpha$ се употребява както в глаголни конструкции за индикатив, така и в модално характеризирани конструкции, което дава основание за тълкуването му и като елемент от аналитични глаголни форми, и като модал-

⁵² Вж. Цангалидис 2017: 705–706.

⁵³ Вж. и Цангалидис 2017: 709.

⁵⁴ Вж. Мозер (2007: 222). Според Мозер така се избягва характеризирани на някои от тези форми като *va* + индикатив, а на други като *va* + конюнктив или обозначаването на едни от тях като темпорално маркирани, а други като атемпорални.

⁵⁵ Дзардзанос 1996б: 152–156.

⁵⁶ Вж. Велудис и Уорбъртън 1984: 157.

на частица. Както отбелязва Хаберланд 2010: (481–482), комбинирането му конкретно с неминали имперфективни форми (индикативни според определението на автора) има различни интерпретации:

а) *θα* + неминали имперфективни форми = итеративност в плана на бъдещето, отворена ситуация в плана на бъдещето или дедуктивност:

Κάθε χρόνο *θα έρχεται* η 4η Ιουνίου για να μας θυμίζει από που ερχόμαστε και που *θα* έπρεπε να πηγαίνουμε.

Всяка година *ще идва* четвърти юни, за да ни напомня откъде идваме и къде трябва да вървим.

[...] Εξω από το υπουργείο Εξωτερικών, όπου την ίδια ώρα *θα γίνεται* σύσκεψη μεταξύ αρμοδίων [...]

[...] Извън Министерството на външните работи, където в същото време *ще има* съвещание на ресорни държавни представители [...]

*Θα της μιλάει*⁵⁷.

Вероятно ще говори с нея.

б) *θα* + минали имперфективни форми = кондиционал, който може да е контрафактуален, хабитуален или да изразява дедуктивност или предвиждане⁵⁸:

Θα είχε σκοτωθεί.

*Щях да се пребия*⁵⁹.

Έστω και την τελευταία στιγμή θα βρισκόταν λύση στο αδιέξοδο.

Макар и в последния момент, *щеше да се намери* изход от безизходицата.

Κάθε μέρα *θα καθόταν* στο ίδιο καφενείο.

Всеки ден *щеше да седи* в същото кафе.

Λάθος *θα κατάλαβα.*

Май погрешно съм разбрал.

Μάντεψε τι *θα έλεγα*⁶⁰.

Познай какво щях да кажа.

в) *θα* + неминали перфективни форми = свършен вид на бъдеще време (обикновен футур според определението на автора):

⁵⁷ Примерът е на Хаберланд.

⁵⁸ Хаберланд (2010: 483) отбелязва, че конструкцията от *θα* + имперфект често изразява колебливост: *θα έλεγα* ότι αυτό είναι μάλλον συγκυριακό ‘бих казал, че това е по-скоро конюнктурно’.

⁵⁹ Хаберланд (пак там) твърди, че тук не е възможна употреба на перфективни форми, но в конкретния тип изказване може да се употреби както имперфект, така и плусquamперфект: *έστω και την τελευταία στιγμή θα βρισκόταν λύση* στο αδιέξοδο ‘щеше да се намери изход от задънената улица, макар и в последния момент’ и *έάν υπήρχε πάντως πολιτική βούληση, θα είχε βρεθεί και λύση* ‘ако имаше политическа воля, щеше да се намери и решение’. Подобни примери поставят въпроса за аспектуалните характеристики на плусquamперфекта спрямо безспорния перфективен формант (в примера формата *βреθεί*), който тези форми съдържат.

⁶⁰ Последните три примера са на Хаберланд.

Ρωσία προς Ерvτογάν: «Θα ηττηθείς στη Συρία, θα ανατραπείς και θα διαλυθεί η Τουρκία».

Русия към Ердоган: „Ще загубиш в Сирия, ще те свалят и Турция ще се разпадне“.

Най-общо функциите на *θα* могат да се обобщят така: *θα* е често срещан маркер за индикация на бъдеща ориентация, като има и епистемични или ориентирани към говорещия модални употреби (заповед, желание и пр.)⁶¹.

Предглаголен маркер va

Диахронно *va* представлява развитие на старогръцкия съюз за цел *ἵνα*, който в развитието на гръцкия език претърпява реанализ и започва да функционира като конюнктивен маркер⁶².

Предглаголният маркер *va*, също като *θα*, образува морфемна група, която заема фиксирана позиция и не може да бъде разделяна от други сегменти, но за разлика от *θα* изисква отрицателният маркер да стои в дясна позиция, следват евентуалните местоименни клитики за индиректен и директен обект и глаголната форма: *va μην του το λεις* ‘да не му го кажеш’⁶³.

Синтактичните и функционални особености на *va*, както отбелязахме и по-горе, са предмет на спорове и варират от пълно отрицание на функцията на *va* като маркер за конюнктив и причисляването му към съюзите, въвеждащи допълнителни изречения⁶⁴, до считането му за част от глаголен префикс.

В НГЕ има достатъчно езикови доказателства, които подкрепят тясната морфофонологична връзка между маркера *va* и глаголната форма. Както отбелязват Уорбъртън и Спиропулос (2000: 575), след диахронното си понижаване от съюз, т.е. самостояйна, макар и граматична дума, в маркер за конюнктив, *va* придобива характеристики на глаголен префикс, т.е. не представлява съюз, въвеждащ определен тип изречение, а морфологичен елемент, въвеждащ самата глаголна форма⁶⁵. Третирането на *va* като маркер за конюнктив, тясно обвързан с глаголната форма, има аргументи от фонологично, морфологично и синтактично естество⁶⁶:

а) фонологичните аргументи са свързани с факта, че маркерът *va* няма самостоятелно ударение и така статусът му на самостояйна дума може да се оспорва на супрасегментна основа. Маркерът *va* образува фонологична дума

⁶¹ Вж. Цангалидис 2009: 142.

⁶² Вж. Уорбъртън и Спиропулос 2000: 573.

⁶³ Вж. Цангалидис 2009: 155–158.

⁶⁴ Вж. например Андриотис 1934: 449, който твърди, че *va* не е маркер за конюнктив, както не са маркери за конюнктив *ας* ‘нека’, *αν* ‘ако’, *σαν* ‘сякаш; когато’, *отαν* ‘когато’, *αφου* ‘след като’ и други граматични думи, и Цулас (2003: 192), който застъпва становището, че *va* не е модална частица, а съюз.

⁶⁵ Вж. Уорбъртън и Велудис 1984: 165.

⁶⁶ Вж. Филипаки-Уорбъртън 1992: 257–258.

с глаголната форма и може да бъде отделян от нея само от определен тип морфеми⁶⁷;

б) фонологичната несамостоятелност на *να* има и морфологични, и синтактични измерения. Както отбелязват Уорбъртън и Велудис (1984: 150–152), маркерът *να* невинаги служи за въвеждане на определен тип изречения, т.е. не е „медиатор“ между главен глагол и глагол от подчинено изречение, а има и употреби, в които стои плътно пред глаголната форма подобно на префикс, например при изразяване на интензивно желание, заповед и пр.: *να φύγεις* ‘тръгвай си’. Също така, само *να*, за разлика от съюзите *ὅτι* ‘че’ / *πώς* ‘че’ и *που* ‘че’, въвеждащи допълнителни изречения, може да се употребява в изречения с относителни или въпросителни елементи: *ξέρω ποιόν να φέρω* ‘знам кого да докарам’. Особеност на *να* е и, че при фокусиране на дадена група от изречението, само този маркер стои пред глаголната форма и не се отделя от нея: *θέλω η Μαρία να φύγει* ‘искам Мария да си тръгне’, докато съюзите *ὅτι* / *πώς* и *που*, въвеждащи допълнителни изречения, не демонстрират подобно поведение: **θέλω η Μαρία ὅτι θα φύγει*.

Дефинирането на *να* като морфологичен елемент, представляващ особен вид флексия⁶⁸, има и проблемни страни. Първо, флективните морфеми в НГЕ са елемент, реализиран в края на думата (вдясно от основата и евентуални деривационни морфеми), а не в началото на думата (вляво от основата и евентуални префикси). Другият контрааргумент представлява наблюдението, че макар и на фиксирана позиция спрямо глаголната форма, *να* не може да съхрани тази позиция, когато се налага употребата на отрицателен маркер, и пропуска между себе си първо отрицателния маркер, а след това и евентуалните местоименни клитики за индиректен и директен обект. По тези причини предпочитаме разглеждането на маркера *να* като особен вид префикс с формообразуваща, а не словообразуваща функция. Един такъв подход дава основание за разглеждането на новогръцката глаголна морфология като едно иновативно поле в НГЕ, където се развива аглутинативна по своя вид морфология⁶⁹.

В синтактичен план предглаголният маркер *να* се среща в следните обкръжения, във всяко от които той запазва базисните си функционални свойства⁷⁰:

а) *να* + глаголна форма: *να έρθεις* ‘да дойдеш’;

б) глаголна форма + *να* + глаголна форма: *μπορείς να φύγεις* ‘можеш да си вървиш’;

в) други маркери + *να* + глаголна форма: *ὁποῖος να* ‘който и да е’, *χωρίς να το θέλω* ‘без да го искам’, *για να έρθει* ‘за да дойде’.

Инвариантната семантика на конструкции тип *να* + глаголна форма е изразяване на събития, които не са част от реалния свят – *να* функционира като

⁶⁷ Вж. Филипаки-Уорбъртън 1992: 266 и Цангалидис 2009: 155–157, наред с други.

⁶⁸ Вж. например Филипаки-Уорбъртън 1992: 260–264 и Русу 1999: 169.

⁶⁹ Вж. Хаберланд 2010: 478.

⁷⁰ Делверуди, Цамаду, Васибеки 1994: 185.

дейктичен елемент, който маркира липсата на темпорален и локален контакт между описваното действие и момента на говорене, т.е. реалния свят на говорещия с неговия дейктичен център, оформен от дейктичните пилони ‘тук’ и ‘сега’⁷¹. В изказването *να έρθεις* ‘да дойдеш’ (*να* + глаголна форма) се изразява желание, т.е. препраща се към бъдеща реализация на съответното действие. В ο Γιάννης ξέρει *να κολυμπά* ‘Янис знае да плува’ (глаголна форма + *να* + глаголна форма) се съдържа твърдение за една потенциално реализируема способност на субекта, но не и твърдение за събитие от реалния свят, случило се или случващо се към момента на говорене⁷². Докато например изказването ο Γιάννης ξέρει ότι κολυμπά ‘Янис знае, че плува’, където се употребява съюз ότι ‘че’, има ясна референция за случващото се едновременно с момента на говорене действие. При по-специфичните реализации на *να* от типа *όποιος να ‘να, χωρίς να το θέλω, για να έρθει* (други маркери + *να* + глаголна форма) също няма твърдение за събитие от реалния свят⁷³. Както отбелязва Хаберланд обаче (2010: 487, вж. и по-долу, 4), обвързването на употребите на *να* с нереалното, с действия и събития, които не са част от действителния свят, не е напълно коректно, тъй като *να* се употребява и в изказвания, изразяващи състояния, действия и събития от реалния свят.

Въпреки тясната обвързаност на *να* с глаголната форма, в НГЕ съществуват изказвания, в които този предглаголен маркер се явява опционално, като наличието или отсъствието му има съответни семантични параметри. Велудис (1987) анализира конкретно изказвания от типа *μη φύεις* със заповедно, пожелателно и пр. значение и подчертава, че като маркер за липса на непосредственост в желанието за реализиране на описваното събитие⁷⁴ *να* може да липсва, когато в изказването се реализира непосредственост. Този семантичен компонент на непосредственост е ярко изразен, когато в едно лице съвпадат потенциалният извършител на действието, маркиран във второто лице на глаголната форма, и слушателят: *μη φύεις* ‘недей да отиваш’. Когато непосредственост за реализация на действието отсъства, например при първо лице или трето лице, тогава *να* задължително заема своето място на дейктичен елемент, препращащ към по-отдалечен в бъдещето темпорален план, срв. *να μη φύω* ‘да не ида’ – *μη φύω (първо лице), *να μη φύει* ‘нека да не ходи’, ‘да не ходи’ – *μη φύει.

⁷¹ Вж. Уорбъртън и Велудис 1984: 165 и най-вече Велудис 1987: 298.

⁷² Примерът е на Уорбъртън и Велудис (1984: 153).

⁷³ Вероятно на тази функция на *να* да препраща към събития не от реалния свят се дължи и липсата на самостоятелна темпорална ориентация, характерна за глаголните форми, въведени с този маркер – вж. Уорбъртън и Велудис 1984: 153, 154, Велудис 1985: 183 и по-долу, 5.3.

⁷⁴ Сполучливо Павлиду (1981: 259) определя *να* като маркер за дистанциране на говорещия от пропозиционалното съдържание.

Предглаголен маркер ας

Предглаголният маркер ας исторически произхожда от глаголната форма ἄφεζ ‘остави’. Счита се, заедно с να, за конюнктивен маркер⁷⁵. Обикновено се използва със следните значения:

а) насърчение:

Ας μου βρει κάποιος δήλωση ενάντια στους υπουργούς.

Нека ми намери някой изявление срещу министрите.

б) съгласие:

Η Ελεονόρα ας πάρει ό,τι άλλο θέλει.

Елеонора нека вземе каквото друго иска.

в) безразличие:

Ας πάει όπου θέλει.

Да ходи, където иска.

г) позволение или противопоставяне:

Ας ψάξει αλλού.

Нека търси на друго място.

д) желание / нежелание (в комбинация с μη):

Ας μη μας πιάσει κόκκινο.

Дано не ни хване червен светофар⁷⁶.

Подобно на синтетичните императивни форми, глаголните форми, съпро-
вождани от ας, се срещат само в главни изречения⁷⁷, като в определен контекст,
например в първо и трето лице, те могат да заместват аналитични глаголни
конструкции с να с императивно значение: *να βρει μια καλύτερη δικαιολογία* ‘*да
намери по-добро оправдание*’ – *ας βρει μια καλύτερη δικαιολογία* *ας βρει* ‘*нека
намери по-добро оправдание*’⁷⁸.

Въз основа на казаното дотук за трите предглаголни маркера θα, να и ας
възможно ли е те да бъдат анализирани единно? Както видяхме, тези модални
маркери имат важни разлики помежду си: а) различен произход: два от тях
произхождат от глаголни форми или конструкции (θα, ας), а един – от съюз, б)
различен отрицателен маркер – два от тях се свързват с отрицание μη(ν) – να,
ας, а θα се свързва с отрицание δεν; в) различна семантика – два от тях имат

⁷⁵ Както вече споменахме, Андриотис (1934: 449) отрича подобна функция на ας. Велудис и Уорбъртън (1984: 155–156) аргументират становището си, че να и ας са конюнктивни маркери с анализ на отрицателното изказване *μη γράφεις εκεί* ‘не пиши там’, чието положително съответствие е *να γράφεις εκεί* ‘пиши там’, а не изказване без предглаголен маркер *γράφεις εκεί* ‘пишеш там’.

⁷⁶ Вж. Дзардзанос 1996б: 135–137, Карандзола 1995 и Хаберланд 2010: 484–485, наред с други.

⁷⁷ Вж. Уорбъртън и Велудис 1984: 149.

⁷⁸ Хаберланд 2010: 483–484.

само модални употреби ($\nu\alpha$, $\alpha\varsigma$), докато един от тях – $\theta\alpha$, има както модални, така и темпорални употреби като съставна част от аналитичните форми за бъдеще време⁷⁹. Опирайки се на анализ на синтактичните и функционални особености на трите маркера, базирани на общо десет групи критерии, които и трите частици покриват, Цангалидис (2001) предлага единен анализ на $\nu\alpha$, $\alpha\varsigma$, и $\theta\alpha$, основан на способността им да изразяват модалност⁸⁰. В семантичен план инвариантната семантика на глаголните конструкции с тези предглаголни маркери включва референция към събития, състояния и действия, които не са част от действителния свят, от реалността към момента на говорене, и препращат, с всичките си контекстуално обусловени специфични употреби, формиращи различни по модалност изказвания, към бъдещи (или следващи) събития, състояния и действия.

2.5. Отрицателните маркери $\delta\epsilon(\nu)$ и $\mu\eta(\nu)$

Отрицателният маркер $\delta\epsilon(\nu)$ не се комбинира с маркерите $\nu\alpha$ и $\alpha\varsigma$, а само със спрегнати глаголни форми с изключение на синтетични императивни форми, евентуално предхождани от маркера $\theta\alpha$. От своя страна, отрицателният маркер $\mu\eta(\nu)$ се комбинира с всякакви глаголни форми, с маркерите $\nu\alpha$ и $\alpha\varsigma$ и единствените му синтактични ограничения са невъзможността за комбиниране с $\theta\alpha$ или със синтетични императивни форми⁸¹. Глаголните форми, аналитични и синтетични, които се съпровождат от отрицание $\delta\epsilon(\nu)$, се класифицират като индикативни, а тези с отрицание $\mu\eta(\nu)$ се класифицират като конюнктивни. $\Delta\epsilon(\nu)$ представлява маркер за съждение, а $\mu\eta(\nu)$ – маркер за желание⁸².

Множеството разнообразни конструкции, в които $\mu\eta(\nu)$ се употребява, говорят по-скоро за един полифункционален маркер, който има различни употреби – на отрицателен маркер: $\mu\eta$ βλέπεις ‘не гледай’, на лексикално отрицание: $\mu\eta$ καπνιστής ‘непушач’, като съюз при *verba timendi*: φοβάται $\mu\eta$ χαλάσει το σώμα της ‘страхува се да не развали тялото си’ и др.⁸³

Анализът на обхвата на употребите на тези два отрицателни маркера води Клиди (1999: 161) до хипотезата, че частиците $\delta\epsilon(\nu)$ и $\mu\eta(\nu)$ не са само марке-

⁷⁹ И тук единодушие по функциите на трите маркера не съществува. Така например Клерис и Бабиниотис (2005: 476) смятат, че и трите частици са модални, а Холтън, Макридж и Филипаки-Уорбъртън (Холтън, Макридж, Филипаки-Уорбъртън 2012: 290) считат $\nu\alpha$ и $\alpha\varsigma$ за модални маркери, а $\theta\alpha$ – за темпорален маркер.

⁸⁰ Важна особеност, демонстрираща широкия обхват от семантични стойности, изразявани с тези маркери, е фактът, че и трите маркера се свързват с всички видове глаголни форми (без императивни) – при това маркирани за всякакъв вид, време и залог, във всички лица и числа, вж. Цангалидис 2009: 142.

⁸¹ Велудис и Уорбъртън 1984: 152–153.

⁸² Вж. Русу 2015: 490, която цитира Велудис (Βελοῦδης, Γ. Η ἀρνῆση. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2005).

⁸³ Вж. Русу 2015.

ри за отрицание, а и за модалност, като $\delta\epsilon(v)$ маркира епистемична модалност, а $\mu\eta(v)$ – деонтична модалност⁸⁴.

3. Инвариантна семантика и по-важни употреби на наклоненията в НГЕ

Определянето на броя на наклоненията в НГЕ и извличането на тяхната инвариантна семантика е сложна задача, тъй като различните автори прилагат различни критерии. Когато критериите са морфологични и морфосинтактични, тогава опозицията в НГЕ е между императив и неимператив $\gamma\rho\acute{\alpha}\psi\epsilon$: $\gamma\rho\acute{\alpha}\phi\epsilon\iota\varsigma$, като неимперативът допълнително се поделя на индикатив и конюнктив: $\gamma\rho\acute{\alpha}\phi\epsilon\iota\varsigma$: $\nu\alpha \gamma\rho\acute{\alpha}\phi\epsilon\iota\varsigma$. Когато пък се приложат семантични критерии, тогава изпъква една основна опозиция между индикатив и неиндикатив, като неиндикативът се поделя на конюнктив и императив⁸⁵. При прилагането на различните видове критерии (морфосинтактични или семантични) индикативът и императивът се характеризират или положително – при семантични и морфосинтактични критерии съответно, или отрицателно – при морфосинтактични и семантични критерии съответно, а конюнктивът винаги се характеризира отрицателно – при морфосинтактични критерии като неимператив, а при семантични критерии – като неиндикатив. Наличието на комбинации от модалните маркери $\theta\alpha$, $\nu\alpha$ и $\alpha\varsigma$ с всякакви глаголни форми (без императивни) допълнително затруднява дефинирането на една постоянна семантика, тъй като прилагането на широко разбиране за наклоненията означава признаване за наклонения и на тези конструкции и така броят на наклоненията в НГЕ би нараснал прекомерно.

3.1. Индикатив

Индикативът честотно е най-употребяваното наклонение в НГЕ. Базисната семантика на индикатива в НГЕ при липса на предглаголен маркер $\theta\alpha$ е изразяването на събития, за които говорещият твърди, че са част от действителния свят и истинността им може да бъде установена. Тези събития може да са разположени в плана на миналото или на настоящето⁸⁶:

Καταστράφηκε όλη η καλοκαιρινή παραγωγή.

Унищожена е цялата лятна продукция.

Με την πολιτική που ακολουθείται καταστρέφεται όλη η οικονομία της Ελλάδας.

С политиката, която се следва, се унищожават цялата икономика на Гърция.

⁸⁴ Клиди 1999: 164.

⁸⁵ Вж. Уорбъртън и Спиропулос 2000: 575 и Цангалидис 2017: 706.

⁸⁶ Вж. Якову 1997: 227 и Хаберланд 2010: 481.

Индикативът се среща в главни и подчинени изречения, позитивни или негативни, като по семантични причини аспектуални опозиции могат да се реализират само от миналите форми, докато в плана на настоящето е допустима употреба само на имперфективни форми⁸⁷:

В плана на миналото:

Η δεύτερη [κάμερα] τους έγραφε την ώρα που τραγουδούσαν.

Втората камера ги записваше, докато пееха.

Η κάμερα έγραψε το «άνοιγμα» του ουζερι στην παραλακή.

Камерата записа разбиването на узерията на крайбрежната улица.

В плана на настоящето:

Μακριά οι λουλουδοκλέφτες, η κάμερα γράφει!

Далече, крадци на цветя, камерата записва!

Интерпретацията на глаголни форми, комбинирани с предглаголния маркер *θα*, е по-сложна. Както отбелязахме по-горе (вж. 2.4), употребата на *θα* с неминали имперфективни и перфективни форми е най-разпространеният начин в НГЕ за изразяване на бъдеща референция:

Λογικά μετά από αυτό η κάμερα θα γράφει κανονικά.

Логично след това камерата *ще записва* нормално.

Η κάμερα θα γράψει αυτό που πρέπει;

Камерата *ще запише* ли това, което трябва?

При изразяването на бъдеще време инвариантната семантика на индикатива да изразява събития, за които се твърди, че са част от действителния свят и са верифицируеми по отношение на истинността си, избледнява, тъй като планът на бъдещето не е наблюдаем от гледна точка на момента на говорене, не е подвластен на говорещия и представлява една прогноза (спекулация, желание и пр.) за случването на определени състояния, действия или събития.

Останалите значения на глаголните конструкции с *θα* се отдалечават още повече от индикативната семантика. Така например *θα* може да се комбинира с минали перфективни и неминали имперфективни форми за изразяване на епистемичност (изразяване на вероятност):

Κάτι άλλο θα σοφίστηκε – ποιος ξέρει; *Θα βρήκε* (минала перфективна форма) *άλλο τρόπο να πιέσει τον πατέρα της να συναινέσει*.

Нещо друго е измислила – кой знае. *Ще да е намерила* друг начин да убеди баща си да се съгласи.

Οπότε, *μάλλον θα κάθεται* (неминала имперфективна форма) *τώρα στη δουλειά και θα οικτίρει τον εαυτό του που έχει μια τόσο παράλογη γυναίκα*⁸⁸.

⁸⁷ Вж. Хаберланд 2010: 480.

⁸⁸ Конструкциите с *θα* и неминали форми при изразяване на вероятност съвпадат формално с имперфективните и перфективните форми на бъдеще време: *θα κάθεται* 'вероятно седи' и 'ще седи'.

Така че *вероятно* сега *седи* на работата и окаява самия себе си за това, че има толкова неразумна жена.

Комбинирането пък на *θα* с минали имперфективни форми е основният начин за изразяване на кондиционал:

Χωρίς εμένα σίγουρα *θα έπραττε αλλιώς*.

Без мен сигурно *щеше да действа* другояче.

Но и тук е възможно конструкцията да има епистемично значение за изразяване на вероятност⁸⁹:

Αν ο ένας από τους δύο «νομάτους» ήταν πατριώτης, χωρικός στην υπηρεσία της δημαρχίας, αυτό σήμαινε ότι *θα θεωρούσε μάλλον αγγαρεία το κυνήγημα, το οποίο του είχαν επιβάλει [...]*.

Ако един от двамата „чиляци“ беше съселянин, жител на селото на служба в кметството, това значеше, че *ще да е счел* преследването, което му бяха възложили, по-скоро за ангария. (Παλαδιαμάντης, Α. Η Φόνισσα).

3.2. Конюнктив

Както отбелязва Цангалидис (2017: 705), в НГЕ е трудно установяването на фиксирано съдържание на формите за конюнктив, като обикновено те се интерпретират като изразяващи модалности, които не са предвидими във всички случаи. Все пак базисното семантично разграничение между индикатива и конюнктива се очертава въз основата на принадлежността на изразяваните състояния, действия и събития към действителния свят. Инвариантната семантика на конюнктива е в изразяването на предикативни отношения, които не представляват част от реалния свят, не са наблюдаеми за говорещия и не подлежат на верификация. Конюнктивът е особен дейктичен инструмент за отдалечаване на събитията от действителния свят, за особен вид темпорално-локална организация, при която говорещият съзнателно премества в бъдещето или най-общо в плана на следходност изразяваните състояния, действия и събития⁹⁰:

«*Να τσακιστεί να κατεβάσει το τρέιλερ τώρα!*» (бъдеще)

„*Краката да си счути* и още сега *да свали* от интернет трейлъра!“

[...] *Θέλησε να πάει να ζητήσει τον λόγο για όσα του αλέδιδαν [...]* (следходност)

Поиска *да отиде да потърси обяснение* за това, което му приписваха.

Всички останали значения на конюнктива (нареждане, молба, увещание, недоумение, пожелание) произтичат от това основно значение и са негови семантични варианти⁹¹.

⁸⁹ Вж. и Хаберланд 2010: 482.

⁹⁰ Велудис 1987: 301, вж. и Рапгис 1996: 407.

⁹¹ Пак там.

Темпорално-локалното препращане в бъдещето на изразяваните чрез конюнктив действия, събития и състояния имплицира, че конструкциите с *va* не могат да изразяват стабилност, постоянност или даденост на предикативното отношение. Така Уорбъртън и Велудис (1984: 162) обясняват редица „неортодоксални“ употреби на *va*-конструкциите, например с условно значение от типа: *va ton deis, va ton luphtheis* ‘ако го видиш, ще го съжалиш’, където реализируемостта на описваното действие е отворена за всички възможни светове (= ‘който и когато да го види’), но не е част от действителния свят: изказването не твърди, че субектът е бил видян и е предизвикал съжаление или че в момента го гледат и предизвиква съжаление⁹².

Конюнктивът в НГЕ има по-ограничена употреба от индикатива, но за сметка на това се употребява за изразяването на много по-богат набор от семантични отношения⁹³. Среща се както в главни, така и в подчинени изречения, като разграничаването на тези употреби е нужно по семантични и синтактични причини: някои значения в главни изречения не се реализират в подчинени изречения, а от своя страна, употребите в подчинени изречения често са в пряка зависимост от морфосинтактичните и семантични особености на главния глагол, с който е въведено *va*-изречението.

*Употреби на конюнктива в главни изречения*⁹⁴

Тези употреби характеризират изказвания за неверифицируеми събития, които не са част от действителния свят (*modus irrealis*). Сред тях се различават:

1. Команди и насярчения

В тези случаи се използва императив, но поради невъзможността за комбинирането на синтетичните императивни форми с отрицание се употребява конюнктив: *μη τους λυτάσαι* ‘не ги съжалявай’.

2. Желания и проклетия (= оптагив)

Често се въвеждат с междуметия: *μακάρι* ‘дано’, *μωρέ* ‘море’, *βρε* ‘бре’ и др. Изпълними пожелания се изразяват с неминали форми: *μακάρι va γίνεи καλά* ‘дано да се оправи’, а неизпълними – с *va* и минали имперфективни форми, дори при референция към минало, настояще или бъдеще: *ας μου το έλεγες* ‘де да ми го беше казал’.

---

⁹² Велудис (1987: 301) обяснява с тази черта на конюнктива да реферира към недействителни предикативни отношения факта, че диахронно това наклонение се разпространява и „поглъща“ останалите две наклонения с подобна семантика: при императива експанзията е частична, тъй като това наклонение „отбива“ атаките с последните си четири останали синтетични форми, а при оптагива това поглъщане е цялостно. Така в диахронията на гръцкия език голямата опозиция действителност : недействителност е станала поле за борба основно между индикатива и конюнктива.

⁹³ Хаберланд 2010: 483.

⁹⁴ При представянето на употребите на конюнктива в главни изречения се придържаме към Хаберланд (2010: 483–488), оттам черпим и съответните примери.

3. Разрешение или безразличие

За изразяване на тези модалности се използва конструкция с предлагол-лен маркер *ας*: *ας μας ακούει* ‘нека ни слуша’.

Уорбъртън и Велудис (1984: 157) отбелязват, че самостоятелните *να*-изречения за изразяване например на желание не се отличават от подчинените *να*-изречения, въведени със съответен модален глагол, тъй като конюнктивът в главни изречения изразява именно отношението на говорещия към когнитивното съдържание на изречението. Така единствената разлика между *να κολυμπήσουν όλοι* ‘да плуват всички’ и *θέλω να κολυμπήσουν όλοι* ‘искам да плуват всички’ е в това, че само във второто изказване изрично е заявено отношението на говорещия (желание)⁹⁵.

4. Възкличания

Възкличанията са ярък пример за състояния, действия и събития, които не са от реалния свят⁹⁶: *τόσες μέρες και να μην το σκέφτηκα!* ‘толкова дни и *да не си го помислих!*’.

5. Нерешителни въпроси

Този тип употреби на конюнктив в главни изречения се свързва с изразяването на учтивост. Цитираният от Хаберланд пример (2010: 485): *να ρωτήσω κάτι* ‘(може ли) да попитам нещо’ може да се тълкува обаче не само като израз на нерешителност, но и като искане на позволение.

Делверуди, Цамаду и Васибеки (Делверуди, Цамаду, Васибеки 1994: 189–191) предпочитат да диференцират допълнително употребите на *να* в главни изречения, като ги поделят на класически модални (вътрешносубектни релации) и на изразяващи вътрешни съждения (*inter-statement relations*).

Модалните изказвания изразяват например воля: *να σε βλέπουμε συχνότερα* ‘(искаме) да те виждаме по-често’, заповед: *να μη μιλήσεις* ‘да не си продумал, да не си посял да говориш’ или желание: *Γιατί, ρε, παιδί μου, δε μιλήσες; Να μιλάγες!* ‘Защо, мили, не каза нещо? Да беше казал!’ или индиректно предположение или морален натиск: *να πήγαινες μια στιγμή να δεις το παιδί* ‘да беше отишъл [поне] за момент да видиш детето’, *Έγραψες την ανακοίνωση; Να της έριχνα μια ματιά, μωρέ!* ‘Написа си статията ли? Абе, поне *да ѝ бях хвърлил един поглед!*’.

Изказванията за вътрешно съждение изразяват:

а) дискурсна анафора, реторични въпроси: *Κι εμείς οι άλλοι δε λέμε τίποτα. Τι να πούμε...* ‘А ние останалите не казваме нищо. То и какво *да кажем...*’;

⁹⁵ Липсата обаче на модален глагол, въвеждащ подчинено *να*-изречение, може да доведе до алтернативни тълкувания на изказването, които могат да бъдат наложени от супрасегментни и прагматически фактори: *να κολυμπήσουν όλοι* може да изразява и заповед, и безразличие и пр. В този смисъл модалните глаголи и изрази стабилизират едно или друго потенциално значение на конюнктива.

⁹⁶ Хаберланд 2010: 485.

б) отстъпление или хипотетична стойност: *Να γυρίσει σπίτι ο πατέρας και θα σε φτιάξει αυτός* ‘Да се върне въщи баща ти и ще те оправи той.’

в) удивление, възмущение и т.н. (‘репрезентирано събитие’ според термина на авторите): *Εκεί να δεις σπίτι!* ‘А там да видиш (каква) къща!’

Употреби на конюнктива в подчинени изречения

Употребите на конюнктива в подчинени изречения са обусловени от много фактори: морфосинтактичните и семантични характеристики на главния глагол, семантиката на въвеждащия *να*-изречението компонент (съюз, въпросително местоимение, адвербиал и пр.), както и морфосинтактичните и семантични характеристики на глагола в *να*-изречението. Тези употреби подробно са анализирани от Макридж (1987: 274–306). Повечето от тях поддържат базисната семантика на конюнктива, т.е. наклонение, което реферира към действия, събития и състояния, които не са част от действителния свят⁹⁷.

Интерес тук представляват семантичните типове глаголи в НГЕ, които управляват *να*-изречения. Подобна класификация предлагат Делверуди, Цамаду и Василаки, които поделят *να*-изреченията на две големи групи: изразяващи очакване и изразяващи локализация.

А. Очакване

Тази група глаголи изразяват най-общо връзка, поглед към полето на едно друго действие (обозначено по-долу с I). Съответните глаголи имат следната семантика:

1. Поглед към I (субектът иска да навлезе в I):

а) глаголи за воля, желание, пожелание: *θέλω* ‘искам’, *εύχομαι* ‘пожелавам’, *προτιμώ* ‘предпочитам’, *ονειρεύομαι* ‘мечтая’, *αποφασίζω* ‘решавам’, *λέω* ‘казвам’, *μου* ‘рухται ‘иде ми’, *σκέφτομαι* ‘мисля’, *σκοπεύω* ‘възнамерявам’;

б) глаголи за намерение за действие: *προσπαθώ* ‘опитвам се’, *τολμώ* ‘дръзвам’, *κάνω να* ‘понечвам’, *φροντίζω* ‘грижа се’;

в) глаголи, означаващи, че погледът към полето на другото действие взема предвид времето за реализация на действието: *προλαβαίνω* ‘успявам’, *προφταίνω* ‘успявам, стигам’, *βιάζομαι* ‘бързам’, *αργώ* ‘закъснявам’;

г) глаголи, изразяващи необходимо условие за успешно достигане на полето на другото действие: *αρκεί* ‘стига (да)’, *φτάνει* ‘стига (да)’;

д) глаголи за интересубектна релация (ред, предположение, позволение, искане, съвет): *ειδοποιώ* ‘уведомявам’, *προτείνω* ‘предлагам’, *συμβουλεύω* ‘съветвам’, *βάζω κάποιον (να)* ‘карам някого (да)’, *διατάζω* ‘разпореждам, запоявдам’, *επιτρέπω* ‘позволявам’;

е) глаголи с деонтична семантика (= има само един начин за достигане на полето на другото действие): *πρέπει* ‘трябва’, *οφείλω* ‘длъжен съм’, *χρειάζεται* ‘необходимо е’, *αναγκάζομαι* ‘принуден съм’, *έχω να* ‘трябва да’;

⁹⁷ Вж. Хаберланд 2010: 486.

ж) глаголи с перформативна семантика: *δέχομαι* ‘приемам’, *ορκίζομαι* ‘заклевам се’, *συμφωνώ* ‘съгласявам се’.

2. Погледът към полето на другия глагол не е възможен или е недостъпен за субекта (изразяване на заповед): *απαγορεύω* ‘забранявам’, *αποκλείεται* ‘изключено е’;

3. Погледът към полето на другия глагол се проваля: *αλέτηχα* ‘провалих се, не успях’, *ξεχνώ* ‘забравям’.

Б. Локализации

1. Темпорални локализации – тук са включени фазови глаголи като *αρχίζω* ‘започвам’, *εξακολουθώ* ‘продължавам’, *σταματώ* ‘спирам’. В зависимост от отношението към трите фази на действието – начална, протичане и край, се дефинират пет случая:

а) лявата граница (началото на състоянието или действието) още не е достигната: *ετοιμάζομαι* ‘приготвям се’, *κάθομαι (να)* ‘изчаквам (да)’, *πάω (να)* ‘възнамерявам (да)’;

б) действието току-що е започнало: *αρχίζω* ‘започвам’, *πιάνω* ‘започвам’, *πάει (να)* ‘наближава, скоро ще’, *βάζω κάτι να* ‘слагам нещо (да)’, *βάλθηκα να* ‘полагам усилия (да)’;

в) няма промяна на състоянието (действието или състоянието протичат): *εξακολουθώ* ‘продължавам’, *συνεχίζω* ‘продължавам’, *μένω* ‘настоявам, продължавам’, *απομένω* ‘настоявам, продължавам’, *επιμένω* ‘настоявам’, *αφήνω κ. να* ‘оставям някого (да)’, *εγκαταλείπω κ.* ‘изоставям някого / нещо (да)’;

г) действието или състоянието скоро ще приключи: *κοντεύω* ‘скоро ще направя нещо’ (*κοντεύει να τελειώσει ο Φεβρουάριος* ‘февруари скоро ще свърши’), *τελειώνω* ‘приключвам’, *σταματώ* ‘спирам’, *παύω* ‘преставам’;

д) действието или събитието е достигнало върхна точка; глаголите от тази група представляват коментар или оповестяване на приключването на действието или състоянието: *κατάφερα* ‘успях (да)’, *πέτυχα* ‘успях (да)’, *ευτύχησα* ‘имах щастието (да)’, *μαρτύρησα* ‘измъчих се (да)’, *δεινολάθησα* ‘измъчих се (да)’, *είδα κι έλαθα* ‘измъчих се (да)’, *βασανίστηκα* ‘измъчих се (да)’, *παιδεύτηκα* ‘измъчих се (да)’, *κατάντησα* ‘стигнах дотам (да)’, *αξιώθηκα* ‘имах честта (да)’, *έφτασα* ‘стигнах дотам (да)’.

2. Субектни локализации – тук субектът е част от събитието и не може да бъде отделен от него. Глаголите според авторките са статални и отсъства динамичност. При подобни „геоцентрични“ глаголи истинността на събитието не може да се гарантира:

а) перцептивни глаголи: *κοιτάζω* ‘гледам (да)’, *βλέπω* ‘гледам (да)’, *ακούω* ‘чувам (че)’, *αισθάνομαι* ‘чувствам’, *νιώθω* ‘чувствам’;

б) предикати за субективно състояние: *μ’αρέσει* ‘харесва ми’, *ευχαριστιέμαι* ‘изпитвам удоволствие’, *χαίρομαι* ‘радвам се (да)’, *λυπάμαι* ‘съжалявам’;

в) евалютивни глаголи – субектът оценява шансовете за случване на дадено състояние, действие или събитие: *ἐλπίζω* ‘надявам се (да)’, *πιστεύω* ‘вярвам’, *ἴσθω* ‘може’, *ἀποκλείεται* ‘изключено е’, *πρέπει* ‘трябва’, *δέ νομίζω* ‘не мисля (да)’⁹⁸.

3.3. Императив

Императивът, подобно на конюнктива, реферира към състояния, действия и събития, които не са част от действителния свят, а се представят от говорещия като заповед, желание, насърчение, пожелание и пр., т.е. като предикативни отношения, отнасящи се до други възможни светове извън реалния. Императивът е силно дейктична и репрезентативна категория. В неговия дейктичен център стоят само двама участници: говорещият и слушащият, а описваното в изказването състояние, действие или събитие е отдалечено от дейктичния център ‘тук и сега’ на участниците в комуникативния акт и е фиксирано само и единствено в позиция на следходност. Императивът в НГЕ разграничава само второ лице, единствено и множествено число, свършен и несвършен вид⁹⁹. Употребата му в медиопасивен залог е ограничена¹⁰⁰, като формите за медиопасивен залог не допускат пасивна интерпретация. Императивните форми не разграничават също така различни темпорални планове и това е в пряка връзка със силно дейктичната ориентация на това наклонение и функционирането му, подобно на конюнктива, като механизъм за представяне на състояния, действия и събития като бъдещи или следходни спрямо определен дейктичен център¹⁰¹.

---

⁹⁸ Уорбъртън и Велудис (1984: 154-162), от своя страна, предлагат една опростена класификация на глаголите, управляващи *va*-изречения, която включва три групи:

1. Глаголи, свързващи се изключително с *va*: *θέλω* ‘искам’, *προτιμῶ* ‘предпочитам’, *προσεύχομαι* ‘моля се’, *ἐύχομαι* ‘пожелавам (да)’, *ζητῶ* ‘искам’, *παρακαλῶ* ‘моля’, *διατάζω* ‘нареждам’, *πρέπει* ‘трябва’, *ἴσθω* ‘може’.

2. Глаголи, които не се свързват изключително с *va*: *ξέρω* ‘зная’, *φοβάμαι* ‘страхувам се’, *πιστεύω* ‘вярвам’, *νομίζω* ‘мисля’, *ἐλπίζω* ‘надявам се’, *περιμένω* ‘очаквам’, *πειθομαι* ‘убеждавам се’, *ονειρεύομαι* ‘мечтая’, *λέω* ‘считам’, *φαντάζομαι* ‘предполагам’.

3. Трета, междинна категория получават *va*-изречения, имат винаги конюнктив в допълнителното изречение и невинаги допускат относителни изречения: *βοηθῶ* ‘помагам’, *ἐνθαρρύνω* ‘окуражавам’, *δοκιμάζω* ‘опитвам’, *αρχίζω* ‘започвам’, *διστάζω* ‘колебая се’, *μ’ ἀρέσει* ‘харесва ми’.

Първата група глаголи препращат към нереализирана възможност в подчиненото изречение, подобно значение имат и глаголите от втората група, които заедно с тези от първата имат интензионално значение, т.е. препращат към възможни светове.

⁹⁹ Вж. Раггис 1996: 403.

¹⁰⁰ Хаберланд 2010: 489.

¹⁰¹ Вж. Раггис 1996: 404–405 и Василиаки 2003: 2.

Изказванията с императив често съдържат специални частици, които не са съвместими с форми за другите наклонения: *για γράψε* – **για έρχεσαι*¹⁰², както и други специфични маркери, чрез които се изразява един или друг нюанс на директивност: желание, заповед, насърчение, молба и пр.: *σε παρακαλώ* ‘моля те’, *τσακίσου και* ‘чупка и’, *θεέ μου* ‘господи’ и т.н. Така точното значение на една императивна форма произтича от цялото изказване, а често и от прагматически фактори¹⁰³.

Въз основа на морфологичните и семантичните особености на наклоненията в НГЕ Якову (1997: 226–227) предлага схема на наклоненията и изразяващите ги глаголни форми и фрази, подредени по семантичния критерий ‘отдалечаване от действителността или дейктичния център тук и сега’. В континуума на наклоненията в НГЕ в най-лявата страна е поставен индикативът, който най-слабо реализира този семантичен критерий, в средата – конюнктивът и в най-крайната дясна позиция е императивът, който единствен демонстрира пълно покриване между формално изразяване и максимална реализация на семантичния критерий ‘отдалечаване от действителността или дейктичния център тук и сега’.

4. Конкуренция и неутрализация на наклоненията в НГЕ

Тук ще разгледаме някои характерни случаи, в които наклоненията в НГЕ реализират различна от инвариантната си семантика или реализират семантика, която се покрива в определена степен със семантиката на друго наклонение.

Индикатив и конюнктив

При индикатива в НГЕ основното поле на напрежение между очакваната и реализираната семантика възниква, когато индикативни форми се употребяват в конструкции, които не изразяват състояния, действия и събития от действителния свят. Характерен пример са употребите на безспорно индикативни форми, т.е. глаголни форми, маркирани за минало време, в комбинация с модален маркер¹⁰⁴:

Και τότε όμως ο Ολυμπιακός (το καλοκαίρι δηλαδή) θα αναγκαζόταν να ψάξει για άλλον προπονητή [...].

И тогава обаче (т.е. през лятото) Олимпиакос щеше да е принуден да потърси друг треньор.

Обикновено подобни конструкции се вписват в т.нар. условни изречения, въвеждани с *αν...θα* ‘ако...щеше’:

Και πάλλ αν έψαχνε κανείς, θα έβρισκε μυριάδες διαφορές: εργαστήρια, γήπεδα, εκδηλώσεις, καθηγητές, εκδρομές.

¹⁰² Вж. Рапгис 1996: 403.

¹⁰³ Вж. Рапгис 1996: 405.

¹⁰⁴ Вж. Цангалидис 2017: 702, 706.

И пак, ако човек се разтърсеше, щеше да намери безброй разлики: лаборатории, игрища, прояви, учители, екскурзии.

По подобен начин преплитане на семантиката на конюнктива с тази на индикатива се наблюдава при размиване на разграничителната линия действителност – очаквано или съждение – желание и пр.¹⁰⁵ Така конюнктивът може да се употребява за референция към състояния, действия и събития, които са част от действителния свят, а не се представят като отдалечени темпорално от действителния център. Характерна е употребата на конюнктивни конструкции, означаващи учудване, изненада и пр. там, където предикативните отношения са част от действителния свят¹⁰⁶:

Να μη γνωρίζει τον άντρα της!

Да не познава мъжа си!

Μωαμεθανός και να ζητά χοιρινό!

Мохамеданин и да поръчва свинско!

Конюнктив и императив

Конюнктивът и императивът в НГЕ имат една важна допирна точка: голяма част от формите им съвпадат морфологично и семантично¹⁰⁷. Така конюнктивът, освен че е изместил императива при отрицателните форми, е навлязъл широко и в положителните форми. Това изместване не е пълно и причината е, че синтетичните заповедни форми запазват своята самостоятелност¹⁰⁸. Тази продължаваща „съпротива“ на императива да поддържа самостоятелни форми се дължи на факта, че синтетичните императивни форми притежават специална семантика, а именно изразяването на засилена директивност и на волята на говорещия за непосредствено, незабавно случване на действието¹⁰⁹:

¹⁰⁵ Пак там, с. 704.

¹⁰⁶ Вж. Уорбъртън и Велудис 1984: 163, откъдето са взети и примерите, а също и Хаберланд 2010: 483, 488 и Цангалидис 2017: 705, наред с други. Въз основа на примерите, в които индикатив и конюнктив в НГЕ могат наравно да изразяват или да не изразяват състояния, действия и събития от действителния свят, Хаберланд (2010: 485, 487) смята, че конюнктивът в НГЕ трудно се вписва в семантични категории и е по-коректно маркерът να да се счита не за конюнктивен маркер, а за маркер за подчинено изречение, тъй като отношението случило се – неслучило се често е произгича от избора на главния глагол.

¹⁰⁷ Вж. Велудис 2017: 407.

¹⁰⁸ Отделният семантичен статус на синтетичния императив се демонстрира от вътрешни напрежения между имперфективните и перфективните императивни форми, които не се прехвърлят на конкурентните конюнктивни форми. Василаки (2003: 2) например отбелязва, че неутрализирането на аспектуалните опозиции, наблюдаващо се при синтетичните императивни форми: *πες τόρα* (СВ) – *λέγε τόρα* (НСВ) ‘(я) кажи сега’ не се наблюдава при конюнктивните форми: *να πες τόρα* ‘кажи сега’ – **να λες τόρα*.

¹⁰⁹ Вж. Велудис 1987: 296, Томадаки и Марку 2008: 327–328 и Велудис 2017: 408, наред с много други. Както сполучливо отбелязва Велудис (1987: 296), когато искаме да спрем тичащия, казваме *μην τρέχεις* ‘не тичай’, а не *να μην τρέχεις* ‘да не тичаш’.

Πες τώρα κανένα κουτσουμπολό που έχω καιρό να σε δω.

Κажи сега някоя клюка, че не съм те виждал бая време.

От своя страна, императивните форми с *να* имат способността да преместват темпорално перспективата за изпълнението на изразяваното състояние, действие или събитие, но също така да размиват заповедната стойност на изказването и да придават допълнителни нюанси (желание, насърчение, молба):

Να πεις στη Σταματίνα να σε πάει, αλόψε κιόλας, στη χώρα .

Да кажеш на Стаматина да те откара още тази вечер да отиде те заведе в града.

5. Модалността в НГЕ – съдържание и форма

5.1. Определение и видове модалност

Както вече отбелязахме, в НГЕ наклоненията представляват комплекс от морфологични, синтактични и семантични характеристики. В центъра на модалното изразяване стоят глаголни форми, но самото модално значение в общия случай не е функция от глаголната дума, а на глаголната фраза¹¹⁰.

Модалността като семантична категория има комплексен характер и представлява поле, в което се преплитат морфологични, лексикални, синтактични и семантични характеристики, но и супraseгментни и прагматически фактори, които нерядко определят модалната стойност на изказването (вж. по-долу, 5.4).

Докато наклонението е граматическа категория, модалността представлява концептуална категория, чието изследване надхвърля полето на лингвистичната наука. Самата концепция за модалността е заета в лингвистиката от модалната логика. Екстер (2012: 175–177) цитира различни определения на модалността като класическото, но доста неясно определение на Палмър: „Модалността се интересува от статута на пропозицията, описваща събитието“ или това на Портнър: „Модалността е лингвистичен феномен, чрез който граматиката позволява на човек да каже неща за или въз основа на ситуации, които не е нужно да са реални“. Видно от тези определения е, че модалността има пряка връзка с отношението на говорещия към пропозиционното съдържание, т.е. към твърденията, направени в изказването. На тази основа Гивон (2001) смята, че в основата на модалното семантично поле лежи делението между предположения и твърдения. Твърденията се делят на твърдения за действителния свят (*modus realis*) и твърдения извън действителния свят (*modus irrealis*), а твърдения за действителния свят – на позитивни и негативни¹¹¹.

¹¹⁰ Велудис и Уорбъртън 1984: 166, Русу и Цангалидис 2010: 539.

¹¹¹ Вж. Екстер 2012: 176, където се предлага обобщителна таблица на по-важните подходи към модалността и подкатеориите ѝ.

Семантичното поле на модалността включва голям брой отношения на говорещия към твърдението, съдържащо се в изказването. След като определя модалността като морфосинтактична и семантикопрагматическа категория, която изразява връзката на говорещия с изказването и на изказването с действителността¹¹², М. Сетатос предлага обобщение на видовете модалности с примери за езиковите средства за изразяването им в НГЕ¹¹³:

а) алетични : изразяват различни отношения към истинността като необходимо – случайно, възможно – невъзможно (πρέλει ‘трябва’, δεν πρέλει va ‘не трябва да’, μπορεί ‘може’ – δεν μπορεί va ‘не може да’ и др.);

б) епистемични: изразяват различни степени на знание за действието – несигурно, евентуално (вероятно) – изключено (είναι γνωστό ‘известно е’ + индикатив, ίσως δεν ‘може би не’ + индикатив, ίσως ‘може би’ (индикатив / конюнктив), съюз + конюнктив, δεν + индикатив);

в) деонтични: изразяват отношения като задължително – факултативно, разрешено – забранено (πρέλει va ‘трябва да’, οφείλω va ‘длъжен съм да’, δεν οφείλω va ‘не съм длъжен да’, μπορώ / επιτρέπεται va ‘може / разрешено е да’, δεν πρέλει va ‘не трябва да’ и др.);

г) формални: изразяват отношения като логично – странно, естествено – неестествено (λοιπόν ‘и така’, ώστε ‘и така’, άρα ‘следователно’ + индикатив, θα ‘ще’ + индикатив / конюнктив и др.);

д) докстастични: изразяват отношения като действително – фантастично, лично мнение – проста мисъл (επομένως ‘следователно’, τότε ‘тогава’ + индикатив, ότι ‘че’ (τάχα, δήθεν ‘уж’) + индикатив, va-изречения с глаголи като νομίζω ‘мисля’, πιστεύω ‘вярвам’, допълнителни изречения с πως ‘че’ и др.);

е) волитивни: изразяват отношения като желано – нежелано, интересно – безинтересно (είθε ‘дано’, θέλω va μη ‘искам да не’ + индикатив / конюнктив, ας μη ‘нека не’ + индикатив / конюнктив и др.);

ж) императивни: заповед – молба, насърчение – отблъскване (va ‘да’ + индикатив / конюнктив, ας μη ‘нека не’ + индикатив / конюнктив, ας ‘нека’ + индикатив / конюнктив, (va) μη ‘(да) не’ + индикатив / конюнктив и др.).

Императивните модалности може да се числят и към формалните, докстастичните или волитивните, а формалните, докстастичните или волитивните може да се считат за субективни спрямо обективните алетични, епистемични и деонтични модалности.

Наложият се в лингвистичната литература подход към модалността обаче стеснява и ограничава обхвата на тази категория при лингвистичен анализ. Това стесняване върви главно по две линии:

а) модалността се отнася само до категории, чиито функции могат да бъдат описани чрез референция към понятия като възможност и необходимост,

¹¹² Сетатос 1985: 175.

¹¹³ Пак там, с. 177–179.

като по този начин от модалността експлицитно се изключват волитивност, евиденциалност и т.н.¹¹⁴;

б) освен статусаът на волитивността и евиденциалността друг проблем представляват категориите *modus realis* и *modus irrealis*. Подходите към тях варират от счтането им за същност на категорията модалност до изваждането им от полето на модалността, тъй като са стойности на категорията „статус на реалното“, която е независима от модалността¹¹⁵.

По този начин модалността в лингвистичния анализ се свежда до две основни семантични полета – епистемична модалност, отнасяща се най-общо до коментар на говорещия, изразяващ знанието му за възможността за осъществяване на действието и деонтична модалност, отнасяща се най-общо до коментар на говорещия за необходимостта от действието¹¹⁶. Както отбелязва Якову (1997: 227), модалността е базисно понятие, присъстващо във всички изказвания, и не може да се говори за нулева модалност, защото дори едно немаркирано за модалност съждение е въпрос за избор на говорещия, следователно за отношение към съждението.

Всяка от тези модалности допълнително се поделва на семантични подполета, които специализират основните понятия: възможност и необходимост. Якову (1997: 225–226) цитира Джоузеф и Уорбъртън (1987), които дефинират следните деления на двете основни модалности:

а) в рамките на епистемичната модалност: условна (*υποθετική*, Conditional), потенциална (*δυνητική*, Potential), вероятностна (*πιθανολογική*, Certainty)¹¹⁷ и

б) в рамките на деонтичната модалност: оптативна (*ευχετική*, Optative), волитивна (*βουλητική*, Volitive), задължаваща (*υποχρεωτική*, Debitive), и адхортативна /консултативна (*πρωτρειτική* / *συμβουλευτική*, Hortatory / Monitor).

---

¹¹⁴ Вж. Аувера и Плуниан (1998), цитирани от Екстер 2012: 176. В по-широката визия за модалността евиденциалността също е вид модалност и принадлежи към пропозиционната модалност заедно с епистемичната модалност, а другото голямо деление обхваща събитийна модалност, дяляща се на деонтична и динамична, вж. Екстер 2012: 175.

¹¹⁵ Категориите *modus realis* и *modus irrealis* имат много допирни точки с модалността, но покриват и полета, които традиционно не се разглеждат като модални, като например бъдеще време и хабитуалността, вж. Екстер 2012: 176–177.

¹¹⁶ Вж. и Ятриду 1990: 124.

¹¹⁷ Част от тези семантични категории се извеждат като отделни ‘синтактични наклонения’, вж. и Цангалидис 2015: 560. Категории като евентуалността (*πιθανό*) и потенциалността (*δυνητικό*) обаче според Андриотис (1934, вж. и по-горе, 1) не удовлетворяват критериите за самостоятелна морфология и не могат да представляват наклонения, защото нямат собствени морфологични средства за изразяване: евентуалността се реализира с маркера *θα* и всички глаголни форми без аналитичните за бъдеще време (*θα αγαπήσω*), а потенциалността се реализира само с маркера *θα*, комбиниран с форми за имперфект (*θα αγαπούσα* ‘бих обичал’) или плусквамперфект (*θα είχα αγαπήσει* ‘пях да съм обикнал’).

5.2. Изразяване и семантични особености на епистемичната и деонтичната модалност

В рамките на един обзор на основната модална проблематика в НГЕ не е възможен подробен анализ на средствата за изразяване на модалността. Тук ще се ограничим само върху маркирането на основните морфологични, лексикални и синтактични средства за изразяването на двата типа модалност и върху някои основни семантични разлики между епистемичността и деонтичността с акцент върху темпоралната ориентация на модалните глаголи и на *να*-изречението¹¹⁸. При представянето на основните езикови средства за изразяване на епистемична и деонтична модалност, което следва непосредствено, се опираме основно на Клерис и Бабиниотис (2005: 468–485), като някои примери са заети от там.

Епистемична модалност

В полето на епистемичната модалност Клерис и Бабиниотис поставят семантичните категории възможност, вероятност и сигурност.

Възможност се изразява с модалния глагол – *μπορεί* ‘може’ или наречието *ίσως* ‘може би’ + индикатив или конюнктив, с фразата *λες* + конюнктив (букв. ‘викаш да’: *λες να σταμάτησε η προσφορά*; ‘смяташ, че промоцията е приключила ли?’)¹¹⁹, с глаголната фраза *είναι πιθανό* + конюнктив, с маркер *να* + индикативна минала глаголна форма и пр.:

Μπορεί να αλοφάσισε να αργήσει για τη συζέτηση.

Μοже да е решил да закъснее за митинга.

Ίσως να εκνευρίστηκε και να επηρεάστηκε από τις διατητικές αλοφάσεις.

Μοже да се е изнервил и да се е повлиял от съдийските решения.

Λες πράγματι να παραιτήθηκε;

Μислиш, че наистина си е подал оставката ли?

Вероятност се изразява с изречение, въведено с наречието *μάλλον* ‘вероятно’, с фразата *φαίνεται ότι* ‘изглежда, че’, с модалния глагол *πρέπει* ‘трябва’ + конюнктив, с маркера *να* + индикативна минала глаголна форма, с маркера *θα* + всякаква глаголна форма без форми за бъдеще време и др.:

Μάλλον θ' αργήσει να εμφανιστεί.

¹¹⁸ Клиди (1999) смята епистемичността и деонтичността за предварително закодирана във фразите семантика въз основа на избора на отрицателен маркер. Отрицателният маркер *δε(v)* се свързва с изразяването на епистемичност, а отрицателният маркер *μη(v)* изразява деонтичност. Понеже тези два маркера диференцират индикатива и конюнктива (и императива), то и съответните изказвания имат предварително закодирано значение: изказванията с индикативните форми са епистемични по значение, а тези с конюнктивни форми са деонтични.

¹¹⁹ Под конюнктив тук имаме предвид само *να*-изречения с неминали глаголни форми.

Μαῖ ἔτι καθυστερεῖ да се появи.

Θα πετάχτηκε για γλυκά.

Ще да е отскочил за сладкиши .

Тук обаче трябва да отбележим, че знанието, коментарът на говорещия за състоянието на нещата, където се включва и вероятността и възможността, е различно от извънсубектната възможност, която показва възможно състояние на нещата извън знанието на говорещия за света¹²⁰.

В първия случай, когато се изразява знание за състоянието на нещата, т.е. вътрешносубектна възможност или вероятност, няма темпорални ограничения за глаголната форма и тя може да сочи както към плана на миналото, така и към настоящето или бъдещето:

Μάλλον ἀρῆσε να εμφανιστεί.

Μαῖ καθυστέρησε да се появи.

Μάλλον ἀρῆσει να εμφανιστεί.

Μαῖ καθυστερᾷ да се появи.

Μάλλον θ' ἀρῆσει να εμφανιστεί.

Μαῖ ἔτι καθυστερεῖ да се появи.

Това се отнася и за имперсонално изразено знание за нещата от света:

Ἦταν προφανές ὅτι οἱ ἄνθρωποι γύρω ἀπὸ αὐτὴ τὴν περιοχὴ ξέρουν ὁ ἓνας τὸν ἄλλον.

Βεβαίως, че хората от този район се познават помежду си. (= беше очевидно, явно за всички)

Εἶναι προφανές ὅτι οἱ ἄνθρωποι γύρω ἀπὸ αὐτὴ τὴν περιοχὴ ξέρουν ὁ ἓνας τὸν ἄλλον.

Ουκ ἄμφωβ, че хората от този район се познават помежду си. (= очевидно е, явно е за всички)

Когато обаче възможността е извънсубектна и се отнася не до знанието ни за състоянието на нещата, а за статуса на света като реален или възможен, тогава се появява темпорално ограничение и глаголната форма е фиксирана в плана на сегашното:

Μπορεῖ να βρῆκε καινούργια φίλενάδα.

Μοже да си е намерил нова приятелка. (извънсубектна възможност, съществуват възможни светове, в които той си е намерил нова приятелка)

*Μπορούσε να βρῆκε καινούργια φίλενάδα.

**Μοжеше да си е намерил* нова приятелка. (неграматичност на изказването с главен глагол в имперфект)

Ятриду (1990: 125) нарича този тип модалност метафизична и я разграничава от епистемичната. Тази възможност има отношение към възможните светове, а не към субекта и затова минала или бъдеща ориентация на предиката е невъзможна. Тя е атемпорална и генерична по своя характер, тъй като

¹²⁰ Вж. Ятриду 1990: 123–124.

присъства във всяко едно време, независимо от изместването на дейктивната точка на говорещия. Тъй като генеричността е всевалидна именно сегашното време като неутрално и нехарактеризирано по линията предходност – следходност поема изразяването на метафизична възможност¹²¹.

Сигурност се изразява с адвербиали и различни фрази от типа *είναι γνωστό* 'известно е, че', *σίγουρα* 'сигурно', *με βεβαιότητα* 'можем да кажем', *είναι 100% βέβαιο* '100% е сигурно', *δεν υπάρχει αμφιβολία* 'няма съмнение, че' и др.:

Σίγουρα θα περάσει απόψε.

Със *сигурност* ще намина дотечера.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο Άσαντ έχει χημικά όπλα, τόниσε ο Άμερικανός υπουργός Άμυνας.

Няма съмнение, че Άсад има химически оръжия, каза американският министър на отбраната.

Деонтична модалност

В полето на деонтичната модалност Клерис и Бабиниотис поставят семантичните категории пожелание, намерение, молба и разрешение и необходимост / задължение:

Желание се изразява с модални глаголи като *θέλω* 'искам' и *επιθυμώ* 'желая, копнея' + конюнктив, с адвербиали, глаголни и други фрази от типа *θα ήθελα* 'бих желал', *ευχαρίστως* 'с удоволствие' и др.:

Ευχαρίστως θα σας επισκεφτόμουν.

С *удоволствие* бих Ви посетил.

Θα ήθελα να είχα πεθάνει, να μην είμαι αναγκασμένος να βιώνω αυτές τις καταστάσεις στον τόπο μου.

Бих желал да съм умрял, да не съм принуден да изживявам в страната си тези ситуации.

Пожелание се изразява с модалните маркери *να* или *ας* + минали имперфективни форми, с фрази от типа *αχ και να* 'ах да' + неминали или минали глаголни форми, с наречието *μακάρι* 'дано' + неминали или минали глаголни форми, с изрази като *πώς θα ήθελα* 'как бих желал' + *να* + минали имперфективни форми и др.:

Πώς θα ήθελα να πήγαινα μαζί του!

Как бих желал да ида с него!

Αχ και να ήξερε πόσο τα χρειαζόμουν αυτά τα παπούτσια!

Εх, да знаеше колко се нуждая от тези обувки!

¹²¹ Вж. Ятриду 1990: 123–124. Според Русу (1999: 177) сегашното време в подобни изказвания е плеонастично и няма семантична функция.

Намерение се изразява с глаголи и глаголни фрази от типа σκολεύω ‘въз-намерявам да’ + конюнктив, прoтiθεμαι ‘имам намерение да’ + конюнктив, λέω ‘казвам да’ + конюнктив, маркер θα + минали имперфективни форми и др.:

Εγώ λέω να συνεχίσω να πίνω μπύρα, εσείς;

Аз мисля да продължа да пия бира, а Вие?

Ο Πέτρος θα αγοράζε αυτοκίνητο· ίσως εκεί να έχει πάει τώρα.

Петрос щеше да си купува кола, може би там е отишъл сега .

Молба и разрешение се изразяват с фрази като και δεν ‘ама как, разбира се’, και βέβαια ‘разбира се’ + конюнктив, άμα θες ‘щом искаш’ и др.:

Μπαμπά, να πάρω παγωτό; Και δεν παίρνεις;

Тате, да си купя ли сладолед? Как няма да си купииш?

Необходимост или задължение се изразяват с модалния глагол πρέπει ‘трябва’ + конюнктив или други модални глаголни фрази, свързващи се с конюнктив: είναι ανάγκη ‘нужно е’, είναι απαραίτητο ‘необходимо е’, επιβάλλεται ‘налага се’ и др.:

Είναι ανάγκη να δείξουν υπευθυνότητα.

Необходимо е да проявят отговорност.

5.3. Темпорални аспекти на епистемичната и деонтичната модалност

Изказванията за епистемична и деонтична модалност имат някои важни семантични особености, които рефлектират в определени ограничения в темпоралната ориентация на глаголните форми в съответните изказвания, както в главното изречение, така и в подчиненото изречение. Тези особености произтичат от базисната семантика на двете модалности: когато използваме епистемични модални глаголи ние се интересуваме какъв друг може или трябва да е случаят, при наличие на всичко, което вече знаем, докато при употреба на деонтични модални глаголи се интересуваме от това какво трябва да се случи при наличие на определени обстоятелства¹²².

Епистемичност и темпорална ориентация

Епистемичността, както вече казахме, означава персонален коментар, вярването на говорещия относно възможността за случване на пропозиционното съдържание. Един такъв коментар няма пряко отношение към реализирането на състоянието, действието или събитието, защото той е външен за него и няма връзка с условията за протичането му¹²³. По тази причина при

¹²² Русу 1999: 177.

¹²³ Вж. Якову 1997: 228 и Мозер 2007: 216–217, наред с други.

изразяване на епистемичната модалност с главен глагол (глаголна фраза) за епистемична модалност в подчинено *να*-изречение няма ограничение по отношение на темпоралната ориентация на глаголната форма и „подчинителното“ наклонение се изявява като „неподчинено“, според сполучливия израз на Велудис¹²⁴. Така глаголи и глаголни фрази като *ενδέχεται* ‘вероятно е’, *αποκλείεται* ‘изключено е’, *είναι πιθανό* ‘вероятно е’, *υπάρχει περίπτωση* ‘вероятно е’ се свързват свободно с минали и неминали глаголни форми:

Υπάρχει περίπτωση να ήρθε απλά η ώρα του για αλλαγή.

Вероятно просто му е *дошло* времето за смяна.

Ο Ρίνσε *ενδέχεται να έπεσε θύμα παραλοημένων χαλιών.*

Има вероятност Принс *да е станал жертва* на фалшиви хапчета.

За отключване на епистемичното тълкуване на едно изказване и съответно за употреба на минали форми в *να*-изречението спомагат няколко фактора¹²⁵.

Първият е употребата на отрицателна глаголна форма в главното изречение. По този начин епистемично значение добиват глаголи, които сами по себе си не са модални и без отрицание не могат да се свързват с *να*-изречения, като например *νομίζω* ‘смятам, считам’, *πιστεύω* ‘вярвам’, *φαντάζομαι* ‘предполагам’ и др.¹²⁶ Отрицателният маркер в тези случаи отключва значение, което не е закодирано в самите глаголни лексеми:

Δε θυμάμαι να έφυγε.

Не си спомням да си е тръгнал.

Δε νομίζω να έφυγε.

Не смятам че е тръгнал .

Същите изказвания без отрицателна частица са неграматични:

**Θυμάμαι να έφυγε.*

*Спомням си да е тръгнал.

**Νομίζω να έφυγε.*

*Смятам да е тръгнал.

Грамматичност е възможна, ако вместо маркера *να* се употреби съюзът *ότι* / *πώς* ‘че’, но тогава описваното състояние, действие или събитие в *να*-изречението се представя като факт и липсва персоналният коментар на говорещия, при което съответните изказвания не съдържат епистемична модалност¹²⁷:

Νομίζω ότι έφυγε.

Θυμάμαι ότι έφυγε.

По подобен начин Велудис (1985: 184, 189) тълкува фразата *δεν είδα* ‘не съм видял’ + *να*-изречение като модална фраза за епистемичност, еквивалентна семантично на ‘не си спомням да, не съм чул да, не знам да’. Епистемичното значение на главното изречение оставя свободен избор на темпоралните пара-

¹²⁴ Вж. Велудис 1985: 194.

¹²⁵ Вж. Русу 1999: 172–174 и Мозер 2007: 216–217.

¹²⁶ Вж. Велудис 1985: 186.

¹²⁷ Вж. Уорбъртън и Велудис 1984.

метри на глаголната форма в *va*-изречението и по тази причина изказвания като *δεν είδα να κολύμπησε* ‘не съм видял(а) да плува’ са напълно граматични.

Като механизъм за отключване на епистемично значение на главния глагол служи и употребата му във въпросително изречение. В този случай глаголи, които нямат епистемично значение с положителните си форми, с отрицателните си форми придобиват епистемично значение:

Άκουσες να ήρθε ποτέ *να βοηθήσει* στον τρύγο;

Ήλπις ли си някога *да е дошъл* да помогне за гроздобера?

Θυμάσαι *να έφτυε*;

Σπομνιας ли си *да си е тръгвал*?

Третият фактор за епистемичност в главното изречение при глаголи, които нямат лексикално закодирана епистемичност, е употребата на глаголната форма в сегашно време. Когато това изискване не е спазено, не само не се реализира епистемично значение, но и съответните изказвания са неграматични:

Δε θυμάμαι *να έφτυε*.

Не си спомням *да е тръгвал*.

*Δε θυμήθηκα *να έφτυε*.

*Не си спомних *да е тръгвал*.

Въз основа на горните фактори и следвайки Русу (1999: 174), предлагаме следното обобщение на темпоралните параметри в главното и *va*-изречението, които разрешават или блокират епистемичното значение на изказването:

Главно изречение	Na-изречение	Стойност	Пример
неминало време	неминало време	съвместими	<i>Μπορεί να βρει χρόνο.</i> Възможно е да намери време.
неминало време	минало време	съвместими	<i>Μπορεί να βρήκε χρόνο.</i> Възможно е да е намерил време.
минало време	неминало време	несъвместими	* <i>Μπορούσε να βρει χρόνο.</i> *Беше възможно да намери време.
минало време	минало време	несъвместими	* <i>Μπορούσε να βρήκε χρόνο.</i> *Беше възможно да беше намерил време.

Причината за реализацията на т.нар. „неподчинено“¹⁴ подчинително наклонение, т.е. на минали глаголни форми в *va*-изречението, се крие в самата същност на епистемичността. Езикът не би трябвало и не може по формални причини (атемпоралност и следователно неминали форми в *va*-изречения-

та при главен глагол без епистемично значение) да ограничи възможността на говорещия за изразяване на личен коментар, на лично вярване за вероятността (възможност, сигурност – несигурност) на пропозиционното съдържание във всички възможни темпорални планове, ограничавайки се само до плана на миналото. Подобен коментар, тъй като се явява външен за самото пропозиционно съдържание, е свободен и неограничен, затова и конюнктивът се „освобожава“¹²⁸ от котвата на неминалото и придобива нови темпорални хоризонти¹²⁸.

Деонтичност и темпорална ориентация

По-горе определихме деонтичната модалност като коментар на говорещия за необходимостта от състоянието, действието или събитието, описвано в изказването. Изказванията с деонтично значение представляват директивни актове, показващи волеизявлението на говорещия относно пропозиционното съдържание: желание, молба, заповед и пр. В този смисъл деонтичността, която покрива и семантиката на императива, е насочена към бъдещето, към момент, следходен спрямо момента на говорене, или друг момент, който служи като дейктичен темпорален център. Когато някой иска нещо, моли се за нещо, пожелава нещо и т.н., той реферира към състояние, действие или събитие, което към момента, представляващ дейктичен център ‘тук и сега’, не представлява факт. По тази причина в полето на деонтичността съществува темпорално ограничение, което се състои в невъзможността глаголната форма в *va*-изречението да бъде неминала, независимо дали е перфективна или имперфективна. По отношение на темпоралната ориентация на главния глагол ограничение не съществува, тъй като коментарът на говорещия за необходимостта от случване на дадено състояние, действие или събитие може да бъде локализиран както в миналото, така и в настоящето или бъдещето.

Възможните комбинации от глаголни форми в главното и в подчиненото изречение според темпоралната им ориентация обобщаваме в следната таблица¹²⁹:

Главно изречение	На-изречение	Стойност	Пример
неминало време	неминало време	съвместими	Είναι ανάγκη να βρει χρόνο. Нужно е да намери време.
неминало време	минало време	несъвместими	*Είναι ανάγκη να βρήκε χρόνο. *Нужно е да беше намерил време.
минало време	неминало време	съвместими	Ήταν ανάγκη να βρει χρόνο. Нужно беше да намери време.
минало време	минало време	несъвместими	*Ήταν ανάγκη να βρήκε χρόνο. *Нужно беше да беше намерил време.

¹²⁸ Велудис 1985: 194.

¹²⁹ Вж. Раггис 1996: 405, Якову 1997: 232 и Мозер 2007: 220, наред с други.

5.4. Модални значения на аналитичните глаголни форми с модални маркери *θα* и *να*

След като описахме основната проблематика около морфологията на наклоненията и изразяването и семантиката на основните видове модалност в НГЕ ще представим обобщителния анализ на Якову (1997), която предлага класификация на реалните и потенциалните епистемични или деонтични значения на глаголните форми, комбинирани с модални маркери *θα* и *να*. Авторката извлича значенията на въпросните аналитични форми при минимален контекст като съответната семантика на морфологично и синтактично ниво се регулира от следните три параметъра:

Първият параметър е модалният маркер *να*. Употребата му сама по себе си маркира конюнктив, като *να* е ясно позиционирано в полето на деонтичната модалност и това е видно от факта, че именно форми с *να* заместват синтетичните императивни форми¹³⁰.

Вторият параметър е миналото време на глаголната форма. Маркираният член тук е [+минало] и положителното маркиране активира епистемичната модалност, тъй като изразяването на действието в плана на миналото е механизъм за представянето му като несигурно и условно, а епистемичността маркира именно личното мнение има ли възможност, или не за осъществяване на действието¹³¹.

Третият параметър е глаголният вид. Тук маркираният член е [+имперфективност] и положителното му маркиране активира епистемична модалност, понеже незавършеността, липсата на включена крайна точка на състоянието или действието се асоциират с намалена сигурност за случването на действието, с евентуалност или възможност за случването му¹³².

Според качествата на трите параметъра деонтичността се активира само от наклонението [+*να*], а епистемичността се активира при положително маркиране на вида [+НСВ] или времето [+минало]¹³³.

Комбинирането на трите параметъра с модално значение: маркер *να*, време и вид на глаголната форма дава следните значения на аналитичните конструкции¹³⁴:

θα μιλάει:

[-наклонение] (липсва маркер *να*)

[+вид] (НСВ)

[-време] (неминала форма)

¹³⁰ Якову 1997: 229.

¹³¹ Пак там, с. 228

¹³² Пак там, с. 229.

¹³³ Пак там, с. 232.

¹³⁴ Пак там, с. 229–231.

Основното значение на конструкцията е епистемично:
Н Σπυριδοῦλα *θα μιλάει* στη διπλανή αίθουσα.
Σπυριдула *вероятно говори* в съседната зала.

να μιλάει:

[+наклонение] (маркер να)

[+вид] (НСВ)

[-време] (неминала форма)

Основното значение на конструкцията е деонтично:

Να μιλάει καλύτερα άλλη φορά.

Друг път *да говори* по-добре.

Възможно е обаче и епистемично четене при въпросително изказване:

Να μιλάει τώρα η Σπυριδοῦλα;

Дали сега не говори Σπυριдула?

θα μιλήσει:

[-наклонение] (липсва маркер να)

[-вид] (СВ)

[-време] (неминала форма)

Конструкцията обикновено запазва темпоралната си референция и се използва като перфективна форма за бъдеще време.

Възможно е обаче и епистемично тълкуване:

Μετά απ' όσα έγιναν, θα μιλήσει.

След всичко, което стана, *ще говори*.

В това изказване без подкрепа от контекста потенциално се реализират и двете семантики: а) вероятно ще говори (епистемичност) и б) трябва да говори (деонтичност).

να μιλήσει:

[+наклонение] (маркер να)

[-вид] (СВ)

[-време] (неминала форма)

Конструкцията има деонтично значение:

Να μιλήσει;

Да говори ли? (= разрешава ли се, деонтичност)

Πρέπει / μπορεί να μιλήσει.

Трябва / може да говори. (задължение / позволение = деонтичност)

θα μιλούσε:

[-наклонение] (липсва маркер να)

[+вид] (НСВ)

[+време] (минала форма)

Конструкцията има епистемично значение:

Θα της μιλούσε και ήρθε τόσο θυμωμένη.

Ще да е разговарял с нея, затова дойде толкова ядосана .

να μιλούσε:

[+наклонение] (маркер να)

[+вид] (НСВ)

[+време] (минала форма)

Конструкцията има основно деонтично значение:

Να της μιλούσε όσο ήταν καιρός, αντί να την αφήνει να κάνει βόλτες.

Да ѝ бе говорил, когато му беше времето, а не да я оставя да се мотае.

θα μίλησε:

[-наклонение] (липсва маркер να)

[-вид] (СВ)

[+време] (минала форма)

Конструкцията има епистемично значение:

Θα της μίλησε και είναι τόσο θυμωμένη.

Ще да ѝ е говорил, затова дойде толкова ядосана .

?να μίλησε:

[+наклонение] (маркер να)

[-вид] (СВ)

[+време] (минала форма)

Конструкцията е неграматична без специална поддръжка от контекста.

При наличието ѝ е възможно епистемично тълкуване:

Πρέπει / μπορεί να της μίλησε και είναι τόσο θυμωμένη.

Вероятно / може да е говорил с нея, затова е толкова ядосана (вероятно е / възможно е = епистемичност)¹³⁵.

Въз основа на напреженията при съчетаване на трите модални параметъра – наклонение, вид и време, Якову прави следните изводи:

1. Когато формата не е маркирана за наклонение, а видът или времето са маркирани за епистемичност, тогава е възможна само епистемична модалност: *θα μιλάει* ‘вероятно говори’, *θα μίλησε* ‘вероятно е говорил’.

2. Когато формата е маркирана за наклонение и е немаркирана за другите две категории, тя в никакъв случай не се превръща в епистемична: *να μιλήσει* ‘да говори’.

3. Когато формата е немаркирана за време и вид, тя запазва първичното си темпорално измерение. Под условие може да се подчертае епистемичност

¹³⁵ Вж. и Якову 1999: 124.

или деонтичност: *θα μιλήσει* ‘ще говори’ (‘вероятно ще говори’, ‘трябва да говори’¹³⁶).

4. Когато формата е немаркирана за наклонение и е маркирана за вид и време, модалността е само епистемична: *θα μιλούσε* ‘вероятно говореше’.

5. Когато в една и съща форма има противоположни маркирания, различаваме следните случаи:

а) когато заедно с наклонението формата е маркирана и за вид, базисната модалност е деонтична, но при определени условия (контекстуална подкрепа) може да е епистемична: *να μιλάει* ‘да говори’ (‘дали не говори?’);

б) когато паралелно с маркирането за наклонение са маркирани вид и време, тогава базисната модалност може да е деонтична (преместване на необходимост в миналото), но тя съществува и се намалява чрез проекция в плана на епистемичното: *να μιλούσε* ‘да беше говорил’;

в) ако е маркирано наклонение, но не е маркиран вид без контекстуална подкрепа глаголната конструкция е неграматична. Причината за невъзможността за съчетаване на деонтичност с минало време, както изтъкнахме по-горе, е следходната ориентация на деонтичността. Само при въпросително изречение или в съчетание с някаква модална фраза (*πρέπει να μιλήσε* ‘трябва да е говорил’) конструкцията става граматична: *να μίλησε*.

Модалните значения на аналитичните глаголни форми с *θα* и *να* обобщаваме в следната таблица:

Конструкции с маркер <i>θα</i>	Значение	Конструкции с маркер <i>να</i>	Значение
<u><i>θα μιλάει</i></u>	епистемично	<u><i>να μιλάει</i></u>	деонтично (епистемично при въпрос)
<u><i>θα μιλήσει</i></u>	футур (поделено епистемично / деонтично значение)	<u><i>να μιλήσει</i></u>	деонтично
<u><i>θα μιλούσε</i></u>	епистемично	<u><i>να μιλούσε</i></u>	деонтично (възможна епистемична проекция)
<u><i>θα μίλησε</i></u>	епистемично	<u><i>?να μίλησε</i></u>	базисно неграматична (контекстуално обусловено епистемично)

5.5. Модалните глаголи *πρέπει*, *μπορώ* и *μπορεί*

Основната функция на модалните глаголи е да променят пропозиционното съдържание на изказването, като добавят личната позиция на говорещия спрямо изразяваното състояние, действие или събитие от гледна точка на въз-

¹³⁶ Тук от значение би била и интонацията.

можноста за осъществяване (епистемична модалност) или за необходимостта за осъществяване (деонтична модалност)¹³⁷.

Като модални в НГЕ се разглеждат личният глагол *μτορώ* ‘мога’, имащ пълна парадигма от форми за лице, число, вид и време като дефективността му, семантично обусловена, се изразява в липсата на медиопасивни форми, и безличните глаголи *μτορεί* ‘може’ и *πρέλει* ‘трябва’, които имат силно редуцирана парадигма, свеждаща се до 3. лице в единствено число и до имперфективни форми за *πρέλει*: *πρέλει* ‘трябва’, *έπρελε* ‘трябваше’, *θα πρέλει* ‘ще трябва’, и само една имперфективна неминала форма за глагола *μτορεί*: *μτορεί* ‘може, възможно е’.

Тези три модални глагола са полифункционални и могат да изразяват различни видове модална семантика – от епистемична и деонтична до физическа способност (коренна или емпирична модалност)¹³⁸.

Цангалидис (2009: 143–145) предлага следното обобщение на потенциалните значения на трите модални глагола в полето на възможността и необходимостта, илюстрирани със съответни примери:

Възможност (епистемична модалност)

а) вътрешна за участника (participant internal) – само с личния глагол *μτορώ*:

Μτορώ να αντέξω με δύο ώρες ύπνο κάθε νύχτα.

Μοга да издържа с два часа сън на нощ. (= в състояние съм)

С това значение е изключена употреба на безличния *μτορώ* ‘може’:

**Μτορεί να αντέξω με δύο ώρες ύπνο κάθε νύχτα.*

**Μοже да издържа с два часа сън на нощ.*

б) външна за участника (participant external) – тук е възможна употребата както на личния *μτορώ*, така и на безличния *μτορεί*:

Μτορεί να αντέξω με δύο ώρες ύπνο κάθε νύχτα.

Μοже да издържа с два часа сън на нощ. (възможно е)

Για να πας στο σταθμό μτορείς / μτορεί να πάρεις το λεωφορείο 66.

За да отидеш на гарата можеш / може да вземеш автобус № 66.

в) деонтичност в полето на възможността – обикновено се използва личният *μτορώ*, безличният *μτορεί* е изключен при ориентираност към говорещия:

– ориентираност към агента:

Μτορείς να ψηφίσεις αν είσαι 18.

Μοжеш да гласуваш, ако си на 18. (= способен си, имаш позволение, имаш право)

¹³⁷ Вж. Цангалидис 2009: 159.

¹³⁸ Вж. Цангалидис 2009: 145 и Якову 1999: 123, наред с много други. Куцандони (2003: 702–703) отбелязва следните потенциални значения на модалните глаголи: *μτορεί* – способност, разрешение, действителна вероятност, комбиниране на понятия, екзистенциална или ограничена генерализация; *πρέλει* ‘трябва’ – задължение или възможност.

?Μπορεί να ψηφίσεις αν είσαι 18¹³⁹.

?Μοже да гласуваш, ако си на 18.

– ориентираност към говорещия:

Μπορείς να πηγαίνεις τώρα.

Σεга можеш да вървиш.

*Μπορεί να πηγαίνεις τώρα.

* Σεга може да вървиш.

Употреба на безличния *μπορώ* с това значение е възможна само при въпросително изречение:

Μπορείς να ανοίξεις την πόρτα;

Μοжеш ли да отвориш вратата?

Μπορεί να ανοίξεις την πόρτα;

Μοже ли да отвориш вратата?

г) епистемичност: изразява се само с безличния *μπορεί*:

Μπορεί να ήρθαν.

Μοже да са дошли.

*Μπορούν να ήρθαν.

*Μοгат да са дошли.

Необходимост (деонтична модалност)

Изразява се основно с безличния глагол *πρέπει* ‘трябва’ и има следните семантични разновидности¹⁴⁰:

а) вътрешна за участника:

Πρέπει να κοιμηθεί δέκα ώρες κάθε νύχτα, για να λειτουργήσει κανονικά.

Трябва да спи десет часа всяка нощ, за да функционира нормално.

б) външна за участника:

Για να πας στο σταθμό, πρέπει να πάρεις το λεωφορείο 66.

За да отидеш на гарата, трябва да вземеш автобус № 66.

в) деонтичност

– ориентирана към агента:

Πρέπει να φύγουν όλοι οι ανήλικοι.

Трябва да си тръгнат всички непълнолетни.

-- ориентирана към говорещия:

Πρέπει να φύγεις τώρα.

Σεга трябва да си вървиш.

г) епистемичност:

Ο Γιάννης πρέπει να ήρθε¹⁴¹.

¹³⁹ В този случай става въпрос за т.нар. коренна модалност, т.е. за изразяване на физическа способност субектът да изпълни дадено действие, вж. Ятриду 1990: 127.

¹⁴⁰ При необходимост за смекчаването на ясно изразената деонтичност на *πρέπει* се използват различни стратегии, вж. Якову и Куцелелу 2008: 366–369.

¹⁴¹ Обикновено епистемичното значение на *πρέπει* не се отличава от епистемичното

Янис трябва да е дошъл.

Деонтична интерпретация може да има и личният глагол $\mu\lambda\omicron\rho\acute{\omega}$ със значение ‘разрешено ми е, позволено ми е’¹⁴²:

Μπορούσε να φύγει.

Μοχέσше да потегли. (= беше в състояние, никой не му пречеше, позволено му бе).

Модалните глаголи $\mu\lambda\omicron\rho\acute{\omega}$ и $\mu\lambda\omicron\rho\epsilon\acute{\iota}$ не представляват чисти модални глаголи. Основните причини за това са семантични: първо, те могат да изразяват различни видове модалност: деонтична, епистемична, както и способност, и второ, между личния $\mu\lambda\omicron\rho\acute{\omega}$ и безличния $\mu\lambda\omicron\rho\epsilon\acute{\iota}$, представляващ форма на $\mu\lambda\omicron\rho\acute{\omega}$, също има семантични разлики. Тъй като не са чисти модални глаголи, $\mu\lambda\omicron\rho\acute{\omega}$ и $\mu\lambda\omicron\rho\epsilon\acute{\iota}$ не покриват всички критерии за спомагателен глагол и заемат междинна позиция между пълнозначните и спомагателните глаголи, заради която Цангалидис (2003: 741–742, 2009: 142) ги класифицира като полуспомагателни¹⁴³.

Действително, въпросните модални глаголи демонстрират някои от характеристиките на граматикализиран лексикален елемент. Част от тази характеристика е споменатата по-горе дефективност в парадигмата, не толкова на личния $\mu\lambda\omicron\rho\acute{\omega}$, колкото на безличните $\mu\lambda\omicron\rho\epsilon\acute{\iota}$ и на $\mu\lambda\omicron\rho\acute{\omega}$. Друг елемент на граматикализация е загубата на лексикално съдържание при безличния $\mu\lambda\omicron\rho\epsilon\acute{\iota}$, който не може да изразява семантика, ориентирана към агента, като например физическа способност за извършване на действието, а има по-формални употреби¹⁴⁴.

И трите глагола са граматически маркери за модалност във фаза на граматикализация с отправна точка изразяване на модалност на агента и впоследствие изразяване на епистемична модалност. Те обаче се различават от обичайните глаголи за изразяване на епистемична модалност ($\nu\omicron\mu\acute{\iota}\zeta\omega$ ‘смятам’, $\phi\alpha\nu\tau\acute{\alpha}\zeta\omicron\mu\alpha\iota$ ‘предполагам’ и пр.), както и от глаголите за изразяване на модалност на агента ($\epsilon\lambda\lambda\acute{\iota}\zeta\omega$ ‘надявам се’, $\alpha\lambda\alpha\iota\tau\acute{\omega}$ ‘изисквам’, $\epsilon\mu\tau\acute{\rho}\epsilon\lambda\omega$ ‘позволявам’)¹⁴⁵. Цангалидис (2003: 742) предлага таблица, която обобщава по-важните стадии в граматикализирането на модалните глаголи $\mu\lambda\omicron\rho\acute{\omega}$ и $\mu\lambda\omicron\rho\epsilon\acute{\iota}$ по линия на редуциране на глаголната парадигма и разширяването или съответно стесняването на семантичното им съдържание:

значение на $\mu\lambda\omicron\rho\epsilon\acute{\iota}$ и се счита за съществен елемент от инструментариума за изразяване на епистемичност, вж. например Якову 1999: 123, а също и Велудис 1985: 184–185.

¹⁴² Русу 1999: 175–176.

¹⁴³ Анализ на различните критерии за класифициране на даден глагол като спомагателен и съответствието на $\mu\lambda\omicron\rho\acute{\omega}$ и $\mu\lambda\omicron\rho\epsilon\acute{\iota}$ на тези критерии предлага Цангалидис (2003: 735–738).

¹⁴⁴ Вж. Цангалидис 2009: 148.

¹⁴⁵ Цангалидис 2003: 741.

а) в първия стадий *μτορώ* морфологично стартира като глагол с пълна парадигма, а семантично като средство за изразяване на модалности на агента и на говорещия и евентуално на коренна модалност, но не и на епистемична;

б) във втория стадий откриваме безличния *πρέτει*, който морфологично е неизменяем с изключение на разграничението [$\pm$ минало] и в семантичен план изразява модалности на агента и на говорещия, както и епистемична модалност;

в) в третия стадий е глаголят *μτορεί*, който е безличен и няма други форми, а семантично покрива само епистемична модалност и способност, но не и модалност на агента.

При *πρέτει* и *μτορεί* като ключови глаголи за изразяване на епистемична и деонтична модалност важат всички ограничения за темпоралната ориентация на главния глагол и на глагола в *να*-изречението, които описахме по-горе (вж. 5.3)¹⁴⁶.

При *πρέτει* с епистемично значение има ограничение в темпоралната ориентация на глаголната форма в главното изречение и тя може да бъде само неминала (вж. 5.3)¹⁴⁷. Глаголят в *να*-изречението пък трябва да е в имперфективна форма¹⁴⁸:

Πρέτει να φεύγει.

Вероятно потегля. (сега, в този момент)

Πρέτει να έφφυε.

Трябва да е потеглил.

Както показват горните примери, няма ограничение в темпоралната ориентация на глаголната форма в подчиненото изречение и тя може да бъде неминала или минала.

Когато *πρέτει* се използва с деонтично значение няма ограничения в темпоралното маркиране на формата на модалния глагол, но има ограничение в темпоралната ориентация на глагола в *να*-изречението, която, ако е минала, произвежда единствено значение епистемична нужда, но не и задължение (деонтичност):

Πρέτει να φύγει.

Трябва да потегли.

Επρέτε να φύγει.

Трябваше да потегли.

---

¹⁴⁶ При комбиниране на модални глаголи в едно изречение се наблюдават допълнителни ограничения, например модалният глагол в подчиненото изречение не може да се тълкува епистемично: *πρέτει να μτορείς να γράψεις* ‘трябва да можеш да пишеш / напишеш’, вж. Цангалидис 2003: 740.

¹⁴⁷ Вж. Русу 1999: 175–176, откъдето са цитираните по-нататък примери.

¹⁴⁸ Не споделяме възгледа на Русу (пак там, с. 175), че изказването *πρέτει να φύγει* (с имперфективна неминала форма в *να*-изречението) има епистемично значение в смисъл на ‘вероятно той тръгва’.

Прѐлѐи va ѓфуѓ.

Трябва да е потеглил. (вероятно е потеглил, епистемичност)

*Прѐлѐи va ѓфуѓ.

*Длъжен е (сега) да потегли (в миналото).

Прѐлѐи и епистемичност

Главно изречение	На-изречение	Стойност
неминало време	неминало време (имперфективна форма)	съвместими
неминало време	минало време	съвместими
минало време	неминало време	несъвместими
минало време	минало време	несъвместими

Прѐлѐи и деонтичност

Главно изречение	На-изречение	Стойност
неминало време	неминало време	съвместими
неминало време	минало време	несъвместими
минало време	неминало време	съвместими
минало време	минало време	несъвместими

При *млорѐи*, който има главно епистемично значение, съществува ограничение за избор само на презентна форма на модалния глагол, но няма ограничение за темпоралната ориентация на глаголната форма в *va*-изречението и тя може да е неминала или минала¹⁴⁹:

Млорѐи va ѓрѓεται κολλυμπώντας .

Може да идва, плувайки.

Млорѐи va ѓρθε κολλυμπώντας.

Може да дойде дошъл, плувайки.

Формата на епистемичния *млорѐи* обаче е омонимна с формата за сегашно време в 3. л., ед.ч. на личния глагол *млорѓ* и двете значения не бива да се смесват. Както видяхме, за епистемичното безлично *млорѐи* няма ограничение по отношение на времето на глагола в подчиненото изречение. Формата от личния глагол обаче, когато има деонтично значение, подлежи на стандартното ограничение, защото неминало време в главното изречение е несъвместимо с минало време в подчиненото:

*Млорѐи va ѓρθε κολλυμπώντας.

*Той трябва (сега) да е дошъл (в миналото), плувайки (= необходимо е).

¹⁴⁹ Вж. Велудис 1985: 184–185, откъдето са и съответните примери.

6. Заключение

В тази студия очертахме основните морфολογични и лексикални средства за изразяване на наклоненията в новогръцки и посочихме основните средства за изразяване на различните модалности с акцент върху глаголните форми и предглаголните маркери. Разбира се, както всяка друга глаголна категория и наклонението не може да се разглежда изолирано без връзка с останалите глаголни категории. Така за наклонението и модалността основно поле за по-нататъшни изследвания представлява връзката с глаголното време и глаголния вид.

БИБЛИΟΓΡΑΦΙΑ

- Ανδριογис 1934: Ανδριώτη, Νικόλαος. Υπάρχει υποταχτική στη νέα Ελληνική; – *Νέα Εστία*, 15/1934, 445–450.
- Αυερα и Πλунγян 1998: Auwera, Johan van der & Vladimir Plungian. Modality's semantic map. – *Linguistic Typology*, 2/1998, 79–124.
- Βασιλαки 2003: Βασιλάκη, Ελένη. 2003. Συνοπτικές/μη συνοπτικές διαδικασίες και ρηματική άποψη στην Προστακτική στα Νέα Ελληνικά. Στο: Κατσιμαλή, Γ., Α. Καλοκαιρινός, Ε. Αναγνωστοπούλου, Ι. Κάππα (επιμ.). *6ο Διεθνές Συνέδριο Ελληνικής Γλωσσολογίας, Ρέθυμνο 18-21 Σεπτεμβρίου 2003*. Ρέθυμνο: Εργαστήριο Γλωσσολογίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης. (<http://www.philology.uoc.gr/conferences/6thICGL/gr.htm>, 2018, 5 Ιουλίου 2018).
- Βελудис 1985: Βελοῦδης, Γιάννης. Η δήλωση του χρόνου στα να- συμπληρώματα. – *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα*, 6/1985, 183–198.
- Βελудис 1987: Βελοῦδης, Γιάννης. ‘*μη φύγω, μη φύγεις, (*) μη φύγει... / να μη φύγω, να μη φύγεις, να μη φύγει... ή γραμματικοποίηση της αμεσότητας’. – *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα*, 8/1987, 293–309.
- Βελудис 2017: Βελοῦδης, Γιάννης. Ξενοστές μορίων. – *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα*, 37/2017, 115–128.
- Βελудис и Уорбъртън 1984: Βελοῦδης, Γιάννης & Ελένη Φιλιππάκη-Warburton. Η υποτακτική στα Νέα Ελληνικά. – *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα*, 4/1984, 151–168.
- Гивон 2001: Givón, Thomas. *Syntax: An introduction*. 2nd edn. Amsterdam: Benjamins, 2001.
- Делверуди, Цамаду, Βασιλαки 1994: Delveroudi, Rhea, Irene Tsamadou, Sophia Vassilaki. Mood and Modality in Modern Greek: the Particle NA. In: Philippaki-Warburton, Irene, Katerina Nikolaidis & Maria Sifianou (eds.). *Themes in Greek Linguistics* (Current Issues in Linguistic Theory 117), 1994, 185–192.
- Джоузеф и Уорбъртън 1987: Joseph, Brian & Irene Philippaki-Warburton.. *Modern Greek*. London: Croom Helm, 1987.
- Дзардзанос 1996а: Τζάρτζανος, Αχιλέας. *Νεοελληνική σύνταξις (της κοινής δημοτικής)*. Ανατύπωση. Τ. 1. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης, 1996.
- Дзардзанос 1996б: Τζάρτζανος, Αχιλέας. *Νεοελληνική σύνταξις (της κοινής δημοτικής)*. Ανατύπωση. Τ. 2. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης, 1996.

- Εκστερ 2012: Exter, Mats., 'Realis' and 'Irrealis' in Wogeo: A valid category? In: Evans, Nicholas & Marian Klamer (eds.), *LD&C Special Publication No. 5: Melanesian languages on the edge of Asia: Challenges for the 21st Century*, 2012, 174–190.
- Καραντζολα 1995: Karantzola, Eleni. Let's Talk about Concession: the Case of the Modern Greek Particle *as*. – *Journal of Pragmatics*, 24/1995, 55–75.
- Κлерис и Бабиниотис 2005: Κλαίρης, Χρήστος & Γεώργιος Μπαμπινιώτης. *Γραμματική της Νέας Ελληνικής. Δομολειτουργική – Επικοινωνιακή*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2005.
- Κλιδι 1999: Κλειδή, Σούλα. Αρνηση και τροπικότητα στα Νέα Ελληνικά. Στο: Μόζερ Αμαλία (επιμ.) *Ελληνική Γλωσσολογία '97: Πρακτικά του Γ' Διεθνούς Γλωσσολογικού Συνεδρίου για την Ελληνική Γλώσσα*. Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 1999, 161–169.
- Κυцандони 2003: Κουτσαντώνη, Δήμητρα. Οι έννοιες και λειτουργίες των τροπικών ρημάτων 'πρέπει' και 'μπορεί' σε επιστημονικά ερευνητικά άρθρα. – *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα*, 23/2003, 701–711.
- Лайтфут 1979: Lightfoot, David. *Principles of Diachronic Syntax*. Cambridge: Cambridge University Press, 1979.
- Μακρίδης 1987: Mackridge, Peter. *The Modern Greek Language: A Descriptive Analysis of Standard Modern Greek*. Oxford: Oxford University Press, 1987.
- Μόζερ 2007: Μόζερ, Αμαλία. Υποτακτική, χρόνος και παρεμφατικότητα. Στο: Τομέας Γλωσσολογίας Πανεπιστημίου Αθηνών (επιμ.). *Γλωσσικός Περίπλους. Μελέτες αφιερωμένες στη Δήμητρα Θεοφανοπούλου-Κοντού*. Αθήνα: Καρδαμίτσα, 2007, 212–223.
- Μολτγн и Търнър 1963: Moulton, James Hope, & Nigel Turner. *A Grammar of New Testament Greek III: Syntax*. Edinburgh, 1963.
- Павлиду 1981: Παυλίδου, Θεοδοσία. Προσλεκτικοί ενδείκτες στα Ελληνικά. – *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα*, 2/1981, 245–268.
- Палмър 2001: Palmer, Frank. *Mood and modality*. 2nd edn. (Cambridge Textbooks in Linguistics). Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- Παπαναστασίου 2008: Παπαναστασίου, Γιώργος. *Νεοελληνική ορθογραφία: ιστορία, θεωρία, εφαρμογή*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, 2008.
- Πορτнър 2009: Portner, Paul. *Modality* (Oxford Surveys in Semantics and Pragmatics). Oxford: Oxford University Press, 2009.
- Ραπτιс 1996: Ράπτης, Κώνσταντίνος. Η μορφική αποτύπωση της κατευθυντικότητας: όψεις της νεοελληνικής προστακτικής. – *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα*, 16/1996, 402–409.
- Ρουсу 1999: Roussou, Anna. Modals and the Subjunctive. In: Alexiadou, Artemis, Geoffrey Horrocks & Melita Stavrou (eds.). *Studies in Greek Syntax*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1999, 169–183.
- Ρουсу 2015: Ρούσου, Άννα. Ο δείκτης μη: άρνηση ή συμπληρωματικός δείκτης; *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα*, 35/2015, 490–501.
- Ρουсу и Цангалидис 2010: Ρούσου, Άννα & Αναστάσιος Τσαγγαλίδης. Περιγραφικές, θεωρητικές και ρυθμιστικές (αν)αντιστοιχίες: η νεοελληνική υποτακτική. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα*, 30/2010, 529–540.
- Σετατος 1985: Σετάτος, Μιχάλης. Τροπικότητες του ρήματος στην Κοινή Νεοελληνική. – *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα*. 6/1985, 175–182.
- Тирхоф 1995: Thieroff, Rolf. More on Inherent Verb Categories in European languages. In Thieroff, Rolf. (ed.). *Tense Systems in European Languages II*. Tübingen: Max Niemeyer, 1995, 1–36.

- Τιρχοφ 2010: Thieroff, Rolf. Moods, Moods, Moods. In: Rothstein, Björn & Rolf Thieroff. (eds.). *Mood in the Languages of Europe*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 2010. 1–29.
- Томадаки и Марку 2008: Θωμαδάκη, Ευαγγελία & Χριστίνα Μάρκου. 2008. Συγκριτική Τυπολογική Ανάλυση του Παραδείγματος της Προστακτικής της Ελληνικής και της Βουλγαρικής. – *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα*, 29/2008, 325–337.
- Триандафилидис 1993: Τριανταφυλλίδης, Μανόλης. *Νεοελληνική γραμματική (της δημοτικής)*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, 1993.
- Τριпанис 1960: Tripanis, Constantine. Early Medieval Greek ίνα. – *Glotta*, 38/1960, 312–313.
- Уордъртън и Велудис 1984: Φιλίππη-Warburton, Ελένη & Γιάννης Βελούδης. 1984. Η υποτακτική στις συμπληρωματικές προτάσεις. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 5. 149–167.
- Уордъртън и Спиροпуλος 2000: Φιλίππη-Warburton, Ελένη & Σπυρόπουλος, Βασίλειος. Διαχρονική θεώρηση της έγκλισης: το σύστημα των εγκλίσεων της ελληνιστικής και ρωμαϊκής κοινής. – *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα*, 20/2000, 567–578.
- Φιλιπακι-Уордъртън 1992: Φιλίππη-Warburton, Ελένη. Η συντακτική ταυτότητα του να. – *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα*, 13/1992, 255–274.
- Хаберланд 2010: Haberland, Hartmut. Mood in Greek. In: Rothstein, Björn & Rolf Thieroff (eds.). *Mood in the Languages of Europe*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins, 2010, 473–492.
- Холтън, Макридж, Филипаки-Уордъртън 2012: Holton, David, Peter Mackridge, Irene Philippaki-Warburton. *Greek: A Comprehensive Grammar of the Modern Language*. London & New York: Routledge, 2012.
- Цангалидис 2000: Τσαγγαλίδης, Αναστάσιος. Τι θα πει υποτακτική; Οι κατηγορίες του ρήματος στα λεξικά και τις γραμματικές της νέας ελληνικής. – *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα*, 20/2000, 543–554.
- Цангалидис 2001: Τσαγγαλίδης Αναστάσιος. Κριτήρια τροπικότητας: η κατηγορία των τροπικών μορίων στα νέα ελληνικά. – *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 21/2001, 759–770.
- Цангалидис 2003: Τσαγγαλίδης, Αναστάσιος. Κριτήρια τροπικότητας II: η κατηγορία των τροπικών (ημι)βοηθητικών ρημάτων στη νέα ελληνική. – *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα*, 23/2003, 733–744.
- Цангалидис 2009: Tsangalidis, Anastasios. Modals in Greek. In: Hansen, Björn & Ferdinand De Haan (eds.). *Modals in the Languages of Europe: A Reference Work*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter 2009, 139–163.
- Цангалидис 2015: Τσαγγαλίδης, Αναστάσιος. Στα όρια του χρόνου και της έγκλισης: περιγραφές προβληματικών περιπτώσεων της ελληνικής. – *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα*, 35/2015, 556–565.
- Цангалидис 2017: Τσαγγαλίδης, Αναστάσιος. Οι νεοελληνικές εγκλίσεις και η τυπολογία της έγκλισης. – *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 37/2017, 701–712.
- Цангалидис и Βαλετοпуλος 1999: Τσαγγαλίδης, Αναστάσιος & Φρειδερίκος Βαλετόπουλος. Η «υποτακτική αορίστου» στην πρόμη Νέα Ελληνική. – *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 19/1999, 523–534.
- Цулас 2003: Tsoulas, Georges. Remarks on the Structure and Interpretation of NA-clauses. – *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα*, 14/1993, 191–206.

- Якову 1997: Ιακώβου, Μαρία. Εγκλίσεις και τροπικότητα στο ρηματικό σύστημα της ΝΕ. – *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 18/1997, 223–234.
- Якову и Куцупелу 2008: Ιακώβου, Μαρία & Σταματία Κουτσουλέλου-Μίχου. Μετριοστικές στρατηγικές της δεοντικότητας σε ακαδημαϊκά και δημοσιογραφικά κείμενα: η περίπτωση του 'πρέπει'. Στο: Μόζερ, Αμαλία, Αικατερίνη Μπακάκου-Ορφανού, Χριστόφορος Χαραλαμπίκης, Δέσποινα Χειλά-Μαρκοπούλου (επιμ.). *Γλώσσης χάριν: Τόμος αφιερωμένος από τον Τομέα Γλωσσολογίας στον καθηγητή Γεώργιο Μπαμπινιώτη*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2008, 362–373.
- Ятриду 1990: Iatridou, Sabine. The Past, the Possible, and the Evident. – *Linguistic Inquiry* 21/1990, 123–129.

Доц. д.ф.н. Борис Вунчев

Καθедра по класическа филология
Факултет по класически и нови филологии
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Адрес: бул. „Цар Освободител“ 15
1504 София, България
Телефон: +35929308341
Факс: +35928465143
Електронни пощи: bvunchev@uni-sofia.bg
vunchev@yahoo.com

D.Sc. Boris Vunchev, Assoc. Prof.

Department of Classics
Faculty of Classical and Modern Philology
Sofia University „St. Kliment Ohridski“
Address: 15, Tsar Osvoboditel Blvd.
1504 Sofia, Bulgaria
Phone: +35929308341
Fax: +35928465143
E-mail: bvunchev@uni-sofia.bg
vunchev@yahoo.com

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФАКУЛТЕТ ПО КЛАСИЧЕСКИ И НОВИ ФИЛОЛОГИИ

Том 113

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”
FACULTY OF CLASSICAL AND MODERN PHILOLOGY

Volume 113

THE SEGA’S DISCURSIVE CONSTRUCTION OF BULGARIA’S IMAGE IN THE EU

ROSITSA ISHPEKOVA

Sofia University “St. Kliment Ohridski”

ДИСКУРСНО КОНСТРУИРАНЕ НА ОБРАЗА НА БЪЛГАРИЯ В ЕС ВЪВ ВЕСТНИК „СЕГА“

Abstract. The study examines the discursive strategies (van Dijk, R. Wodak) and the STRICT FATHER metaphor (Lakoff 2002) that *The Sega* daily uses to construct Bulgaria’s image in the EU. The corpus encompasses 12 articles published in the period 2007–2009, which covers the years marking Bulgaria’s admission to the EU and the imposition of the monitoring mechanism in the area of home affairs and justice. The articles from *The Sega* daily have been selected on the basis of macro-topics such as the timing of the 2007 enlargement, problems that Bulgaria (and Romania) faced in joining the club, the political and economic implications of their accession, including the EU-imposed sanctions on Bulgaria for its failure to fight corruption and organized crime and conduct reforms in the judiciary.

Keywords: press, discourse strategies, metaphor, national identity, inferences, lexicon

Резюме. Настоящото изследване изучава дискурсивните стратегии (ван Дийк, Р. Водак) и метафората за СТРОГИЯ БАЩА (Лейкоф 2002), които вестник *Сега* използва за конструиране на образа на България в ЕС. Корпусът обхваща 12 статии, публикувани в периода 2007–2009 г., годините веднага след приемането на България в ЕС и налагането от страна на Европейската Комисия на мониторингов механизъм в областта на въ-

трешната политика и правосъдието. Статиите от *Сега* са избрани на базата на макро-теми (macro-topics) като: навременно ли е било разширяването на ЕС през 2007 г., проблемите, пред които са били изправени България (и Румъния), и политическите и икономическите импликации на присъединяването към ЕС, включително санкциите, наложени от ЕС на България поради провала ѝ в борбата с корупцията и организираната престъпност, и в провеждането на реформи в съдебната система

Ключови думи: преса, дискурсни стратегии, метафора, национална идентичност, прагматични и семантични заключения, лексикален състав

I. Introduction

This study examines how *the Sega* daily, a leading periodical on the Bulgarian print media market, tends to construct Bulgaria's image in the EU. The corpus encompasses 12 articles published in the period 2007-2009. The choice of the articles is not random, nor is the period of their publication. The period covers the years which mark Bulgaria's admission to the EU and the imposition of the monitoring mechanism in the area of home affairs and justice, when the country was subject to criticism over its failure to fight organized crime and corruption and conduct reforms in the judiciary. The articles from *The Sega* daily have been selected on the basis of macro-topics such as the timing of the 2007 enlargement, problems that Bulgaria and Romania faced in joining the club, the political, economic and immigration-related implications of their accession, including the EU-imposed sanctions on Bulgaria for its failure to fight corruption and organized crime, among others.

The **subject** of research is the discourse strategies and conceptual metaphors (more specifically G. Lakoff's (2002) STRICT FATHER metaphor) applied in newspaper's commentaries, through which Bulgaria's image and role in the EU is constructed. It sheds light on notions such as bias, manipulation and persuasion in print media discourse, which in turn is indicative of political discourse and widespread public attitudes in general.

This research holds the **view** that *The Sega* has consciously sought for and purposefully selected certain strategies to construct Bulgaria's image of a country of mismanagement, mistrust and missed opportunities (as earlier studies of Bulgaria's image in *the Economist* confirm, K. Bratanova, 2012). The analysis employs the tools of Critical Discourse Analysis (CDA) in an attempt to reveal the hidden mechanisms of manipulation or persuasion through which the newspaper constructs the country's image, role and identity.

The **research questions** pertain to

- How does *The Sega* construct Bulgaria's image and role in the EU and what discursive strategies does it employ?
- What is Bulgaria's identity that is constructed in this way?
- Is the conceptualization of Bulgaria as the naughty newbie and that of the EC as the strict father (Ishpekova 2012) confirmed?

Scope of the research:

1. The study focuses on discursive strategies as used by Van Dijk and Ruth Wodak such as headlines, subheadings and macro-topics (topic selection), argumentation structure (topoi, see Wodak 2001), semantic and pragmatic inferences (entailments, presuppositions, conversational and conventional implicatures, speech acts), lexicon (vocabulary), local syntax (transitivity patterns and nominalizations), style and rhetoric.
2. The selection of the newspaper items is limited to opinion discourse, or the editorial or commentary in particular, because this specific genre presumably best exposes ideological bias.

II. Theoretical framework and methodology

This research adopts the approach of CDA, which is based on interpretative epistemology, to the study of mass media discourse. The interpretative quality analysis assumes that discourse production and interpretation is a function of socially shared attitudes and ideologies, norms and values, and possibly other forms of social cognition, which has serious implications with regard to power relations and social inequality.¹ By adopting various methods of linguistic research from the fields of semantics, pragmatics, stylistics and rhetoric, CDA attempts to show how Bulgaria's image and role in foreign policy is constructed by *The Sega* daily and explain the discursive strategies employed. Furthermore, political discourse analysis involves examining the context of the discourse structures, the participants' mental models of communicative events, which are "subjective and evaluative representations of self and other participants and of the other discourse-relevant categories of communicative situations" (Kuhn 2007: 225). Therefore, this research aims to study the overall domain (Bulgaria's place in the EU) and societal action (print media), current setting, circumstances (Bulgaria's role as a newly acceded EU member and as a factor in regional politics) and interaction (political debate), discourse genre (editorial, commentary) and roles of its participants (editorial board and assumed readership) (van Dijk 2008).

Discourse structures

1. Topics: semantic macrostructures

For discursive, cognitive and social reasons, the topics of discourse play a fundamental role in communication and interaction. As van Dijk (2001b) justifiably argues, "defined as 'semantic macrostructures' derived from the local (micro) structures of meaning, topics represent what a discourse is 'about' globally speaking,

---

¹ Van Dijk, 2001. *Specialized Discourse and Knowledge*, found at <http://www.discourse-in-society.org/teun.html>.

embody most important information of a discourse, and explain overall coherence of text and talk” (van Dijk 2001b: 102). The author goes on to say that they are often expressed in titles, headlines, summaries, abstracts, thematic sentences or conclusions (ibid.: 102).

2. Local meanings

Local meanings are expressed in actual sentences of text and talk. As van Dijk argues, local meanings include the study of the meaning of words, the structures of propositions, and coherence and other relations between propositions (ibid.: 103). They are “the result of the selection made by speakers or writers in their mental models of events or their more general, socially shared beliefs” (ibid.: 103). Especially interesting for CDA research is the study of the many forms of implicit or indirect meanings, such as implications, presuppositions etc. As van Dijk further argues “implicit meanings are related to underlying beliefs, but are not openly, directly, completely or precisely asserted, for various contextual reasons, including the well-known ideological objective to de-emphasize our bad things and their good things” (ibid.: 104). Therefore, the Us vs Them representation is important in these studies, which pertains to the positive self-representation and negative other representation. However, in the analyzed articles Bulgarians (Us) are represented in a negative light since the country has to deal with a lot of problems in the wake of its EU accession.

3. Argumentation

In the current analysis, R. Wodak’s (2001) “topoi” or “loci” is applied. As the author argues, the latter “can be described as parts of argumentation which belong to the obligatory, either explicit or inferable premises” (Wodak 2001: 74). “They are the content-related warrants or ‘conclusion rules’ which connect the argument or arguments with the conclusion” (ibid.: 74). She identifies a number of topoi, all of which are isolated in the analyzed corpus: the topoi of definition, of danger or threat, of humanitarianism, of justice, of responsibility, of burdening or weighing down, of finances, of reality, of numbers, of law or right, of history, of culture and of abuse (see Wodak 2001).

A cognitive-pragmatic approach to implication (what is left unsaid) and the major **types of inferences** (entailments, presuppositions and implicatures) is applied, whereby theoretical concepts are adapted to cater for the semiotic complexity of editorial construction to reveal the hidden mechanisms of manipulation of the target readership (with regard to shared or culture-specific public attitudes to the analyzed issues). Some types of inferences integrate Grice’s conventional and non-conventional implicatures. Entailment is a relation between sentences (or propositions) given by linguistic structure (or logical form): there is no need to check any fact in the world to deduce the entailed sentence from the entailing one.²

---

² Dictionary of Philosophical terms and Names (www.swif.uniba.it) states that “entailment is

As they are given special attention in this research, they will be elaborated upon in a separate section so that the terminology is fully clarified.

4. Style and rhetoric:

Semantic representations are expressed in variable surface structures through lexicalization, syntactic structures and specific features of sound, printing or images or by rhetorical devices that are geared towards the emphasis or de-emphasis of underlying meanings. Negative lexicalizations, for instance, may have the rhetorical function of hyperboles, an effect on public opinion and hence on the construction of event models. Speech acts and rhetorical questions may be employed to express or confirm political identity and relationships.

It is through these discursive structures and strategies that Bulgaria's image and role in the EU is constructed by the leading Bulgarian daily, which is a highly topical issue for the public at large and for professionals in many fields.

III. Definitions of discourse

Discourse analysts are primarily interested in **meaning**, what a specific text or talk is about and what implications it has for language users. In other words, they study the **semantics, pragmatics and stylistics** of a piece of discourse. Most researchers have made a distinction between two meanings of the 'discourse': instances of language use (modes of semiosis), and different kinds of language, conventions or perspectives related to certain spheres of life or human experience that influence and shape the use of language. This distinction surfaces in the singular and plural form of this noun.

Gee (2005) assumes a broad view of discourse, defining it as identity, which involves not only ways of speaking, but also behavior, appearance, values. In his view the term encompasses "ways of combining and integrating language, actions, interactions, ways of thinking, believing, valuing and using various symbols, tools, and objects to enact a sort of socially recognizable identity" (Gee 2005: 21). Fairclough (2003) also makes this distinction between discourse as an abstract noun ("language and other types of semiosis of social life") and discourses as the "particular way of representing part of the world" (ibid.: 26). Fairclough also presents the different types of discourse as representing the different types of language used in different social situations – newspaper, advertising, classroom discourses, conceding that the countable noun stands for "different ways of structuring areas of knowledge and social practice" (Fairclough 1992: 3). In a similar vein G. Kress (1985) defines the term as the "systematically organized sets of statements and traditions which give expression to the meanings and values of an institution" (Kress

---

a logical relation between propositions such that one of them is strictly implied by the other: that is falsity is logically impossible, given the truth of what entails it. Thus the premises of a valid deductive argument entail its conclusion." There are both lexical and syntactic sources of entailment.

1985: 6). Getzov links discourse to a specific manner of talk typical of a certain socio-cultural sphere with some institutions and social practices, defining it as the limited and dependent on extra-linguistic factors use [of the language] system (Getzov 2009: 117).

Many researchers define 'discourse' within the specialized study of media discourse (Richardson, 2007; Fowler, 1991; Fairclough, 1995; van Dijk, 2001a). Richardson determines the two major approaches to the definition of discourse: the formalist or structuralist one, which treats discourse as a unit of language 'above' the sentence and focuses on how this unit becomes unified and meaningful and the functionalist approach which takes into account the social ideas that largely determine the way we use and interpret language (Richardson 2007: 22). As Richardson further argues, "to properly interpret, for example, a press release, or a newspaper report or an advert, we need to work out what the speaker or writer is doing through discourse and how this 'doing' is linked to wider inter-personal, institutional, socio-cultural and material contexts" (ibid.: 24). The second approach implies a dialectical relationship: the discursive event is shaped by situations, institutions and social structures, but it also shapes them (ibid.: 28). Many of the aforementioned researchers have adopted the functionalist approach to the study of media discourse by relating linguistic structure to contextual factors (Fowler, 1991; Fairclough, 1995; van Dijk, 2001a). Such an approach reveals "the patterns of belief and value which are encoded in the language – and which are beyond the threshold of notice for anyone who accepts the discourse as 'natural'" (Fowler 1991: 14). Fairclough says discourse analysis should encompass two types of discourse practices: text production by media institutions and their reception by audiences, on the one hand, and sociocultural practices, as the latter comprise three levels: situational (the specific social goings-on the discourse is part of); institutional (the institutional frameworks within which the discourse occurs) and societal (the wider societal matrix of discourse) (Fairclough 1995: 12). As mentioned earlier, van Dijk also stresses that discourse production and interpretation is a function of socially shared attitudes and ideologies, norms and values, and possibly other forms of social cognition, which has serious implications with regard to power relations and social inequality. He points out that in order to see how underlying meanings are related to a text, an analysis of the cognitive, social, political, and cultural context should be made (van Dijk and Kintsch 1983). Hence, he examines the discourse, cognition and society triangle, which is intended to bridge the gap between the two orders in the macro/micro dichotomy, that is "language use, discourse, verbal interaction and communication belong to the micro-level of the social order", and "power, dominance and inequality between social groups are typically terms that belong to a macro-level of analysis" (ibid.: 57). The major conceptual categories belonging to the two orders are power as control, access and discourse control, context control, the control of text and talk, mind control and the discourse strategies of mind control. It is through them that the researcher arrives at the specific discourse structures, which

are “deployed in the reproduction of social dominance, whether they are part of a conversation or a news report or other genres and contexts” (van Dijk 2001a: 34).

IV. Discourse models. Discourse model for the media

As discussed earlier, Fairclough and van Dijk offer three-dimensional approaches to the study of media discourse. The former claims that the three components are text (discourse or discourse structures), discourse practices (of text production and interpretation according to different orders of discourse: genres, discourses and styles) and social practices (or social structures). The latter holds that the link between social structures (institutions, power relations, ideologies) and discourse structures are mental models, which serve as a link between ideology and discourse. Media items are generally believed to focus on the important issues and events of the day. They are related mostly to politics and therefore activate, form or transform the readers’ discourse model for some social and political practice. In other words, they influence the audience’s perceptions and opinions.

1. Persuasion, argumentation and manipulation

Given the above statement, media text and talk is intended to be **persuasive**. Readers in general have discourse models about specific media genres, about the events and people that are represented, and context models in general. This idea is related to van Dijk’s notion of ‘ideological square’, as “an overall strategy in mapping models on text and talk” which consists in a positive self-presentation and a negative others-presentation via the selection and focus on the appropriate parts of the information in a model” (van Dijk 1998: 41). Since ancient times the concept of **argumentation** as a means of persuasion has been the subject of scientific inquiry. Many researchers have provided definition of ‘argument’. For the purposes of the present work this concept will be understood in the sense of advancing reasons and persuasion.

2. Discursive strategies: macro-propositions in headlines

Apart from the discursive structures and strategies outlined above, this research will pay special attention to the macro-propositions in headlines. Macro-propositions are mostly summarized in headlines and subheadings. Headlines are attention grabbers, as potential readers presumably browse them before they decide to read the item itself. Headlines, as van Dijk notes, express the top propositions of the semantic macrostructure or the set of topics to be addressed. They at once define and evaluate the situation. Certain entailments with ideological implications get additional emphasis by prominent position and size in the headlines (van Dijk 1994). Also they are an important element of the study of context models, given that the

readership expects some schema or superstructure in a particular journalistic genre. Moreover, as Brown and Yule (1983) claim “titles, chapter headings, sub-divisions and sub-headings all indicate to the reader how the author intends his argument to be chunked” (Brown and Yule 1983: 7).

Traditionally headlines have been characterized as short, telegram-like summaries of their news items, which may be true with respect to news headlines (van Dijk 1996). However, even the most prototypical headlines in quality newspapers do not always summarize their stories, but highlight a single detail extracted out of the story, or quote someone’s else’s view. Bell (1991) distinguishes between headlines which “abstract the main event of the story” and headlines which “focus on a secondary event or a detail” and goes on to claim that headlines are a “part of news rhetoric whose function is to attract the reader” (ibid.: 189). Furthermore, headlines may be reduced to a finite number of syntactic patterns of straightforward statements unlike those that usually appear in opinionated articles and editorials, which offer “a fairly complex riddle, which, first triggers frames and belief systems, and then gets resolved in the body of the text” (Dor 2003: 699). Furthermore, headlines and subheadings play the role of relevance optimizers (overt persuasion and covert manipulation) in the print media discourse.

The third section of this research will address some basic concepts in linguistics, more particularly in semantics and pragmatics, as it is on the basis of these theoretical concepts that the meaning of text and talk, or of a particular piece of discourse, can be analyzed.

3. Semantics, pragmatics and discourse

As the notion of **meaning** is central to the study of discourse, the concepts of semantics and pragmatics in linguistics should be given due consideration. According to Charles Kreidler (2002), semantics and pragmatics can both be viewed as different parts, or aspects, of the same general study as both are concerned with people’s ability to use language meaningfully. “While **semantics** is mainly concerned with a speaker’s competence to use the language system in producing meaningful utterances and processing (comprehending) utterances produced by others, the chief focus of **pragmatics** is a person’s ability to derive meanings from specific kinds of speech situations – to recognize what the speaker is referring to, to relate new information to what has gone before, to interpret what is said from background knowledge about the speaker and the topic of discourse, and to infer or ‘fill in’ information that the speaker takes for granted” (Kreidler 2002: 18-19).

Pragmatics is generally assumed to study language in use, therefore human **communication** is a highly relevant concept. As Kreidler notes, communication takes place against a large common background, which pertains to culture, defining the latter as including “eating with a fork, wearing neckties, knowing at least some of the same proverbs, using at least some of the same gestures for the same pur-

poses, celebrating the arrival of a new year, believing in law and democracy, and hundreds of other major and minor customs and beliefs” (ibid.: 20). Furthermore, he claims that the “identification of the elements in an utterance requires speaker and hearer to share what Clark (1996: 92-121) calls ‘common ground’, though there can be different degrees of commonality in the common ground. Successful communication involves the successful interpretation of a speaker’s message, that is when hearers “derive some information from what has been said previously (the discourse context) and from knowledge of the speaker and from a grasp of conditions and circumstances in the environment (the physical-social context)”. Listeners and readers use their implicit knowledge of the language to grasp the message they are dealing with (ibid.: 22-25).

In his book *Pragmatics*, Levinson (1983) claims that semantics is used in much narrower sense by linguists, than is usually thought. Given that semantics does not overlap with meaning, and what is left of the notion of meaning constitutes pragmatics. Still, the borderline between semantics and pragmatics is not fixed and the dependence between the two branches of linguistics is not so strong but rather partial.

Dwelling on the scope of pragmatics, Levinson makes an overview of the various attempts at defining the term, which can be seen as the study of language in use, or concerns the fact that it deals with the acceptability or unacceptability of an utterance. Furthermore, he says pragmatics is concerned with the presuppositions and the speech acts, and conventional implicatures. Meaning has different projections, which occasionally overlap under different contextual conditions. Hence the concept of meaning, more particularly the inexplicit connotations which each utterance contains, are difficult for classification, as it may include irony, metaphoric and implicit communicative content of an utterance. Levinson also stresses the importance of the distinction between sentence-meaning and utterance-meaning. He arrives at a definition of pragmatics, saying it is **the study of the relations between language and context that are basic to an account of language understanding**. By language understanding is meant more the mechanical lexicology and grammar. The basic benefit of this definition is that there is one to one correspondence between each systematic set of constraints on the use of language and a set of inference-procedures that will be applied to language understanding (ibid.: 1-20).

Kreidler also pays special attention to conventional implicatures and their role in comprehension, defining them as “a bridge constructed by the hearer (or reader) to relate one utterance to some previous utterance, and often the hearer or reader makes this connection unconsciously” (Kreidler 2002: 28).

Summing up the major attempts at defining the field, Levinson says that pragmatics should not be restricted to “grammatically encoded aspects of context” nor “built on the concept of appropriateness”. The author regards as “most promising” the definitions that “equate pragmatics with ‘meaning minus semantics’ or with a theory of language understanding that takes context into account in order to complement the contribution that semantics makes to meaning” (Levinson 1983: 21-32).

3.1 Pragmatic inferences: implicatures, presuppositions, speech acts. P. Grice and speech act theory

In his William James Lectures, Paul Grice (1975) made an attempt to develop the inferential model of communication into an adequate explanatory account of communication. He suggested that communication is governed by a cooperative principle (CP) and maxims of conversation. Grice's fundamental idea is that the communicator is trying to meet certain standards. From knowledge of these standards, observation of the communicator's behavior, and the context, it is possible to infer the communicator's specific intention. This general principle, which according to Grice all speakers are expected to follow, was called the CP. Furthermore, the standards for conducting cooperative communication were claimed by Grice to be of several different types. Grice called them standard maxims and grouped them under the categories quantity, quality, relation, and manner.³ Naturally, in real life conversational exchanges may occur in which the cooperative principle may not be in operation (speakers may lie, be sarcastic, try to be different or clever). However, this general description of the normal expectations we have in conversations helps to explain a number of regular features in the way people say things. Furthermore, these maxims make it possible to explain how the incomplete and ambiguous representation of a thought in the utterance can nevertheless express a complete and unambiguous one. From the variety of thoughts, the hearer can eliminate any that are incompatible with the assumption that the speaker is obeying the CP and maxims. Hence, the maxims and the inferences they give rise to make it possible to convey unambiguous thoughts by ambiguous sentences/utterances. Grice's approach to verbal communication makes it possible to explain how utterances can convey implicit thoughts. The terms 'implicature' was introduced by him to explain the speaker's and the hearer's cooperative use of inference. Grice argued that the predictability of inference formation could be explained by the CP and maxims.

In the linguistic literature there are different definitions of implicature. According to Gadzar (1979: 38), "implicature is a proposition that is implied by the utterance of a sentence in a context even though that proposition is not part of nor an entailment of what was actually said". This would appear to include presuppositions. Presuppositions seem to lie at the borderline of the division between semantics and pragmatics. On the one hand, presuppositions are based on conventional meaning, on the other – on common knowledge.

From the above detailed overview of the relation between linguistics (semantics and pragmatics) and discourse, the research moves on to the discussion of some

---

³ **QUANTITY**: Make your contribution **as informative as is required** but **not more, or less**, than is required.

QUALITY: Do **not** say that which you believe to be **false** or for which you lack evidence.

RELATION: Be relevant.

MANNER: Be clear, brief, and orderly.

central concepts relevant for the examination of discourse and in particular media discourse, which are related to culture and social psychology, namely values and norms, attitudes and ideologies, identity and interests. Prominence is given to the research on the Bulgarian national stereotypes as they largely explain the media construction of Bulgaria's image and role in foreign policy.

V. Media discourse and the power of the print media

The role of the print media in contemporary society has been subject to much public and academic debate. Elaborating upon media power and its influence on the entire political system, Habermas says that "in intermedia agenda setting, an informal hierarchy accords the national quality press the role of opinion leader. There is a spillover of political news and commentaries from prestigious newspapers and political magazines with nationwide circulation into the other media" (Habermas 2006: 419). Furthermore, as the Latin saying goes, the written word stays.

Media are vital to the existence of a modern democracy, since they not only keep people informed about the events of the world, but also help them form their opinion about these events. More importantly, they protect people from abuses of power in their role of a public watchdog, keeping an eye on the political elite and exposing any breaches of law and irregularities (Kuhn 2007). The press in particular is one of the most frequently exploited means of diffusing ideology, as it generates a significant part of public discourse and sets the agenda in society (Zambova 2000). Fowler (1991) attributes its influence to the scale of production and to the economic and political aspects of the newspaper industry (advertising as a major point). Conboy elaborates on this second factor, saying that "[t]he news media, owned as they are members of political and economic elites, unsurprisingly reproduce the views of these dominant classes" (Conboy 2007: 24). What is more, newspapers are believed to play a hegemonic role in society. Richardson describes hegemony as "the process in which a ruling class persuades all other classes to accept its rule and subordination" (Richardson 2007: 35). Conboy in turn describes hegemony as a "jointly produced consensus", into which consumers (of newspapers) are drawn (Conboy 2007: 115). According to McNair, the media are political actors who not only transmit political messages to the public, but also transform the message by news-making and interpretation in the form of different commentaries, statements, editorials, and interview questions (McNair 2007). Stressing that "the media operate as a means for expression and reproduction of the dominant class and bloc", Fairclough claims that this power is hidden because "it is implicit in the practices of the media", and its effects "work through the particular ways of handling causality and agency, particular ways of positioning the reader" (Fairclough 1995: 3). He believes that the journalist (the reporter) is as a figure of authority, someone who knows, and someone who has the right to tell. Hence the authoritativeness of the language works together with the authoritativeness of the image

(ibid.: 4). The author also suggests that most journalists are unaware of the media's manipulative role, as they tend to believe that practices of production, generally viewed as preserving the established status quo and maintaining the power relations, are professional ones which ensure their success (Fairclough 1989: 51-54).

Mass media can perform their function of the Fourth Estate, to quote Edmund Burke, in modern democracies only if they take into account concepts such as objectivity, impartiality, newsworthiness, transparency and, at the other end of the spectrum, bias and discrimination. For this reason, media discourse researchers have given due attention to the aforementioned notions. What is more, most contemporary democracies have adopted ethical codes of the journalistic profession, which highlight the reliability of the information in terms of accuracy and sources, collection and presentation, taking into consideration the possible risks of harassment, privacy, children, discrimination, crime and brutality, decency, and editorial independence.

According to Richardson, objectivity requires reference to "people other than journalists" and should not be confused with neutrality, as value judgment is always present during the stages of news selection and newsgathering, organization of the story and its presentation (Richardson 2007: 86-89). Kuhn, for his part, calls into question the notion of unbiased news, maintaining that there is no reliable account of the real that is independent of interpretation. Therefore, he claims impartiality and objectivity are notions that help media professionals legitimize their work and validate the status of their product for audiences, but in effect disguise a particular or partial version of reality (Kuhn 2007: chapter 6). Kuhn further states that "[i]n reporting and commenting, the news media are sometimes said to act as a window on the political world. The metaphor, however, is flawed in that audiences are represented with a highly selected and filtered version of 'reality'" (ibid.: 23).

VI. National psychology and political identity

1. Identity

The notion of identity is given prominence in this research as it can account for the discourse strategies the media use to persuade and manipulate the target readership. Identity encompasses the notion of WE and THEY, US and THEM, OURS and THEIRS, so 'othering' has become part of the common terminology in sociology. In philosophy, the term has an ancient history which can be traced back to Plato, who used it to represent the relationship between an observer (the Self) and the observed (the Other). As Riggins (1997) notes, social sciences use the "external other" and the "social other" "in a more restricted sense... to refer to all people the Self perceives as mildly or radically different". The researcher also makes a distinction between the singular and plural forms of the word. The Other, the author suggests, is used by scholars "to represent the similar treatment members of such

categories are likely to receive from outsiders”, and “tends to reproduce the stereotypical homogenization of other cultures and peoples they seek to overthrow.” Others is used as it “conveys the notion that the Self in its discourses of identity is continually negotiating several identities simultaneously” (Riggins 1997: 3-4).

2. In Mistrust We Trust (Ivan Krastev)

The **Bulgarian cultural stereotype** is a central issue, as culture is an important factor in foreign policy and diplomacy. Commonly shared values, widespread public attitudes, preferences and expectations are instrumental in creating an image in foreign relations, ever more so given our belonging to the European family.

Many contemporary Bulgarian and foreign researchers have made attempts to examine the major components of the dominant stereotypes. However, the description offered by Aleko Konstantinov in *Bai Ganyo Goes Visiting* (translated by the academic team from Wisconsin University (Friedman 2010)), encompasses some of the typical features of our national psychology:

The only thing that could embarrass our young egoist would be someone’s outwitting him. While for other nations the word “sly” is a synonym for “crafty” and “perfidious,” and if applied to a person would lower him in the opinion of society, in our country we bestow the epithet “sly” as if it were the most honored declaration. “Wow! He turned out to be a sly fellow. What a chip off the old block. He put one over on all of us. We couldn’t fool him. Well done. Bravo!”⁴

Blagoy Kolev (2008) summarizes the sustainable cultural attitudes that underlie the Bulgarian psychological make-up. Egalitarianism (belief in equality throughout mankind) is one such feature, which, in his opinion, goes back to patriarchal community and reflects the lack of aristocracy, privileged classes and social strata, and explains negative public attitudes to the well-off and big business. Having assumed the status of a philosophical doctrine, egalitarianism is resistant to any type of individualism and tends to reject any individual form of success. Social hierarchies are rejected and people tend to level off the well-off and the worse-off, the highly intelligent with those deficient in IQ, the hard-working and the lazy. Another feature, paternalism has long been a drag on the development of free market and the search for innovations, as it eliminates risk-taking and cripples prompt decision making. It contributes to establishing a national temperament of idleness, sluggishness, and constantly postponing action. Furthermore, self-sufficiency as opposed to the monetarization and consumption in the highly industrialized countries is also seen as a typically Bulgarian feature. The communist regime is found to have determined

---

⁴ Едно би смутило нашия млад егоист — да го надхитрува някой. Когато в другите народи думата „хитър“ е синоним с **лукав**, **вероломен** и прикачена на някое лице, би го понижила в мнението на обществото, у нас с епитета **хитър** се кичат като с най-почтена декорация: „Брей! Хитро момче излезе, да е живо на баща си, всинца ни измами! Не можяхме да го излъжем! Ашколсун. Bravo!“ (с. 47)

Bulgaria's specific individualism, low self-esteem, propensity to material wealth as a symbol of social status rather than consumption, as Marin Paunov (2011) argues in his analysis of the national specificity of organizational culture. Furthermore, socialist-type regimens of centralized authoritarian rule and market intervention are considered to be more prone to corruption than neo-liberalism, which is seen as related to lower corruption levels.

Paunov also draws on Ivan Hadzhiyski's work and Aleko Konstantinov's *Bai Ganyo* to substantiate the view that hard work or hospitality (described as "myths which have not been confirmed in real life") are not the distinctive features of our national culture. What the author sees as such characteristics are affinity to material well-being, narrow-mindedness and "cemented moral norms, rules and hierarchies which govern team work". They are attributed to historical factors such as the Ottoman rule, which has affected the Bulgarians' basic human need of safety, resulting in alienation to statehood, collective action and organization in general (ibid.: 184). Complacency and the Slavic type of mysticism and fatalism are some other aspects of national psychology (ibid.: 185-186).

Ivaylo Hristov (2011) studies the various aspects of the Bulgarian nihilism such as the subservience to foreign authorities (xenomania), the typically Bulgarian tolerance and short historical memory, and the crisis in education and language developments. He argues that Bulgarian patriotism has been destroyed as a result of the ill-interpreted ideas of democracy and globalism (ibid.: 9-16). The fact that Bulgarians have failed to find their identity in the European Union is a conclusion based on the findings of a wide range of contemporary researchers such as Mihail Mirchev, Marko Semov, Petko Todorov, as well as Nikolay Haitov. Hristov claims that the disrupted link between "mentality and ownership" is what has determined the Bulgarian nihilism, saying that its roots are to be found in the country's historical development and more specifically in the disrupted link between mentality and ownership during socialism, as well as the attitude to the ethnic Turks and the orthodox church (ibid.: 21-28). Hence, in the era of globalization the typically Bulgarian curiosity and love for knowledge has degraded into xenomania, the mania for and attachment to foreign customs, institutions, manners, fashions, more specifically to the American values. Another flaw with regard to national culture is what the author describes as "democratic totalitarianism", that is the misinterpreted transition to democracy that has ultimately resulted in the destruction of state and statehood, the impoverishment of the Bulgarian society and rampant corruption (ibid.: 96-110).

Hristov also questions the advantages of Bulgaria's EU accession, by citing Petko Todorov's *Samarut na Sancho* (ibid.: 119-123). His final chapter summarizes the aspects of nihilism, drawing on various analyses of the Bulgarian identity, which find that "the Balkan peoples are well aware of their "economic, social and cultural backwardness, which is a source of low self-esteem and compensatory aspirations to catch up with more developed nations, which in turn creates the mechanisms of

xenomania". Tolerance and historically fear-driven submission is another aspect of nihilism (a feature that Botev and Karavelov have highlighted). In this respect, Bulgarian journalism is seen to have continued the socialist tradition of contracting, and though "journalists formally tend not to persecute or suppress the freedom of thought and speech", "ideological control was promptly replaced by economic control" and the regulatory bodies (SEM, Council for Electronic Media) "tend to force the media to serve corporate interests rather than regulate" (ibid.: 186).

Tanya Chavdarova (2004) studies some dimensions of our business culture.⁵ In the first place, Bulgarian business culture is found to be diffuse/female (as opposed to the specific/male business culture). In other words, human relationships are considered a core value in professional interaction, criticism is interpreted in a personal manner, while professional and individual competence is often confused. When sanctions are imposed, consent and fair treatment are accentuated, therefore inappropriate behavior is more often redeemed. Effectiveness is viewed in the context of personal 'friendly' relationships. Furthermore, matters of trust and confidence are considered a priority, and there is always the suspiciousness and touchiness related to expectations of unfair and even outright illegal practices. The very concept of 'trust' in Bulgaria differs in its interpretation and semantics from western business environment, where it is assessed against the background of predominantly instrumental relationships strictly regulated by sets of rules and norms of etiquette. In Bulgaria trust is replaced by confidence in the reliable performance of functions. There is a unique combination of the high value attached to personal relationships and the widespread 'mistrust' and suspiciousness in institutions and authorities. The affective and emotional aspect of the Bulgarian business culture, which is different from Western culture, is generally seen as once negative, as it affects time-efficiency and team work, and positive, as it stimulates commitment and enthusiasm to the company. Particularism is what determines the overall disrespect for law and order (or the propensity to violate it) and the overall respect for privileges and benefits provided to groups and individuals. Thus, Chavdarova argues, respecting law would easily translate into respecting the 'person in power'. The person embodying the impersonal legal norm is what matters most. Corruption is

---

⁵ The empirical study of the cultural encounter between Bulgarian and Western entrepreneurs and managers, who cooperate in the Bulgarian economic environment, is aimed at identifying the major types of cultural tensions and conflicts in the interaction between Eastern and Western partners so that the degree of variety within the European social model upon EU enlargement may be outlined. Such research may provide arguments against Western concerns over 'cultural pollution' and Eastern fears over a loss of cultural identity. The central hypothesis was that, rather than a western hegemony (or westernization), sustainable forms of mutual penetration of the Western and Eastern types (ideally typical), socio-cultural attitudes may be expected. The accessing countries will contribute to the "European identity" with both assets and deficiencies. The methodology is based on in-depth interviews focusing on socially shared beliefs, evaluative beliefs (opinions) that 'drive' economic activity, on the one hand, and their political and institutional basis, on the other.

a specific participatory action, since it is a violation of established rules and results in privileged positions.

A number of researchers have analyzed the findings of the 2008 European Values Survey, revealing essential aspects of the Bulgarian cultural stereotype and identity. Examining in a diachronic aspect the Bulgarian values after the onset of the transition to democracy, Georgi Fotev (2009) stresses the deficit of social values, such as solidarity, justice, trust in the institutions, the rule of law, cooperation in joint action, good manners, and other values, attributing this deficit to its false content of coercive justice administration during socialism. Furthermore, he argues, the Bulgarians are too slow to adapt to the European values, especially with regard to voluntary action and civil participation in the care for the elderly people, the disabled and the marginalized social groups. The family in turn has traditionally been seen as a value in Bulgarian society and its core qualities are hard work, sense of responsibility, good manners and tolerance. Still, Bulgarians tend to explain the huge number of poor and needy people with social injustice. A positive trend is the higher importance attached to personal freedom compared to egalitarianism.

This problem has been investigated in detail by Pepka Boyadzhieva (Fotev 2009), who argues that the fourth wave of the EVS shows that Bulgarians tend to mistrust each other and the Bulgarian state authorities and institutions, but vest their trust in the European ones. Trust and confidence is the “irreplaceable and invisible axis of society” and its deficit undermines social values at large (*ibid.*: 59-64). Kolyo Kolev draws important conclusions about the Bulgarian national stereotype with regard to risk avoidance and uncertainty, saying that “social ties in Bulgaria have been paralyzed” because people tend to avoid risk and seek certainty (*ibid.*: 83-84). These findings “outline the profile of a negatively politicized society, in which solidarity seeks its grounds in the shared prospect of inequality and lack of justice”.

Commenting on the 2008 European Values Survey, Petya Kabakchieva (Fotev 2009) offers a comprehensive analysis of the Bulgarian national (or ethnic) identity as opposed to the political identity as citizens of Bulgaria. She draws conclusions that are much in line with all the aforementioned aspects of the Bulgarian cultural stereotypes. In Bulgaria there is a clear-cut distinction between identity and citizenship, while the sense of political and civil identity is lacking. Bulgaria boasts a strong feeling of national identity which is basically ethnic and does not include a feeling of belonging to the political union of the national state. As the author says, our country has disintegrated into ethnic Bulgarians and a state that is not respected by its citizens. There are widespread aspirations to be part of the European citizenry as a feeling of belonging to the EU, yet there is no European identity and European civil self-consciousness.

What unites the diverse sources quoted thus far is the feature of our culture and identity which is invariably seen as a core one, namely mistrust and suspicion (in state, statehood, authorities), nihilism and xenomania. Hence, the Bulgarian nation-

al culture and identity clashes with the widely accepted views of the UK values of good governance, tolerance, commitment and might in foreign policy, and with the long cherished norms of the rule of law and human rights protection, which form the country's identity of a benevolent power, committed to its leadership on all key issues in regional and global politics.

VII. The Bulgarian print media market

Many Bulgarian researchers have critically examined the emergence and development of the print media market (Znepolski, 1997; Tsankova, 2010; Filipov, 2002) with its key actors, readership and newspapers (demand and supply). The structural development and expansion over the years since 1990 of newspapers exposes the dominant position that Bulgarian print media have come to occupy in the transition to democracy. As Znepolski (1997) has noted, this happened within the broader social, political and economic landscape in Europe at the time: the fall of the Berlin Wall is a product of the media, which "took on a central role in a political strategy"; in the Soviet Union the "liberalization of the system started in the press"; in Eastern Europe the gentle revolutions were carried out as media revolutions, in which revolutionary action is replaced by revolutionary representation. "In the newly established situation of constitutionally regulated democracy, of political rivalry and free elections... the press, and mostly the big daily papers, should be credited for the establishment and maintenance of the new social and political publicity" (Znepolski 1997: 8-13, translation mine). Having emerged as an antipode of the "old, state-owned press controlled and manipulated by the party during the communist rule", the new press was characterized with "the lack of censorship, the pluralism of interests, more dependent on market realities than on ideological bias". Its dynamic development in the early 1990s was largely determined by the audience's hunger for obtaining information about the political, economic and institutional reforms. What is more, the quality and level of public information determined the nature of participation in social life, that is, the very quality of democracy (ibid.: 4-7). The new political eloquence and rhetoric was reasserted in the newspapers, rather than on the parliamentary rostrum. It was on the pages of the newspapers that the various political and social discourses took shape and the political commentary and analysis emerged. It was there that the real political debate was held. Furthermore, the press turned out to be an equal participant in the democratic process along with the political parties, the public administration, parliament and the other economic agents (ibid.: 14-20).

Tsankova (2010) reconfirms this view, saying that the newspapers "provided the newly formed political parties, organizations and movements the opportunity to express their views, acquire public identity and actively participate in the processes of social transformation" as "media pluralism became the condition for and guarantee of political pluralism". Thus, to meet growing public demand in the first three

years of the transition, the Bulgarian market offered its readers over 1,000 print media products. More importantly, their success depended on their competitiveness, their ability to attract readers and advertisers. (ibid.: 40). Apart from its economic function, the readership also serves as an indicator of the quality of newspapers and magazines. The demand for print media is determined by the consumers' political views, cultural attitudes and tastes. Today readers prefer that media meet their needs for both information and entertainment. However, in Bulgaria, unlike in the developed democracies, newspaper reading and subscription cannot serve as a basis for identifying the audience in social, psychological, and even political terms (ibid.: 29).

Znepolski (1997) argues that the press rested on the principles of mistrust, ill intentions and even hostility towards state institutions and government. It took on the archetype of mistrust and cunning neglect, somewhat naturally assuming that those in power act against public interests, and are "alienated, incompetent and corrupt" (ibid.: 60). More importantly, public mistrust and suspiciousness is directed at all those in power, corruption is wrapped up in the mythic aureole of something that cannot be broken up. The average Bulgarian perceives political reality as some secrecy and conspiracy. "They" are always doing something behind our backs under disguise. The press makes assumptions, but does not deal in investigation. It tends to fill in political space with rumors and insinuations. The author claims that the "anonymous voice of private existence is realized in a few strategic stereotype reactions", whose first aspect is described as "catastrophic conscience" or some kind of massive masochism (ibid.: 61-65). Furthermore, Znepolski says the press cultivates an atmosphere of intolerance, brutality and aggressiveness on part of the plebes publicity. By analyzing the news coverage of petty crime, the researcher elaborates upon what he calls aggression through and against language. The freedom of speech became an essential part of freedom in principle or of an internal feeling of freedom. It is a reaction against the coercive silence or fear of making public statements during the communist rule. Therefore, the talk of the new press is personal, biased, indecent and having a liberalizing effect. Znepolski quotes Valeri Naydenov's statement that newspaper language should be interpreted as the strategy of influencing through talk. Naydenov concedes that the aggression against the Bulgarian language literary norms largely exposes the rebellion in the streets, which is much like some anarchy and overthrowing of authority in general. The aggression against the language in effect reflected the revolt against public power and social conventions. Znepolski distinguishes between several levels of aggression against the language (language norms): **grammar rules** (elliptical sentences, which is naturally explained with the economy of space and time), **the violation of the good tone**, characterized rather by gloating, malice and glee, teeming with barbaric and cynical phrases and archaic forms. This is the language of the wealthy boor and the spiteful pauper, springing out of the energized bodies and those agonizing with misery, quoting Alexander Kyossef. The linguistic brutality takes the

form of what Georgi Lozanov refers to as macho-type of rhetorical strategy. Its third aspect is the **preferred themes** and their interpretation (ibid.: 71-82).

Other researchers have explored journalese and linguistic developments. Zambova, for instance, has analyzed the wide use of verbs rather than nominal phrases (Zambova 2000: 101-102). Still others argue that Bulgarian journalese generally rejects the linguistic standard norm, drawing a parallel with the readers' rejection of the established political power (Znepolski 1997, Zambova 2000, Getzov 2009). Furthermore, the widely employed colloquial vocabulary and the preference of words of Turkish and English origin and slang could also be interpreted as an attempt to dismiss Bulgarian statehood (Nitsolova 1994, Nikolova 1995).

In her overview of the developments in Bulgaria's print media market in the period between 2005 and 2009, Tsankova (2010) points out some positive trends such as its relatively stable structure, where thematically varied and high quality newspapers and journals are offered alongside the Bulgarian versions of a number of leading foreign periodicals. Another positive development is the enhanced interest on the part of foreign publishers toward the print media market following the country's accession to the EU. Certain negative trends which are typical of all print media markets worldwide are declining circulation and readership, as well as an increasing concentration and monopolization. The developments on the Bulgarian print media market may be attributed to global factors, such as the economic crisis and the competition on the part of the electronic media, as well as the tendency towards commercialization and entertainment (as Fairclough also notes), and typically domestic factors such as the Bulgarians' decreasing purchasing power and the deteriorating literacy and media culture among the readership, as well as the lack of a single government policy in the field. The author goes on to elaborate on the negative implications of the concentration of media ownership with regard to media pluralism and the attitudes and values of the readership in general, as owners can influence the editorial content and independence. In his analysis of the factors for crisis in the media sphere, Petko Todorov (2012) attaches priority to politicians' attitude to the media as the government's voice in support of the status quo, the underdeveloped civil society and the inadequate mechanisms for public control, as well as the economic stagnation and slumping investments. The press not only has an essential economic function but it also continues to serve as a powerful tool in the formation of public opinion (Tsankova 2010: 8-9). As the author points out, the careful examination of the print media market requires that its two essential aspects **readership and newspapers (typology)** are studied.

The studies on the language of the Bulgarian press have analyzed only the discourse of the popular press (Zambova 2000, Getzov 2009) because quality press was believed to be practically non-existent. Znepolski attributes that to the lack of big elite societies to finance them (Znepolski 1997: 34), whereas Getzov and Zambova think this is due to the aforementioned functions that the press in Bulgaria was awarded at the time, namely to nurture a society that is indifferent, apathetic and

easy to manipulate. Hence, the saturation with texts dealing with entertaining and superficial issues and characterized by aggressive language and vulgar vocabulary. Whatever the factors, the elite press in Bulgaria was still at an embryonic stage, which is a major consideration in choosing *The Sega* daily. What is more, *The Sega* as a national daily paper, which though not of the highest circulation (ranking 8th, see Tsankova, table 7: 53) and readership (ibid., table 8: 60), is the edition with the most read columnists (ibid.: 65). This daily has been selected as an object of analysis because together with *The Kapital* weekly it is seen as a specialized quality paper that “follows the events and tries to find their place within a broader context” (Znepolski 1997: 33). What is more, this daily boasts active journalists in the sphere of international relations. While *The Sega* provides coverage of international events, they are reconfigured to accord with the taste and orientation of Bulgarian society.

VIII. Corpus of articles from The Sega daily

As Bulgaria’s place in the EU became increasingly important after its accession, so its construction and renegotiation by the media also gained significance. There is a pressing need to scrutinize the media’s role in taking a positive or negative stand. Therefore, discriminatory and exclusive practices are investigated. Highlighting the source of the change in Bulgaria as criminal, the authorities not only increased doubts about the government’s willingness to fight crime but also reinforced its image as a child. It confirms the findings made earlier (Ishpekova 2012) that Bulgaria is conceptualized as the naughty newbie in the EU, while the EC is conceptualized as the strict father. The commentaries’ irony runs counter to the official discourse.

The Bulgarian *Sega* daily is examined as it holds an important place in a new market that was created after the transition to democracy and free market economy. All commentaries were written by a single author, Svetoslav Terziev, who is considered one of the leading publicists in contemporary media discourse.

The corpus encompasses 12 commentaries published by *The Sega* in the wake of Bulgaria’s accession to the European Union in the period 2007-2009, mostly addressing the country’s problems as the poorest EU member state which has failed to stamp out rampant corruption and has accordingly been subject to a monitoring mechanism in the field of justice and home affairs. The articles were prompted by a wide range of specific events ranging from the imprisonment of the reputed drug dealer Dimitar Zhelyazkov (in an attempt to placate Brussels and change the imposed view that Bulgaria had adopted no measures in the fight against organized crime) to the EU’s decision to terminate the accreditation of the two executive agencies for the EU fund management at the Finance and Regional Development Ministries, requiring that Bulgaria promptly informed the Commission of irregularities and frauds (no matter whether they have been confirmed or just suspected).

The articles also cover the European Commission's monitoring reports which established the government's failure to produce any convictions in high level corruption cases, while regular graft is still punished with lenient sentences.

The corpus will be examined within Bulgaria's image and role in the EU enlargement debate. It comes as no surprise that the biggest number of articles in the Nablyudatel (Observer) section of *The Sega* daily is devoted to Bulgaria's place in the EU, more particularly to the suspended aid while socialist-led three-party coalition was in office and a number of events that stigmatized Bulgaria as the bad performer among the member states.

A quick overview of the headlines shows that a hidden mechanism of manipulation is the assumption of guilt, as the inferences suggest that Bulgaria needs to clean up its image, Bulgaria needs condescension, Bulgaria has been found guilty, more than once. For the links to the articles see table 1 in the appendix.

SI, BULGARIA SENDS PITIFUL REPORT TO BRUSSELS, with only one sentence against Mityo "Eyes" in the anti-crime fight (БЪЛГАРИЯ ПРАТИ В БРЮКСЕЛ ЖАЛЪК ОТЧЕТ, Единственото конкретно име в битката срещу престъпността е присъдата срещу Митьо Очите)

SI elaborates on the fact that the government sent to Brussels a poor, incomplete report on its achievements in fighting organized crime and corruption, listing a few among the dozen "significant results" and "success stories". The headline shows an interesting personification of report as a pitiful, miserable creature. Bulgaria is also personified, which is an instantiation of THE STATE AS A PERSON metaphor. The headline expresses not only the topic (Bulgaria's failure to send an exhaustive report to Brussels), but also the self-categorization of the text genre (commentary). On the local meaning level, the choice of the word "pitiful" is revealing of the author's attitude to the event.

The first part gives a detailed account of the few cases in which Bulgaria has managed to report on the fight against organized crime and corruption, concluding in the last two paragraphs that once again Bulgaria failed to report the expected by Brussels detention of the bosses of big crime rings or convictions passed and charges brought against former and current ministers. Therefore, the report is called "modest" and "inaccurate", which reinforce the adjective used in the headline "pitiful". In terms of argumentation, it justifies the negative attributions of the Bulgarian government. Here we can apply the topos of advantage or usefulness, which can be paraphrased by means of the following conditional: if an action under a specific relevant point of view will be useful, then one should perform it (Wodak 2001: 74). In this article, the government should do its best to more efficiently fight organized crime and corruption and reflect it in the reports submitted to Brussels. Instead, the government has laid the emphasis on administrative and legislative measures: the appointment of Meglena Plugchieva as deputy prime minister in charge of EU funds; moving AFCOS, which is OLAF's partnering Anti-Fraud Co-ordination

Structure, under the control of the Council of Ministers; tabling the draft bill on the conflict of interests; the closure of the duty-free shops and petrol stations; the draft amendments to the Penal Procedure Code and to the Special Surveillance Means Act. The structural changes in the Interior Ministry have been pointed out. However, the resignation of former Interior Minister Rumen Petkov is omitted as a positive fact. With regard to the reforms in the judiciary, this country boasts of the creation of the Inspectorate at the Supreme Judicial Council, and the contest held for the appointment of judges, prosecutors, and investigators. The author Terziev uses the ‘number’ game to accuse the government of inaction. Moreover, we can apply the topos of responsibility, according to which “because a state or a group of persons is responsible for the emergence of specific problems, it or they should act in order to find solutions to these problems” (Wodak 2001: 75).

S2, BRUSSELS ALSO EXPOSES CABINET LIE ABOUT FROZEN MONEY, all payments to road infrastructure agency – under both EU pre-accession funds and operational programs – have been frozen, spokesperson of the regional policy commissioner confirms

(И БРЮКСЕЛ УЛИЧИ КАБИНЕТА В ЛЪЖА ЗА СПРЕНИТЕ ПАРИ, Всякакви плащания към пътният фонд – и по предприсъединителни, и по оперативни програми, са спрени, потвърди говорителката на комисаря по регионалната политика)

S2 directly accuses the government of stubbornly denying the suspension of EU funds under the Transport Operational Program. The article provides a wealth of official statements suggesting that sanctions have been imposed and are unlikely to be lifted “*before all suspicions for corruption in the travel fund are cleared*”. The use of the iterative ‘also’ in the headline, combined with ‘exposes cabinet lie’, trigger the presupposition that such accusations have been made more than once. The headline not only introduces the topic of the article, but also reveals the cabinet’s personification as a liar, which is a role condemned by society as a whole. We can apply here the topos of definition or topos of name interpretation, which states that “if an action, a thing or a person (group of persons) is named/designed as X, the action, thing or person (group of persons) carries or should carry the qualities/traits/attributed contained in the (literal) meaning of X” (Wodak 2001: 75). Brussels threatens to impose sanctions, which reminds us of the conceptualization of the EC as the strict father who resorts to sanctions, penalties which are painful (Ishpekova 2012: 82-85).

The article quotes the words of Eva Kaluzhiska, spokesperson of Regional Policy EU Commissioner Danuta Hubner, who says that “*All payments related to the Road Fund have been frozen*”. Moreover, “*the damage which the Road Fund inflicts by undermining the EC’s trust in Bulgaria, may amount to 1.3 billion euros*”. This is in line with the topos of danger or topos of threat, according to which “if a political action or decision bears specific dangerous or threatening consequences,

one should not perform it” (Wodak 2001: 75). Furthermore, the newspaper’s reliable government source said that “*the most important proof of honesty to Brussels is if it sees that misuse is uncovered and people are punished*”, which instantiates the topos of responsibility: “because a state or a group of persons is responsible for the emergence of specific problems, it or they should act in order to find solutions to these problems” (Wodak 2001: 75).

S3 ONE MITYO IS NOT ENOUGH TO CLEAN UP OUR REPUTATION IN EU’S EYES, although Brussels repeats as a mantra criticism against Bulgaria, our native crime is tougher than Eurocracy

(ЕДИН МИТЪО НЕ СТИГА ДА НИ УМИЕ ОЧИТЕ В ЕС, Брюксел повтаря като мантра критики срещу България, но родната престъпност е по-жילהа от еврокрацията)

S3 mocks the Bulgarian government’s pretense of fighting corruption and organized crime. The very headline suggests that Bulgaria’s reputation needs cleaning up, which is in line with earlier findings in *The Financial Times*’ coverage of corruption and crime-related events in Bulgaria (Ishpekova 2012) that the naughty child (Bulgaria) has made a mess and needs to clean it up (Ishpekova 2012: 107). Brussels is also personified as a person repeating over and over again its criticism against Bulgaria’s inactivity in fighting corruption, which reminds us of the conceptualization of the EC as the strict father, criticizing its child, using harsh words (Ishpekova 2012: 79-82). As the subheading suggests, the attribution of the quality of viability to Bulgaria’s native crime ironically suggests that it will continue to live or exist (topos of definition, Wodak 2001:75).

Again in line with the topos of definition (name-interpretation or locus a nominis interpretation), the criminal Mityo “Eyes” is ironically called a “valiant Bulgarian” in the first paragraph, who self-sacrificed himself for Bulgaria’s good name in the EU. However, the article goes on to say, again ironically, that the EC did not appreciate his self-sacrifice and wrote that Bulgaria is, as it has always been “*a bandit and corrupt state, lacking a judiciary.*” This statement not only reiterates Bulgaria’s stereotyped image in the EU, but also implies the topos of reality, according to which “because reality is as it is, a specific action/decision should be performed/made” (Wodak 2001: 76). That is, Bulgarian officials should take action to clean up Bulgaria’s image.

The derision is also evident in the paragraph which claims that the state was in effect punished ‘for daring at long last’ to expose to the world two corrupted mid-level officials, with which it wanted to change ‘the imposed view’ that Bulgaria had adopted no measures. The adverb ‘at long last’ triggers the presupposition that Bulgaria is slow in taking a stance of its own and that it is too timid in doing so.

“The state was punished for daring to expose to the world two corrupted mid-level officials, with which it wanted to change the imposed view that Bulgaria had adopted no measures. The European Commission immediately stopped the

EU funds, which was a mistake. If we consider the statements made in Bulgaria, this measure was interpreted as a sign that we must no longer mistakenly “throw such officials to the lions”. It will not be surprising if our government worked out a timetable for bribery. A major rule in this timetable will be that bribes must not be given or taken just before the European Commission comes up with its report. If criminals are to be exposed, these cases are to be well planned in advance, so that they may be noticed. It is not so difficult to introduce some order, since it is well known that the annual reports are submitted in June-July, and the interim -- in January-February. (This is irony, not a piece of advice, just in case some top official has misinterpreted the message)”⁶.

Furthermore, the author warns that teachers and healthcare officials may be used by the government for exposure of corruption and says that the closure of the duty-free shops and gas stations are yet another example of the non-existent state, which is always excusing itself with the court having tied its hands.

“This is not to say that it is not worth fighting the battle with small fish, but this battle can serve as indulgence for the state’s inaction with regard to the bigger fish”⁷.

The commentary abounds in statements pointing to the state’s inaction, idleness or non-existence, which is obvious in the subheading stating that domestic crime is more viable than the European bureaucracy. This is again in line with earlier findings (see Ishpekova 2012) where Bulgaria is conceptualized as the naughty child which is not taking any action to improve its image (Ishpekova 2012: 100).

S4 EU STARTS SPEAKING BULGARIAN, BUT THERE IS NO ONE TO LISTEN, Brussels starts dialogue with the [Bulgarian] people, seeing that the authorities would not listen to reason

(ЕС ПРОГОВОРИ НА БЪЛГАРСКИ, НО КОЙ ДА СЛУША, Брюксел премина към диалог с народа, като видя, че властта не разбира от дума)

In *S4* the derision of the Bulgarian government and its treatment as a child becomes evident in the first paragraph, which says that Brussels, personified as a per-

---

⁶ Държавата фактически бе наказана, след като най-сетне се осмели да покаже на света двама корумпирани чиновници на средно равнище и така да преобърне напропастта се мнение, че бездейства по проблема. ЕК веднага спря европейските ѝ фондове, което бе грешка. Ако се съди по изказванията у нас, сигналът се възприема като знак, че повече не трябва да се лъжем да хвърляме разни чиновници на лъвовете. Нищо чудно, поучена от досегашното наблюдение на Брюксел, властта у нас да изработи график за подкупите. Неговото основно правило е подкупите да не се искат и дават точно преди огласяването на поредния доклад на ЕК. Ако ще се правят разкрития, те да са добре планирани, за да бъдат забелязани. Не е трудно да се въведе ред, защото се знае, че годишните доклади се представят през юни-юли, а междинните – през януари-февруари. (Това е ирония, а не съвет за действие, ако някой висш чиновник не е разбрал).

⁷ Не че битката с дребните риби не си заслужава, но тя не може да е indulgenция за пълното бездействие на държавата по въпроса с едрите риби

son, started speaking Bulgarian only after it was reassured that the government did not understand any other language and that it did not understand Bulgarian either. It mocks at regional development and public works minister Gagauzov's statement with regard to the European Commission's decision to deprive of accreditation the executive agencies at two ministries. Although the EC said that "*only the text in Bulgarian is authentic*", Gagauzov still claims that "*the most difficult thing would be to translate in Bulgarian what the exact requirements are*". The author concludes the first paragraph with the words: "*Since a Bulgarian minister does not understand Bulgarian and needs translation, unambiguous gestures are likely to follow – for instance a hard European kick*". The metaphor used here (*a hard European kick*) is a rough way of saying that Bulgaria will once again be punished by the strict father, who uses physical force to prompt the child to action (Ishpekova 2012: 76-78).

Gagauzov and Oresharski were sent a neat table containing the measures that are to be taken to restore the funding through the two guilty agencies. Apart from the recommendation that the entire EU fund management team should undergo special training to learn how to spot irregularities and perform their official duties to report the alleged cases of fraud, the European Commission also said that it would conduct independent audit at the two ministries' agencies. For a second time, the government is told to make a list of all physical and legal persons who were found guilty of being involved in EU fund embezzlement or investigated on similar grounds. Furthermore, Bulgaria is told to promptly inform the Commission of irregularities and frauds, no matter whether they have been confirmed or just suspected. Admittedly, the European Commission refuses to wait for the Bulgarian court to pronounce any judgment, since it has been reassured that the courts did not work. The Bulgarian authorities downplay the threat, but Brussels directly links the pre-accession funds with the structural and cohesion funds, being aware that whoever steals from the one fund will also steal from the others. Terziev further quotes that in its report the European Commission has required that the so far granted funds be taken back. Hence Terziev warns that Brussels will empty the pockets of the suffering Bulgarian taxpayers, while taking some change from the officials that are glutted with stolen money. He criticizes the Bulgarian authorities for pretending not to know what to do and asking Brussels for an opinion. Even though many countries sent experts to advise the Bulgarian leaders on how to enforce laws, as if the former were leaders of indigenous tribes, still they turned a deaf ear to all advice. Therefore, the Commission (conceptualized as the strict father) now directly calls on Bulgarian authorities (conceptualized as the naughty child) to turn words into action and make arrests, press charges and issue convictions, or else, punish examining magistrates, judges, or prosecutors. The concluding paragraph summarizes the overall message of the article:

"The most important conclusion from Brussels' tirade is that, when criticizing Bulgaria, the European Commission starts to distinguish between the government and the people. "The Bulgarian citizens deserve to have access to all benefits of the

EU membership”, this is what is written in the report on the monitoring mechanism for Justice and Home Affairs. Stating that the official statistics in Bulgaria is unreliable, for the first time Brussels invokes public opinion polls: Most Bulgarians do not recognize any advance since the accession to the EU”. Ignoring the government that make up success stories, the European Commission tells the people that it wants to contact them directly. The people’s voice can hardly be heard and Brussels feels sorry for the fact that “despite the actions to notify the community, neither complaints nor signals were submitted by informatory servants”. Brussels, however, is aware that the people are scared, explaining why: “There is no protection for the informatory servants and that is why it is no surprise that no cases were brought to court as a result of signals by informatory servants. Given the lack of protection, there is a grounded fear of repression”. Fear of whom? Of crime, covered up by government. Nevertheless, the signal has been given: “Bulgaria can rely on the European Commission’s full and active support”, this is what is written in the conclusion of the main report. Which Bulgaria? It seems that this time we are not speaking of the government”.⁸

The EC makes a “tirade”, criticizing the Bulgarian government. In other words, ignoring the government that make up success stories, the European Commission tells the people that it wants to contact them directly and offer its full support. This reminds us of the topos of culture, based on the following argumentation scheme: “because the culture of a specific group of people is as it is, specific problems arise in specific situations” (Wodak 2001: 76). In other words, the EC takes for granted that the culture of the Bulgarian government is characterized by turning a deaf ear to advice and not taking any measures to improve its governance style, therefore, problems arise and the EC would like to contact the Bulgarian people directly.

---

⁸ *Най-важният извод от брюкселската тирада е, че ЕК започва да прави разлика между власт и народ, когато критикува България. «Българските граждани заслужават да имат достъп до всички преимущества на членството в ЕС», пише в доклада по механизма за проверка на правосъдието и вътрешния ред. Като заявява, че официалната статистика е ненадеждна, Брюксел за първи път се позовава на изследвания на общественото мнение в България: «повечето българи не усещат каквото и да е подобрение от началото на членството в ЕС». През главата на властите, които си измислят успехи, ЕК дава сигнал на народа, че иска да общува пряко с него. Народният глас обаче е слабо доловим и Брюксел съжالياва, че «въпреки дейностите за информиране на обществеността не бяха подадени жалби, нито сигнали от информатори». Той обаче си дава сметка, че народът се страхува, и дори обяснява защо: «Няма защита на информаторите и затова не е изненада, че няма и дела по сигнали на информатори. При липса на защита има основателен страх от репресии». Страх от кого? От престъпността, закриляна от властите. Въпреки това сигналът е даден. «България може да разчита на пълната и активна подкрепа на Европейската комисия», пише в заключението на основния доклад. Коя България? Този път май не става дума за правителството.*

S5 WHY DID WE FAIL TO FRIGHTEN MICHAEL LEIGH? Finding no arguments against the criticism, Bulgaria launches desperate attacks against EC (ЗАЩО НЕ УПЛАШИХМЕ МАЙКЪЛ ЛИЙ? Като не намира аргументи срещу критиките, България се впуска в отчаяни нападки срещу ЕК)

Written on 10 December 2008 in the wake of EU Enlargement Commissioner Michael Leigh's visit to Bulgaria, **S5** gives a detailed account of his merit with regard to the country's EU membership, recalling that he had proposed the removal of the Schengen barriers for Bulgaria and that Bulgaria joined the EU by a political compromise. Having established irregularities in the EU fund management, the commissioner managed to persuade the EC and the EU member states that Bulgaria's accession must not be delayed. Furthermore, believing that the country would completely change in three years, he was one of the designers of the Mechanism for Cooperation and Verification, which in turn served as one of the guarantees against the objections raised by the skeptics that Bulgaria could possibly change in the near future and that it did not deserve to join the EU in 2007. By revoking the accreditation of the two Paying Agencies and suspending the payment of 220 million euros in aid, Michael Leigh punished Bulgaria and thus showed his concern that he must have made the wrong judgment. In line with Wodak's "topos of definition" (Wodak 2001: 75) Bulgaria is depicted as a country which "*has no functioning judiciary, capable of fighting organized crime, there is no rule of law and the country fails to meet even the most basic criteria for EU membership, known as the Copenhagen criteria*". Moreover, Brussels reproaches Bulgaria for having been strategically late in its EU integration, which reminds us of the conceptualization of the EC as the strict father, who criticizes the naughty child using harsh words and making an example of them (Ishpekova 2012: 79-82).

As the subheading suggests, the article exposes yet another negative side of the Bulgarian government: its action boils down to launching attacks against the European Commission when it fails to find suitable excuses, which is best summarized in:

"The country of organized crime and corruption, as each EC report describes it, has recently made a series of tactical mistakes, which only aggravate the situation. What is most scandalous is that Bulgaria has started to bite and scratch the EU officials, who strictly perform their duties in compliance with the EU rules and regulations, which have been worked out according to the will of the member states. The attacks against the EC Enlargement Director General Michael Leigh provoked indignation because they are showed not only of the country's lack of principles and bad manners, but also its flagrant ingratitude".⁹

---

⁹ *Държавата на организираната престъпност и корупцията, както я описва всеки евродоклад, прави напоследък и серия тактически грешки, които само влошават положението ѝ. Най-скандално е, че се хвърля да хате и драци еврочиновниците, които стриктно си вършат работата съгласно европейските нормативи, изработени по*

Terziev goes on to recall that prior to its EU accession Bulgaria did not have, and does not have yet, an ally close enough to be ready to risk its integrity. Washington was Bulgaria's most loyal advocate in the EU and Bulgaria's teaming up with Romania secured the support of France. Strangely, the author admits, Bulgaria has made efforts to disappoint France as well by Stanishev's establishment of the advisory board of EU experts, headed by former French Prime Minister Dominique de Villepin, one of those who the then President Nicolas Sarkozy hates most. Thus, Bulgaria lost the support of the French left wing, since it will be hard to explain how a left government gets advice by a conservative politician.

Instead of taking effective anti-crime measures, the government complained that the enlargement director general had missed to note its achievements in the past five months, though he had explained in simple words that he had expected that at least one person would be punished for power abuse. The ridiculous muscle flexing in Sofia apparently did not frighten Michael Leigh. He promised to send a new technical mission to Sofia in January to check the Paying Agency at the Finance Ministry, which had been so lavishly commended.

The article reveals a discursive strategy that seems to be effective in suggesting the suspicions and uncertainty surrounding Bulgaria's behavior, which is much like that of a little child: the use of a quasi question.

S6 IRELAND PUTS SPOKE IN OUR WHEEL IN THE EU, rejection of Lisbon Treaty gets on EU nerves when Commission is drafting critical report against Bulgaria

(ИРЛАНДИЯ НИ ПОДЛЯ ВОДА Е ЕС, Отхвърлянето на Лисабонския договор изнервя Еврокомисията точно когато пише критичния доклад за България)

Written in the context of Ireland's rejection of the Lisbon Treaty, *S6* yet again reveals Bulgaria's childish behavior, as explicitly stated in the very first paragraph. When the grown-ups in a big family are beset by worries, it is the children that suffer most. In such moments the children should not attract unnecessary attention. This is how the Bulgarian statesmen are behaving after the referendum in Ireland. While foreign politicians are voicing their concerns over the big European family's fate, the Bulgarian politicians are keeping a low profile as they were taught in an experienced school of politics. This is the proper behavior since they feel guilty and any word they utter may be used against them. Terziev goes on to reassert Bulgaria's immature conduct, saying that it could have attempted to gain the self-confidence of a big state by imposing a veto on the Lisbon Treaty for the spelling of

---

волята на държавите-членки. Нападките срещу главния директор на Главна дирекция „Разширяване“ Майкъл Лий са повече от възмутителни, защото са проява не само на безприщност и лошо възпитание, но и на черна неблагодарност.

euro. Mocking Bulgaria's half-hearted attempt to block the agreement before the Irish, the journalist says:

“However, the unification of Europe is a much bigger project than the specific national interests. For Bulgaria it is important that euro is pronounced as ‘evro’, not as ‘euro’, but it is much more important that the bandits are called ‘bandits’, not ‘businessmen’. Bringing Bulgaria in line with the European project means that Bulgaria should start resembling the other normal states, whose example it chose to follow at the beginning of the transitional period. The current system of EU governance, which was established by normal states to meet their own needs, proved to be inefficient toward states which were accepted by compromise, such as Bulgaria”.¹⁰

The author details the implications of Ireland's rejection of the Treaty for Bulgaria, which is directly suggested by the subtitle: *rejection of Lisbon Treaty gets on EU nerves when Commission is drafting critical report against Bulgaria*. He warns that this referendum creates the nightmare of the possible appearance of a two-track accession as the states willing to become closer based on their common standards are ever more tempted to form a core and are reluctant to wait for the laggards to catch up. This fact confirms the conceptualization of the older EU states as the “better performers” for whom the EC is the nurturing parent (Ishpekova 2012: 113-120). The forming of a fast-track core has no prospects, as it failed after the French and the Dutch rejected the European constitution, the author claims. However, he continues, it was then regarded improper to speak of dividing Europe into two categories, while isolating France, which is the founder of the EU and one of its major engines, was considered impossible. Terziev explains the risks that Bulgaria is exposed to amid the crisis surrounding the reform treaty: having arrived at an uneasy compromise to revive the reform treaty, the big states are unlikely to abandon this idea but may increase the pressure on Ireland, instead of going back to their initial position, having to admit they wasted the last six years in futile attempts to reform the EU. The report on Bulgaria, which is to be published on 16 July, will be written under such circumstances of low tolerance. It is illogical to expect that, at the summit on 19 June, the EU leaders will show a firm position toward Ireland, and, just a month later, the European Commission will demonstrate a condescending attitude to Bulgaria. Here, the EC is again conceptualized as the strict father, who resorts to punishment to check the naughty child's self-discipline and self-reliance (Ishpekova 2012: 85). Moreover, the increasing criticism would be quite unpleasant for the government of Sergey Stanishev, who fears that Brussels may overthrow him.

---

¹⁰ *Обединяването на Европа обаче е много по-голям проект от специфичните национални интереси. За България е важно да не казва „евро“ вместо „евро“, но още по-важно е да не казва „бизнесмени“ вместо „бандити“. Вписването ѝ в европейския проект означава да заприлича на другите „нормални държави“, които си избра за образец още от началото на прехода. Сегащата система на управление на ЕС, която е изработена от нормални държави за собствените им нужди, се оказва неефикасна към държави, приети с компромис, като България.*

Bulgaria may be pushed out to the periphery or sent back to where it was before it joined the EU, Terziev warns. The latter is in line with Wodak's topos of danger or threat (Wodak 2001: 75).

S7 THE COURT – OUR SACRED COW – PROVED TO BE BARREN IN EU, the cabinet falls hostage to corrupt magistrates, and so does Brussels

(СЪДЪТ, НАШАТА СВЕЩЕНА КРАВА, ИЗЛЕЗЕ ЯЛОВА В ЕС, Кабинетът е заложник на корумпирани магистрати, Брюксел – също)

As the headline of *S7* suggests, the Bulgarian court is compared to a sacred cow, an idiom which means an idea, custom or institution that is unreasonably immune from criticism or opposition. The fact that the court is depicted as infertile shows that it is incapable of producing results in fighting corruption and organized crime. Again we can analyze the headline in terms of the topos of definition, where the quality "barren" is attributed to the court, metaphorically compared to a sacred cow.

The article addresses the same issue as *S4*, saying that Brussels seems to have realized its major weakness in the criticism against Bulgaria as it twisted the arms of the legislative and executive power, demanding that they bring the laws in line with the EU rules, but at the same time tolerated the judiciary. The EU seems to have belatedly grasped that this country comprises three powers, criticizing Bulgaria six times on seven pages over the court's failure to take action to change the current state of affairs. The previous reports laid the emphasis on guaranteeing the judiciary's independence, for which the constitution was amended four times. Quoting the report, which yet again calls on Bulgaria to show results in the fight against organized crime and corruption, to prevent conflicts of interests and break up the alleged ties between the political class, business and organized crime, Terziev claims that thus Brussels seems to goad the lolling judiciary, and even singles out whom to goad, placing politicians, businessmen and bandits in the same melting pot. The second part of the commentary gives arguments to suggest that the European Commission is to blame for the impotence of the Bulgarian courts, which have been loafing about as a sacred cow, and institution that is unreasonably immune from criticism, which has been protracting cases piling for years on end. Terziev says that Brussels found itself in the comic situation of having to repeat that the Bulgarian sacred cow was barren, even though Brussels contributed to its feeling of being untouchable. What is more, the EC conclusion that, despite the "widespread publicity given to the war on corruption", just one high-level official has been convicted in the first five months of 2008, rather sounds as if it is mocking itself and its terrifying monitoring mechanism. The author levels criticism at the European Commission's contradictory instructions to the courts in Bulgaria, concluding that Brussels cannot possibly manage the Bulgarian sacred cow, since it has no idea of how to get it into the right path, which will lead to arrests, convictions with dissuasive effect, and seizure of assets. Terziev further exposes the European Commission's confusion in its admission that all measures required political will

and determination, something that was missing in its previous reports. This commentary seems to provide a different conceptualization of the EC: although it is the strict father, this time he is confused and not very consistent in its re/actions against the naughty child.

S8 VOTE BUYING TURNS OUT TO BE BRUSSELS PHENOMENON, after unfreezing ISPA, European Commissioner Danuta Hubner may invite the defendant Veselin Georgiev in her team

(КУПУВАНЕТО НА ГЛАСОВЕ СЕ ОКАЗА БРЮКСЕЛСКО ЯВЛЕНИЕ, След като размрази ИСПА, комисарката Данута Хюбнер може да покани в екипа си подсъдимия Веселин Георгиев)

In *S8*, drawing on Dogan's statement that vote buying is a European phenomenon, Terziev conveys the message that this phenomenon is typical of Brussels, considering that by resuming the payment of 115 million euros in aid, which is a windfall amid the financial crisis, Barroso's team is expecting support in the elections. Moreover, the EC "*winked at*" the Bulgarian government that it expects "*a reciprocal gesture in return*". The use of the phrasal verb "to wink at", meaning to pretend not to notice something bad or illegal, in a way that suggests you approve of it, is indicative of Terziev's irony to Brussels' attitude to the Bulgarian authorities. The author criticizes Barroso and Huebner for trying to excuse the government before both the Bulgarian and European voters by claiming that the government is no longer so fond of stealing and that the EU's pressure has yielded results. Otherwise, Terziev argues, they would have to admit that they have been defeated by the poorest and most corrupt EU member state (judging by the official assessments). Meanwhile, the National Audit Office admitted that the NRIA has made no progress. None of the 13 recommendations to strengthen the control by the national auditors has been implemented. However, Terziev concludes, if there is anything that Bulgaria could gain from its EU membership, this is not the money flowing into the country, but the common rules to be observed. No matter how much money flows into the country, it will not clean up Bulgaria's tarnished image of a mafia country, since the money will ultimately fall into the same thievish hands. Brussels failed to tie these hands and it must admit its failure, instead of mocking at the sense of justice of the citizens, who believe in the supremacy of law. This reminds of Bulgaria's conceptualization as a person involved in illegal activities (Ishpekova 2012: 91-95). Moreover, it is in line with Wodak's "topos of abuse", which can be paraphrased as the following conclusion rule: "if a right or an offer for help is abused, the right should be changed, or the help should be withdrawn, or measures against the abuse should be taken" (Wodak 2001:77).

S9 BRUSSELS WRITES REPORT WITH SCISSORS, EC turns criticism into wishes for the summer, as categorical assessment of [Bulgarian] authorities' performance is due then.

(БРЮКСЕЛ НАПИСА ДОКЛАДА СИ С НОЖИЦА, ЕК превърна критиките в пожелания за лятото, когато ще бъде дадена категорична оценка за работата на управляващите у нас)

S9 notes the Bulgarian government's contentment with the fact that Brussels has trimmed its report, cutting 10 pages of criticism, leaving only the praises. The very first paragraph calls into question the government's possible correcting itself overnight, ironically stating that Eurocrats must have got sunstroke in winter. Even though Bulgaria's achievements are legal amendments and structural changes in government and the judiciary, conclusions are drawn about the lack of any specific results in passing convictions against corrupt highly placed officials and organized crime bosses. Further down, the author concedes that the government has been armed with a pair of editorial scissors in the struggle to show its good performance to Europe and to the voters in the upcoming election. Obviously, the author suggests, the EC does not want to discourage the power holders from putting effort into achieving good results and has therefore put a carrot on the stick with which it has beaten the government for a year now. This again is in line with the conceptualization of the EC as the strict father, who uses physical force and moral pressure to prompt the naughty child (Bulgaria) to action, yet he is concerned about the latter's performance (Ishpekova 2012: 67-85). This is Brussels' sign of goodwill to restore the communication, which recently reached the point where both sides were cross with each other. A clear distinction is made between US and THEM, warning Brussels that where money is involved, compromises cannot be made, because the government is directly responsible for spending it. If the Eurocrats fail to detect violations, there is a danger that the people's pockets may suffer.

S10 THIEVISH OR INCOMPETENT – IT DOESN'T MATTER, as always, EU funds remain inaccessible for Bulgaria because Brussels does not believe government can manage them

(КРАДЛИВИ ИЛИ НЕКАДЪРНИ – ВСЕ ТАЯ, Еврофондовете остават все така недостъпни за България, защото Брюксел не вярва, че тя може да ги управлява)

Written in August 2009, *S10* focuses on the European Commission's latest report on home affairs and judiciary, which was unusually soft in tone and thus raised hopes that Bulgaria had cleaned up its tarnished image of a country with thievish administration. As the headline suggests, in line with the "topos of definition" (Wodak 2001: 75), the Bulgarian government is called "thievish" and "incompetent". Once again we are reminded of the conceptualization of the EC as the strict father, the authority influencing and instructing the naughty child (Bulgaria) in the EU family, the latter not to be trusted any longer (Ishpekova 2012). A month later the

funds were again frozen. Terziev criticizes Brussels' inconsistent behavior, ending the commentary by saying that Brussels used the term "systematic problem" to claim that the people employed in public administration are incompetent. But who understands the language spoken in Brussels?

SII EC ON BULGARIA: WE KEEP TEACHING BULGARIA, BUT IT WOULD NOT LISTEN TO REASON (IT WOULD NOT GRASP ANYTHING), Brussels forced to take steering wheel of EU fund utilization in Bulgaria. Against this backdrop, Romania is an excellent performer in fund absorption

(ЕК ЗА БЪЛГАРИЯ: УЧИМ Я, НО ТРУДНО УВИРА, Брюксел е принуден да вземе на ръчно управление харченето на европейски средства у нас. На нашия фон Румъния направо е отличник по усвояване)

Written in October 2009, *SII* addresses the EU latest heartrending report, though it skips the numbers and translates the information into comprehensible language. The report, which covers two big periods of Romania's and Bulgaria's growth in the EU – the preparatory stage when pre-accession funds were absorbed and the current one at which the two countries are supposed to have utilized the funds granted to them as full-fledged members, is said to describe Bulgaria as the bad student who is painstakingly trying to correct its behavior, while Romania as the diligent student absorbing all funds in EU aid. This reminds us of the conceptualization of Bulgaria as the naughty child, which fails to fulfil the tasks it is supposedly assigned (Ishpekova 2012: 90-91). Terziev quotes the EU as saying that it had established a close cooperation with the authorities in the two countries, so as to guarantee that the lessons from the transition from the pre-accession to the structural funds have been learned. He continues to compare the two countries to students in the preparatory class who are being assessed in their progress with the PHARE, SAPARD and ISPA subjects, offering detailed statistics about the absorption of funds under the three programs, which is believed to show that Romania is performing better. Romania was given a positive assessment for compliance under all operational programs, while Bulgaria had to pass a make-up exam twice for its poor performance. This is accounted for by the fact that Bulgaria lacks any legal body tasked with managing the structural funds because it failed to provide evidence that it has established such a control system to prevent embezzlement and resolve offenses. The major problem lies in the notorious Single Information System for Management, which would serve as a camera to monitor from a distance how the aid granted by Brussels is managed. This system should be established by the even more notorious State Agency for Information Services, which became known for the big salaries and bonuses given to its employees and close party parasites. Terziev points out that the Eurocrats in Brussels could not excuse themselves to European Parliament for failing to force Bulgaria to perform such a simple technical task, promising that before it makes the first interim payments, it will conduct on-site checks. Instead of managing EU funds from a distance, the commission will

resort to the classical direct control and will thus treat Bulgaria as a country that has not reached the information era yet. What is more, Brussels ignored the attempts to restore its trust: the central coordination of the EU fund management, the passing of the Conflict of Interests Bill, the introduction of corrective measures for the risky projects, and the promise to submit by the end of 2009 a revised assessment of the compliance with the operational programs. Terziev ends his commentary by saying that the Bulgaria-Romania tandem is not advancing at the same speed, although it is jointly monitored since it has had insufficient capacity to meet EU standards. Romania shows enough common sense and diligence and may emerge as an excellent student compared to Bulgaria. This is in line with the “topos of justice” based on the principle of ‘equal rights for all’ meaning that “if persons/actions/situations are equal in specific respects, they should be treated/dealt with in the same way” (Wodak 2001: 75). Apparently, this is not the case with Bulgaria and Romania.

S12 WHO WAS THE ROMPUY THAT TOOK OVER EU COUNCIL? Federalism in Europe advances in Leninist style: one step ahead, two back
(КОЙ РОМПОЙ НИ СТАНА НАЧАЛНИК? Федерализмът в Европа напредва по ленински: крачка напред – две назад)

The device of using a quasi-question is employed in *S12*. Comparing the advance of European federalism to Lenin’s style of making a step forward, then taking two steps back, the article questions the election of Belgium’s prime minister as the pan European leader. The first paragraph lists his assets, namely his success in bringing stability to his country, which faced the risk of being split apart, carrying out the constitutional reform in a way not to irritate the Flemish (the Dutch-speaking community) or the Walloons (the French-speaking community), and is described as a Flemish guy with a human face. Terziev goes on to explain why this election is of particular importance to Bulgaria: the Dutch are most skeptical about Bulgaria’s EU membership and have been insistent on imposing sanctions on Bulgaria, on triggering the safeguard clause, and making its accession to the Schengen zone contingent on the Verification and Monitoring Mechanism on justice and home affairs. Still, we have no reason to dislike Rompuy, who is a federalist, a staunch proponent of the European integration, and Bulgaria has an interest in strengthening the federalism in Europe as a way to get out of its own quagmire in which it has sunk in the last 20 years. The federalists have been weakened in the last decade, which saw the EU’s biggest enlargement. The fight over the Nice Treaty at the beginning of the century, the ambitious idea of creating a European Constitution which collapsed, and the painful process of foisting a similar treaty, called the Lisbon Treaty, as a compromise, was the utmost limit the aspirations at supranational European integration could reach at this stage. The growing Euro skepticism after the not so successful EU enlargement, to which Bulgaria and Romania largely contributed, has forced federalists to keep a low profile. Even the heads of state of the countries that played the major role in integrating Europe readily ceded part of their powers

to someone so that he could represent the entire EU. Terziev comments on the ceremonial functions of the newly elected European Council president, explaining why this appointment is far from the idea of pan European democracy and European federation: Van Rompuy cannot answer the phone on behalf of the EU when the presidents of the United States, Russia, or China call him, but will rather serve as an answering machine because he would not be able to respond to any enquiry whatsoever. What is more, the coordination procedures will remain sluggish and lengthy as they are now. His election in the dark without even applying for the post shows how big his powers will be. The article ends in the pessimistic conclusion:

“The disillusioned would say that the mountain labored and brought forth a mouse. Ever since the EU is being established, this process is wobbly and compromisingly and the big success is achieved by making minor achievements. What is the use of giving full throttle, if there is a high risk that the engine will overheat and come to a halt? The very idea that some Mr Europe could emerge is revolutionary enough and needs time to ripen before it evolves into an idea of a pan European leader. Also, we must wait for the birth of such a leader, since, at first glance, it seems as if he has not been born yet”.¹¹

Thus, the conclusion reinforces the overall skepticism, once again questioning the EU’s efforts to finding a pan European leader, brought across by the metaphor of the laboring mountain which gives birth to a mouse. The conceptual metaphor of motion as opposed to coming to a halt is used to suggest the futility of such attempts.

IX. Conclusions

1. In terms of the overall conceptualization, the study confirms Bulgaria’s conceptualization as the naughty child in the European family. Most metaphorical entailments (Ishpekova, 2012) are also detected in the analysis of the corpus of *the Sega* daily. The EC once again assumes the role of the strict father, constantly criticizing and punishing the naughty child for its behavior.

2. In terms of discourse structures and strategies:

All the **topics** are related to Bulgaria’s place in the EU and its failure to fight organized crime and corruption and meet basic EU membership criteria.

The analysis shows that the Bulgarian daily displays a preference for the use of **presupposition triggers**, mainly in the form of definite noun phrases, iterative,

---

¹¹ *Напънала се планината и родила мишка, биха казали по-разочарованите. Но не бива да се съжالياва за скромния резултат. Откакто се изгражда ЕС, процесът протича все така колебливо и компромисно, като големите успехи се получават от натрупване на малки. Каква е ползата да се форсира европейският мотор, ако се увеличава рискът да спре от прегряване? Самата идея да се появи някой г-н Европа е достатъчно революционна и трябва да зрее дълго, преди да се трансформира в идея за г-н Европейски лидер. Заедно с това трябва да се изчака да се роди такъв лидер, защото при първото оглеждане май се окаже, че още го няма.*

factive verbs and adverbials. Even though they are used in a variety of situations and for different purposes, they are employed mostly to make indirect accusations, that is to attribute responsibility and blame.

Contrary to expectations and previous studies, *The Sega* was found to employ recurrently **nominalizations**, mostly for two purposes: to make implicit accusations and emphasize on negative facts (as is the case with presuppositions) and to give credit to a definite actor, making his/her actions appear as facts from reality by obscuring the details related to time, agents, and other aspects of the specific event. It is not surprising that the newspaper uses nominalizations, as it cannot afford to make statements it cannot possibly prove, especially direct accusations that expose them to the danger of being sued for libel. Furthermore, nominals take away much of the informativeness of the text, which is often a prerequisite for manipulation. It also creates the illusion of objectivity and gives statements greater validity. *The Sega* uses the nominalizing transformation primarily to ascribe blame (and rarely merit).

Agentless passives were also employed for the same purposes.

All these discursive strategies were combined with **loaded vocabulary**, which confirms the findings of most of the Bulgarian researchers of the press. The Bulgaria articles exploit primarily negative vocabulary and colloquialisms.

In terms of **argumentation** most of the “topoi” proposed by R. Wodak (2001) are found in the analyzed corpus:

- The topos of definition predominates: Bulgaria is defined as a country where corruption and organized crime are rife and as a country incapable of dealing with these problems.

- The topos of danger is also present since a lot of political actions or decisions the Bulgarian government takes bear threatening consequences.

- The same applies to the topos of humanitarianism: a lot of political actions and decisions Bulgaria takes do not conform with human rights or humanitarian convictions and values, therefore they should not be performed.

- The topos of responsibility can also be found in some of the articles: Bulgaria and its political leaders are responsible for the emergence of specific problems related to Bulgaria’s EU membership and they should act to find solutions to these problems.

- The latter topos is related to the topos of burdening: since Bulgaria is burdened by specific problems, it should act in order to diminish these burdens.

- In accordance with the topos of finances, since Bulgaria’s mistakes cost too much money (especially freezing EU funding), the government should act to diminish the costs.

- The topos of reality is also detected in the articles: because reality is as it is (Bulgaria is a country of rampant corruption and organized crime), actions should be taken to fight these two phenomena.

- The topos of numbers: the numbers prove the topos of finances; therefore actions should be taken to remedy it.

- The topos of culture can also be detected: the culture of the Bulgarian government is characterized by inactivity, therefore specific problems arise related to Bulgaria's EU membership.

- In one article (S5) the topos of abuse was found: since an offer for help was abused, measures against the abuse should be taken.

3. In terms of national identity construction:

What emerges from the analysis is that Bulgaria is depicted as a country in which the following characteristics predominate:

- low self-esteem and nihilism

- subservience to foreign authorities (xenomania)

- “democratic totalitarianism”, that is the misinterpreted transition to democracy that has ultimately resulted in the destruction of state and statehood, the impoverishment of the Bulgarian society and rampant corruption

- Particularism, i.e. determining the overall disrespect for law and order (or the propensity to violate it) and the overall respect for privileges and benefits provided to groups and individuals

- the deficit of social values, such as solidarity, justice, trust in the institutions, the rule of law, cooperation in joint action, good manners, and other values.

Appendix

Table headlines/links

art	date	Headline & subheading	links
S1	12 June 2008	BULGARIA SENDS PITIFUL REPORT TO BRUSSELS, with only one sentence against Mityo "Eyes" in the anti-crime fight	http://www.segabg.com/article.php?issueid=2998&sectionid=16&id=0000101
S2	29 Jul 2008	BRUSSELS ALSO EXPOSES CABINET LIE ABOUT FROZEN MONEY, all payments to road infrastructure agency – under both EU pre-accession funds and operational programs - have been frozen, spokesperson of the regional policy commissioner confirms	http://www.segabg.com/article.php?id=376410
S3	5 Feb 2008	ONE MITYO IS NOT ENOUGH TO CLEAN UP OUR REPUTATION IN EU'S EYES, although Brussels repeats as a mantra criticism against Bulgaria, our native crime is tougher than Eurocracy	http://www.segabg.com/article.php?id=355973
S4	25 Jul 2008	EU STARTS SPEAKING BULGARIAN, BUT THERE IS NO ONE TO LISTEN, Brussels starts dialogue with the [Bulgarian] people, seeing that the authorities would not listen to reason	http://www.segabg.com/article.php?id=375894
S5	10 Dec 2008	WHY DID WE FAIL TO FRIGHTEN MICHAEL LEE? Finding no arguments against the criticism, Bulgaria launches desperate attacks against EC	http://www.segabg.com/article.php?id=394903
S6	17 Jun 2008	IRELAND PUTS SPOKE IN OUR WHEEL IN THE EU, rejection of Lisbon Treaty gets on EU nerves when Commission is drafting critical report against Bulgaria	http://www.segabg.com/article.php?id=371295
S7	12 Aug 2008	THE COURT – OUR SACRED COW - PROVED TO BE BARREN IN EU, the cabinet falls hostage to corrupt magistrates, and so does Brussels	http://old.segabg.com/article.php?id=378062
S8	14 May 2009	VOTE BUYING TURNS OUT TO BE BRUSSELS PHENOMENON, after unfreezing ISPA, European Commissioner Danuta Hubner may invite the defendant Veselin Georgiev in her team	http://www.segabg.com/article.php?id=414358
S9	13 Feb 2009	BRUSSELS WRITES REPORT WITH SCISSORS, EC turns criticism into daydreaming amidst summer, as categorical assessment of [Bulgarian] authorities' performance is due.	http://www.segabg.com/article.php?id=402877
S10	25 Aug 2009	THIEVISH OR INCOMPETENT – IT DOESN'T MATTER, as always, EU funds remain inaccessible for Bulgaria because Brussels does not believe government can manage them	http://www.segabg.com/article.php?id=429520

S11	21 Oct 2009	<i>EC ON BULGARIA: WE KEEP TEACHING BULGARIA, BUT IT WOULD NOT LISTEN TO REASON (IT WOULD NOT GRASP ANYTHING), Brussels forced to take steering wheel of EU fund utilization in Bulgaria. Against this backdrop, Romania is an excellent performer in fund absorption</i>	http://www.segabg.com/article.php?id=437502
S12	21 Nov 2009	<i>WHO WAS THE ROMPUY THAT TOOK OVER EU COUNCIL? Federalism in Europe advances in Leninist style: one step ahead, two back</i>	http://www.segabg.com/article.php?id=442204

REFERENCES

- Bell 1991: Bell, A. *The Language of the News Media*. Oxford: Blackwell, 1991.
- Bratanova 2012: Bratanova, K. Mismanagement, Mistrust and Missed Opportunities: a study of the Economist's coverage of Bulgaria's post-accession problems and place in international affairs. – *Economic Alternatives* 2/2012, 88-106.
- Brown, Yule 1983: Brown, G., G. Yule. *Discourse Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- Chavdarova 2004: Chavdarova, T. A Brief Survey of Research on the Transformation of Socio-economic Culture in Bulgaria. – In: Kabakchieva, P. and R. Avramov (eds). "East-West" Cultural Encounters. *Entrepreneurship, Governance, Economic Knowledge*. Sofia: Lik, 361-383.
- Chilton, Schaffner 2002: Chilton, P., C. Schaffner. *Politics as Text and Talk. Analytical Approaches to Political Discourse*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing House, 2002.
- Conboy 2007: Conboy, M. *The Language of the News*. London: Routledge, 2007.
- Dor 2003: Dor, D. On newspaper headlines as relevance optimizers. – *Journal of Pragmatics*, 35/2003, 695-721.
- Fairclough 1989: Fairclough, N. *Language and Power*. London: Longman, 1989.
- Fairclough 1992: Fairclough, N. *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press, 1992.
- Fairclough 1995: Fairclough, N. *Media Discourse*. London and New York: Arnold, 1995.
- Fairclough 2003: Fairclough, N. *Analyzing Discourse. Textual Analysis for Social Research*. London and New York: Routledge Taylor and Francis group, 2003.
- Filipov 2002: Filipov, D. *Mediynata revolyutsia. Ikonomicheska teoriya na mediite*. Sofiya: Universitetsko Izdatelstvo "Stopanstvo", 2002.
- Fotev 2009: Fotev, G. *Tsenosti sreshtu bezporyadak*. Sofiya: Izdatelstvo "Iztok-Zapad", 2009.
- Friedman 2010: Friedman, V. (ed.) *Bai Ganyo. Incredible Tales of a Modern Bulgarian*. The University of Wisconsin Press, 2010.
- Fowler 1991: Fowler, R. *Language in the News*. London and New York: Routledge, 1991.
- Gazdar 1979: Gazdar, G. *Pragmatics: Implicature, Presupposition and Logical Form*. New York: Academic Press, 1979.
- Gee 2005: Gee, J. P. *An Introduction to Discourse Analysis: theory and method*. London and New York: Routledge Taylor and Francis group, 2005.

- Getsov 2009: Getsov, A. Po sledite na skrtitya smisal. Veliko Tarnovo: Universitetsko Izdatelstvo "Sv. Sv. Kiril i Metodiy", 2009.
- Grice 1975: Grice, P. Logic and Conversation. – Syntax and Semantics, 3/1975, 41-58.
- Habermas 2006: Habermas, J. Political Communication in Media Society: Does Democracy Still Enjoy an Epistemic Dimension? The Impact of Normative Theory on Empirical Research. – Communication Theory, 16/2006, 411-426.
- Hadzhyiski 2002: Hadzhyiski, I. Bit i dushevnost na nashiya narod. Izdatelstvo Iztok-Zapad, 2002.
- Hristov 2011: Hristov, I. Balgarinat v globalniya svyat: Mediite i natsionalnata ni identichnost ot kraya na XX i nachaloto na XXI vek. Sofiya: Zov, 2011.
- Ishpekova 2012: Ishpekova, R. Policing the Naughty Newbies. Sofia: Unison Art, 2012.
- Kolev 2008: Kolev, B. Ikonomicheska kultura. Sofia: Universitetsko Izdatelstvo "Stopanstvo," 2008.
- Krastev 2013: Krastev, I. In *Mistrust We Trust. Can Democracy Survive When We Don't Trust Our Leaders?* New York: TED Conferences, 2013.
- Kreidler 2002: Kreidler, C. *Introducing English Semantics*. London and New York: Taylor and Francis e-library, 2002.
- Kress 1985: Kress, G. Ideological Structures in Discourse. – *Handbook of Discourse Analysis*, 4/1985, 27-42.
- Kuhn 2007: Kuhn, R. *Politics and the Media in Britain*. Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan, 2007.
- Lakoff 2002: Lakoff, G. *Moral Politics: How Liberals and Conservatives Think*. Chicago: The University of Chicago Press, 2002.
- Levinson 1983: Levinson, S. C. 1983. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- McNair 2007: McNair, B. *An Introduction to Political Communication*. London: Routledge, 2007.
- Nikolova 1995: Nikolova, Ts. Anglitsizmi, dialektizmi, grubianizmi, zhargonizmi i oshte -izmi v stolichnata razgovorna rech i presa. V: Rusinov, R. (otg. red.) *Problemi na balgarskata razgovorna rech*. Kniga treta. Veliko Tarnovo: Universitetsko izdatelstvo "Sv. Sv. Kiril I Metodiy," 1995.
- Nitsolova 1994: Nitsolova, R. Za nyakoi proyavi na tendentsiyata kam demokratizatsiya v ezika na balgarskiya pechat sled 10 noemvri 1989. – *Godishnik na Institutata za chuzhdestrani studenti*, 9/1994.
- Paunov 2011: Paunov, M. *Organizatsiona kultura*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo, 2011.
- Richardson 2007: Richardson, J. *Analysing Newspapers. An Approach from Critical Discourse Analysis*. New York: Palgrave Macmillan, 2007.
- Riggins 1997: Riggins, S. *The Language and Politics of Exclusion. Others in Discourse*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 1997.
- Todorov 2012: Todorov, P. Mediite v kriza i krizata v mediate. – *Medii i obshtestveni komunikatsii*, 12/2012, 129-172.
- Tsankova 2010: Tsankova, S. *Periodichniyat Pechat v Balgariya: Pazar i Reklama*. Sofiya: Avangard Prima, 2010.
- Van Dijk 1994: Van Dijk, T. 1994. *Discourse and Inequality* – *Lenguas Modernas*, 21/1994, 19-37.

- Van Dijk 1995: Van Dijk, T. Discourse Analysis as Ideology Analysis. – In: C. Schaffner, A. Wenden (eds). *Language and Peace*. London: Routledge, 1995, 17-33.
- Van Dijk 1996: Van Dijk, T. Opinions and Ideologies in Editorials, Paper for the 4th International Symposium of Critical Discourse Analysis, Language, Social Life and Critical Thought, Athens, 14-16 December, 1995. Available at: <http://www.discursos.org/unpublished%20articles/Opinions%20and%20ideologies%20in%20editorials.htm>.
- Van Dijk 1998: Van Dijk, T. *Ideology. A multidisciplinary approach*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage, 1998.
- Van Dijk 2001a: Van Dijk, T. 2001a. Specialized Discourse and Knowledge. Available at: <http://www.discursos.org/unpublished%20articles/SpecDis&Know.htm>.
- Van Dijk 2001b: Van Dijk, T. Multidisciplinary CDS: a plea for diversity. – In: R. Wodak and M. Meyer. *Methods of Critical Discourse Analysis*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage, 2001, 95-120.
- Van Dijk 2008: van Dijk, T. *Discourse and power*. New York: Palgrave Macmillan, 2008.
- Wodak 2001: Wodak, R. The discourse-historical approach. – In: R. Wodak and M. Meyer. *Methods of Critical Discourse Analysis*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage, 2001, 63-94.
- Zambova 2000: Zambova, A. *Manipulativni ezikovi strategii v pechata*. Sofiya: IK “Sema RSH,” 2000.
- Znepolski 1997: Znepolski, I. *Novata presa i prehodat. Trudnoto konstruirane na chetvartata vlast*. Sofiya: Druzhestvo “Grazhdanin,” 1997.

Доц. д-р Росица Ишпекова

Катедра „Англицистика и американистика“
 Факултет по класически и нови филологии
 Софийски университет „Св. Климент Охридски“
 Адрес: бул. Цар Освободител 15, 1504 София, България
 електронен адрес: r.ishpekova@uni-sofia.bg

Assoc. Prof. Rositsa Ishpekova, PhD

Department of British and American Studies
 Faculty of Classical and Modern Languages
 Sofia University “St. Kliment Ohridski”
 Address: 15 Tzar Osloboditel Blvd., 1504 Sofia, Bulgaria
 email address: r.ishpekova@uni-sofia.bg

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФАКУЛТЕТ ПО КЛАСИЧЕСКИ И НОВИ ФИЛОЛОГИИ

Том 113

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”
FACULTY OF CLASSICAL AND MODERN PHILOLOGY

Volume 113

ОБУЧЕНИЕ ПО АНГЛИЙСКИ ЕЗИК ЧРЕЗ ПРИЛАГАНЕ НА ИНФОРМАЦИОННИ И КОМУНИКАЦИОННИ ТЕХНОЛОГИИ В СТОПАНСКА АКАДЕМИЯ, СВИЩОВ

ПЕТЪР ТОДОРОВ

Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – гр. Свищов

ENGLISH LANGUAGE TEACHING THROUGH THE APPLICATION OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES AT THE D. A. TSENOV ACADEMY OF ECONOMICS, SVISHTOV

Резюме. Настоящата студия представя изследване, свързано с прилагането на информационни и комуникационни технологии в обучението по английски език. В изследването е приложен методът триангулация, чрез който се извежда модел за обучение чрез информационни и комуникационни технологии. В началото е направен преглед на литературата по проблема като са изяснени теориите за учене и видовете обучение чрез информационни и комуникационни технологии. Следва експликация на модела за обучение както и представяне на процеса за прилагането на този модел. Анализирани са резултатите от проведеното обучение, като се доказва хипотезата, че обучението по английски език за студенти-икономисти чрез приложение на информационни и комуникационни технологии като „изнесената класна стая“, „система за управление на курсове Мудъл“, е ефективно.

Ключови думи: информационни и комуникационни технологии, чуждоезиково обучение, дигитална среда, изнесена класна стая, Мудъл.

Abstract. This study presents research on the application of information and communication technologies in English language teaching. The method of triangulation is used to bring out

a teaching model based on information and communication technologies. Firstly, the literature related to the topic is reviewed as the major theories and types of teaching through the application of information and communication technologies are identified. Secondly, the teaching model and its application are explained; the model is tested with real learners. Finally, the results of the training are analyzed; they prove the research hypothesis that teaching English to students of Economics through information and communication technologies such as “the flipped classroom” and “the Moodle LMS” is effective.

Keywords: information and communication technologies, foreign language teaching, digital environment, flipped classroom, Moodle.

Увод

Информационните и комуникационни технологии играят важна роля във всички сфери на обществения живот, включително и в сферата на образованието, което за да бъде в крак с високите технологии, трябва да ги внедрява и предлага. В контекста на извънредното положение наложено заради опасността от зараза с новия вирус COVID-19, проблемът е особено актуален. За преподавателя прилагането на информационни и комуникационни технологии в обучението по чужд език предполага както отлично владение на съответния чужд език, така и високо ниво на компетентност относно приложенията базирани на тези технологии. Както твърди Д. Веселинов (Веселинов 2013: 8), „специалистът по чуждоезиково обучение трябва да притежава висока степен на теоретическо мислене, способност да съотнася съвременния понятиен апарат с реалните факти и явления от професионалната си дейност като преподавател.“ В този смисъл, съвременният преподавател по чужд език трябва да бъде запознат с най-новите тенденции в прилагането на информационни и комуникационни технологии като системи за управление на обучението (от английски език learning management systems) или разнообразни софтуерни приложения.

При изпълнението на изследването е възприета следната работна дефиниция – при приложението на информационни и комуникационни технологии в учебния процес 50% процента от количеството учебна работа се извършва чрез прилагането на информационни и комуникационни технологии, а другите 50% – работа в присъствените часове. Това налага балансирано комбиниране на дейностите в присъствените часове с дейностите в дигитална среда за да се постигне удовлетвореност от страна на обучаемите. Преди да се пристъпи към изпълнението на проект за прилагане на информационни и комуникационни технологии, преподавателят трябва внимателно да прецени какви са ползите и вредите за неговите/нейните обучаеми, след което внимателно да селектира онези дейности, които ще бъдат подходящи за техните потребности, например дейности, които са трудно изпълними в аудиторията или пък изискват наличието на специална техника.

Така формулирано, изследването налага изясняването на следните проблеми: Какъв методически модел, базиран на информационни и комуникационни технологии би бил най-успешен при изучаването на английски език? Как да се приложи този модел? Как да се оцени неговата ефективност и приложимост? Какви научни и практически ползи би донесъл този модел?

Тема, проблем и изследователски въпрос

Фокусът на изследването е поставен върху постигането на формулираната по-долу цел, и е свързан с избора на тема, а именно – прилагане на модел за обучение по английски език, базиран на информационни и комуникационни технологии. Този модел би помогнал за по-ефективното преподаване и изучаване на английски език, от една страна, както и за постигането на автономност, от друга. Както твърди Т. Шопов, „от допускането, че езиковото обучение е демократична практика, следва да приемем, че педагогическата автономност се отнася не само до учещия, но и до преподавателя“ (Шопов 2013: 241). С други думи, ако се приеме, че десет преподаватели по английски език в едно висше учебно заведение преподават общ курс по английски език на студенти от първи курс, редовно обучение, и следват една и съща учебна програма, без да излизат от нейните рамки, следва, че преподавателите са зависими или от учебната програма, или от учебната система и нямат никаква автономност.

Изследователският въпрос на настоящото изследване е дали прилагането на информационни и комуникационни технологии в учебния процес осигурява качеството на обучението по английски език за студенти-икономисти.

Обект на изследването

Обект на изследването е обучението по втори език – в случая английски, на студенти в образователна и квалификационна степен бакалавър, редовна форма на обучение, специалност „Международни икономически отношения“ в Стопанска Академия „Д. А. Ценов“ – гр. Свищов.

Предмет на изследването

Предметът на изследването е конструирането и апробирането на модел за преподаване и учене на английски език от студенти-икономисти, нефилолози, в дигитална среда, като моделът включва дейности, създадени специално за обучаемите в дигитална среда.

Цели и задачи

Целта на настоящото изследване е да изясни дали моделът е функционален, и дали прилагането на методически обоснован модел, базиран на инфор-

мационни и комуникационни технологии може да подпомогне обучението по английски език, за да обогати стратегийната компетентност на студентите за:

- боравене със специализирани текстове и документи на английски език,
- водене на търговска кореспонденция,
- осъществяване на (интеркултурни) бизнес комуникации с използване на диалогична и монологична реч

- четене и слушане с разбиране на икономическа литература
- употреба на основни граматически единици. (Борисова 2018: 4)

Задачите, които трябва да бъдат изпълнени са:

1. обзор на научната литература по проблема за използването на информационни и комуникационни технологии в преподаването и ученето на чужд език;

2. конструиране на опитен модел за обучение по английски език на студенти-икономисти. В съдържанието на този модел са включени: цели на модела, подбор и създаване на дидактически материали, оценяване на резултатите от проведените дейности;

3. създаване на дигитална среда за обучение и провеждане на самото обучение;

4. анализ и интерпретация на данните от апробирането на модела, които включват резултатите от дейностите в дигиталната среда, отговорите на анкетите и съпоставка между представянето на целевата и контролната група.

Хипотеза

Предлаганият модел за прилагането на информационни и комуникационни технологии в обучението осигурява качеството на преподаването и ученето на английски език на студенти-нефилолози. Критериите за оценка са резултатите от представянето на обучаемите, удовлетвореността на обучаемите от предложеното им обучение, както и показателите от представянето на целевата и контролната група.

Глава 1. Обзор на научната литература

1.1. Същност и значение на обучението чрез информационни и комуникационни технологии за чуждоезиковото обучение

Според Ричардс и Шмидт, при приложението на информационни и комуникационни технологии преподавателят и обучаемият са разделени във време и място и са свързани чрез употребата на онлайн технологии. [Това включва] веб-базирано обучение, дигитални класни стаи, дигитално сътрудничество и предоставянето на съдържание посредством Интернет. (Richards, Schmidt 2010: 191)

Използването на информационни и комуникационни технологии в образованието е плод на настъпилите промени и инструмент, чрез който те могат да бъдат асимилирани. (Bates 2012) Тук стои и въпросът за прилагането на технологиите от образователните институции, което изисква качествени и съвременни методики, но и високо-квалифицирани и подготвени преподаватели, които да разработят тези методики и да ги внедрят в процеса на обучение. Както твърди Пейчева-Форсайт, необходимостта от създаване на консенсусна рамка за това какво наричаме „качество“ на образователните дейности базирани на информационни и комуникационни технологии сега стои още по-актуално. Тези въпроси се съпътстват и от въпроса за обучението и квалификацията на професионалисти, които са в състояние да създават, осигуряват и изследват качеството на [учене чрез информационни и комуникационни технологии]. (Пейчева-Форсайт 2011: 12)

В светлината на задълбочаващата се криза предизвикана от COVID-19 и невъзможността за провеждане на присъствени занятия, осигуряването на качествено онлайн обучение от университетите е задължително. В този смисъл, въпреки че повечето университети в България успешно преминаха към дистанционна форма на обучение, в много от случаите предлаганото съдържание не се различава от това в присъствените часове в аудиториите. От друга страна, студентите в редовна форма на обучение, веднъж привикнали към традиционните методи на преподаване и учене, изпитват затруднения с преминаването към неприсъствено и проведено в дигитална среда обучение.

Важно е също да се отбележи, че реализирането на обучение чрез информационни и комуникационни технологии в наши дни е възможно и благодарение на поколението от млади хора, които в сравнение с предишни поколения се запознават с компютърните технологии от самото си раждане. Според Пренски (Prensky), цитиран в Иванова, „Това поколение е уникално, тъй като е първото, израснало с цифрови технологии. То е не само технологично грамотно – то е технологично обвързано и зависимо.“ (Иванова, Иванова, Смиркаров 2009: 27) Логиката следва да се запита дали новото поколение е готово за използването на информационни и комуникационни технологии с образователна цел? Забавляването с компютърни игри, тегленето на филми и песни и престоят в социалните мрежи не могат да бъдат наречени обучение базирано на информационни и комуникационни технологии. Практика показва, че много обучаеми, въпреки напредналата си компютърна грамотност, не са готови да заменят традиционното обучение по чужд език в аудиторията с онлайн обучение по език вкъщи.

Що се отнася до чуждоезиковото обучение, информационните и комуникационни технологии заемат важно място в методиката на неговото преподаване. Като набляга на съвременните тенденции за развитието на чуждоезиковото обучение в Европейския съюз, Д. Веселинов твърди, че „решаването на езиковия проблем, което се оформя в Европа през последните години, е не

въвеждането на *лингва франка*, а създаването на европейски модел на чуждо-езиково обучение“ (Веселинов 2006: 5) В този смисъл, обучението базирано на информационни и комуникационни технологии би могло да бъде решаващ фактор при апробирането на един такъв модел.

1.2. Видове обучение, базирано на информационни и комуникационни технологии

Видовете обучение, базирано на информационни и комуникационни технологии се разглежда в три аспекта:

- Дистанционно обучение;
- Смесено обучение;
- Изнесената класна стая;

Въпреки че в много от случаите тези категории могат да се припокриват, всяка една от тях има своите особености, които изискват разглеждането им поотделно.

1.2.1. Дистанционно обучение

Според Чиприянов, дистанционното обучение представя учебния материал чрез разнообразни печатни или електронни медии към човек, който се обучава на различно място и време от това на преподавателите и другите обучаващи се. Ученето може да бъде индивидуално или групово, като и в двата случая то може да става без физическото присъствие на преподавателя. (Чиприянов, Асенов 2012: 128)

В този случай голяма роля играе обучаващата институция, тъй като нейната роля е да предложи качествена поддръжка на обучаемия. Според Сирашки, има „няколко елемента, които са ключови за успеха на дистанционното обучение:

- Преподаватели;
- Административно осигуряващ състав на водещата катедра;
- Уеб-базирана система за обучение.“ (Сирашки 2009: 169)

В този смисъл Симпсън говори за модел, според който водещите компоненти мога да бъдат изразени в уравнението „Обучаем + Учебни материали + Поддръжка на обучаем = Успешен обучаем.“ (Simpson 2002: 5)

При следващия вид обучение, базирано на информационни и комуникационни технологии – смесеното обучение (от англ. ез. *blended learning*), не винаги институцията е решаващият фактор за осигуряването и предлагането му на студентите.

1.2.2. Смесено обучение

Смесеното обучение (*blended learning*) е изключително широкообхватен термин, тъй като то позволява комбинирането на различни форми на присъст-

вено обучение и обучение, базирано на информационни и комуникационни технологии.

Ето как Берсин вижда смесеното обучение: „Терминът *смесено* идва от концепцията, че традиционното обучение, ръководено от инструктор, е допълнено от други формати, базирани на информационни и комуникационни технологии“. (Bersin 2004: 56) Тези форми са различни от дистанционното обучение, тъй като те не винаги зависят от институцията, с други думи, не винаги институцията директно предоставя обучението. Всеки преподавател може самостоятелно да създаде курс, който да смесва различни методи, техники и инструменти. Също така, ако при дистанционното обучение, обучението е поставено в конкретна рамка и всички обучаеми получават еднакъв продукт, при смесеното обучение преподавателят има възможност да създаде курс според конкретните нужди на обучаемите (от англ. език *tailor made*). Така например на две различни групи обучаеми може да се предложи различна „смес“ от традиционно и онлайн обучение.

Осгулхорп и Греъм (Osgulhorpe and Graham) в Джордж-Палилонис и Филак (George-Palilonis and Filak) идентифицират множество силни и слаби страни на традиционното обучение лице-в-лице и курсовите модели с преобладаващо онлайн съдържание. Те отбелязват, че освен принципното отсъствие на времева гъвкавост, традиционните модели често не успяват да задоволят множеството стилове на учене, представени в аудиторията. От друга страна, онлайн курсовете, често създават изолирани учебни среди за обучаемите, което може да намали индивидуалната мотивация. Обаче, въпреки добрите и лошите страни, свързани с ползите и предизвикателствата на всеки един метод, важно е да се направи всичко възможно, смесването да включва силните страни на всеки един вид учение и нито една от слабите. (*George-Palilonis, Filak 2009: 137*)

Приложението на информационни и комуникационни технологии винаги е свързано с промени, тъй като те еволюират с невероятно бързи темпове, а в желанието да привлекат повече обучаеми, образователните институции предлагат по-разнообразни и иновативни форми на обучение. За една такава става въпрос в следващите редове.

1.2.3. Изнесената класна стая (The Flipped Classroom)¹

Изнесената класна стая е вид обучение, базирано на информационни и комуникационни технологии, който е по-различен от предложените досега. Както предполага самото име (от англ. ез. *flipped classroom, inverted classroom*),

---

¹ Преводът на термина „the flipped classroom“ като „изнесената класна стая“ е мой. Въпреки че глаголът „flip“ означава обръщане, аз не бих описал процеса на преподаване и учене като обръщане, а по-скоро като завъртане, при което преподаването се изнася извън класната стая, а в нея се внася ученето. Не мисля, обаче, че „завъртаната“ класна стая би звучало удачно, затова съм убеден, че „изнесената класна стая“ е най-подходящият термин.

класната стая е преместена на друго място, с други думи, изнесена е извън рамките на образователната институция. Тук, разбира, се не се говори за физическото преместване на самата класна стая – по-скоро става въпрос за заниманията, които се извършват в нея. Това също така не означава, че класната стая престава да съществува; просто налице е размяна на дейностите, които са предназначени за работа в клас и домашна работа. Другият иновативен момент при прилагането на този метод е внедряването на видео-уроци, чрез които се преподава учебното съдържание. Ето как различни автори разглеждат метода за изнесената класна стая.

Според Лейдж (Lage), „изнасянето на класната стая означава, че събития, които традиционно се случват в класната стая, сега се случват *извън* класната стая и обратно.“ (Lage 2000: 32) Educause.org представя изнесената класна стая като

педагогически модел, при който типичната лекция и елементите на домашна работа са разменени. Кратки видео лекции се гледат от обучаемите вкъщи преди часовете, докато самите часове са посветени на упражнения, проекти или дискусии. [...] По време на часовете, преподавателите изпълняват ролята на съветващи и окуражават обучаемите при индивидуални и групови дейности. (Educause.org)

Методът на изнесената класна стая се различава от горепосочените методи, въпреки че на пръв поглед може да се сметне за един от тях. И при този метод има употреба на информационни и комуникационни технологии. Тук също преподавателят трябва да има умения за работа със софтуерни приложения, например такива за записване на видео, ако се наложи неговото редактиране, качването на видео уроците в дигитална среда, и др. При този метод, обаче онлайн дейностите и тези в класната стая са тясно свързани и не могат да съществуват една без друга, те зависят една от друга и се допълват. Според Хамдан и Макнайт (Hamdan and McKnight),

употребата на видео или други цифрови технологии, за да се предостави съдържание извън класната стая, не гарантира, че нещо по-различно ще се случи по време на часовете. Въпреки това обаче, поради наблягането на факта, че обучаемите поемат отговорност за своето учение, а не са обект, на който се преподава, моделът на изнесената класна стая може да даде възможност на преподавателите да направят промяната от преподаване, ръководено от учител към учене, в чиито център е обучаемият. (McKnight, Hamdan 2013: 4)

Това е свързано и с педагогическата автономност, за която стана въпрос по-рано. В тази връзка Грийн (Green) обяснява, че „когато видео лекциите се гледат извън класната стая, времето в часа става подходящо за обучаемите, за да получат персонално внимание от техните преподаватели и да работят колаборативно.“ (Green 2012) Горепосочените примери показват, че на базата на метода на изнесената класна стая може да се изгради обучение, което да бъде стойностно и ефективна алтернатива на традиционното обучение. Алтерна-

тивно, този метод може да бъде допълнен или комбиниран с други методи, техники или инструменти.

Глава 2. Описание на модела и създаване на учебното съдържание

Моделът, който се използва в изследването, е базиран на информационни и комуникационни технологии и е интегриран в дигитална среда. Тази среда е системата за управление на курсове Мудъл. Създаденият за нуждите на изследването модел е базиран на метода на изнесената класна стая (the flipped classroom) и е интегриран в частна платформа Мудъл, която не е обвързана със Стопанска академия, Свищов. Адресът на платформата е: leambleded.gnomio.com и в нея аз изпълнявам ролята както на администратор така и на автор на цялото учебно съдържание, което предлагам на студенти от различни специалности и в различни форми на обучение.

2.1. Интегриране на учебно съдържание в Мудъл

При създаването на курс в Мудъл на преподавателя са предоставени неограничени възможности да избира от голямо разнообразие от инструменти като в изследването са използвани:

- **Glossary** – речник на специалните думи;
- **Hot Potatoes Quizzes** – тестове, създадени с приложението Hot Potatoes;
- **Book** – книга с отделни глави за интегрирането на видео уроци (лекции);
- **Questionnaire** – приложение за създаване и администриране на анкети.

Речникът на специалните думи (**glossary**) може да бъде използван, за да се обогати запасът от думи на обучаемите, като много важна характерна черта за него е, че той се създава от обучаемите. Когато даден обучаем попадне на нова дума или израз, той/тя може да я въведе в речника, като добави определение, превод, изображение, и дори мултимедиен файл (аудио или видео). Тъй като в английския език особено важно е произношението на дадена дума, добавянето на аудио файл е особено полезно, тъй като всеки едни от участниците в курса има възможност да добавя нови думи или изрази, да следи какво са добавили другите участници, за да не се дублира с въведените от тях единици, но най-вече да обогати своя лексикален запас. От своя страна, преподавателят, който създава курса и администрира съдържанието, може да следи дейността на обучаемите, да коригира или допълва лексикалните единици, както и да поставя оценки на базата на активността на потребителите.

Според Богданов, упражненията, създадени с Hot Potatoes, са предвидени като дейности за самостоятелно проучване, при които обучаемите получават обратна връзка за грешните отговори и също могат да правят неограничен брой опити, докато достигнат до верния отговор. (Bogdanov 2013: 11)

Hot Potatoes, като софтуер, дава възможност за създаването на упражнения, които да бъдат преобразувани във файл *.html и след това интегрирани в системата за управление на курсове Мудъл. За целта на изследването са използвани следните типове упражнения:

- **JCloze** – създава упражнения за попълване на празни места в текст или избиране на думи за попълване на дадено празно място от даден списък с такива;

- **JQuiz** – създава упражнения за избор на отговор от зададени два, три или повече такива;

- **JCross** – създава кръстословица;

- **JMatch** – създава упражнения за свързване.

Функцията **Book** (книга) позволява създаването на уроци под формата на книга, която е разделена на отделни глави. Тъй като вторият компонент от модела е използването на метода на изнесената класна стая, който е свързан със създаването на видео уроци (лекции), тези видео уроци са интегрирани в приложението Book като отделни глави.

Последното приложение, което е използвано в Мудъл, е **Questionnaire** – приложение за създаване и администриране на анкети. Приложението дава възможност на преподавателя да създаде анкета с различен тип отговори: по-ливалентен, отворен, др. След като всички обучаеми са отговорили на анкетата, преподавателят може да анализира данни и да достига до заключения.

2.2. Използване на метода на изнесената класна стая

Методът на изнесената класна стая (the flipped classroom) представлява използването на видео уроци (лекции), които заместват преподаването на даден материал в присъствените часове. Тези лекции се записват от дадения преподавател и след това се предоставят на обучаемите, които трябва да изгледат тези лекции на компютър, таблет, смартфон, и др. След като изгледат съответната видео лекция, на обучаемите е предоставена възможност да коментират, задават въпроси, обменят мнения с други обучаеми. С други думи, при използването на този метод, времето в присъствените часове трябва да се използва за надграждане на наученото от видео лекциите.

2.3. Оценяване на обучаемите и обратна връзка

Според Ричардс и Шмидт, оценяването е систематичен подход, чиято цел е да се събере информация и да се направят предположения за способностите на обучаемия или за качеството или успеха на един курс на базата на различни източници на информация. (Richards, Schmidt 2010: 35)

С други думи резултатите, показани от обучаемите в един или поредица от тестове, ще бъдат барометър за преподавателя дали курсът, който е разработен, върви в правилната посока.

Когато се говори за оценяване, трябва да се вземе под внимание и факта, че при обучение чрез информационни и комуникационни технологии съществуват разнообразни методи и инструменти за оценяване. Също така, според Гарисън и Вон, „обучаемите могат редовно да бъдат изпитвани чрез използването на онлайн тестове, чрез които те са мотивирани да не изостават от материала.“ (Garrison, Vaughan 2008: 133) Тези тестове могат да бъдат зададени в аудиторията или онлайн. Ако са в аудиторията стая обаче, те могат да бъдат направени само веднъж, докато онлайн тестовете могат да бъдат повторени, ако разбира се преподавателят реши, че това е удачно.

Когато се говори за оценяване в дигитална среда, трябва да се вземат предвид и някои отрицателни фактори. Съществува опасност, например, обучаемите да си послужат с измама. Ако оценяването е асинхронно, те могат да се възползват от помощта на свои колеги или приятели, които да изпълнят поставените задачи вместо тях. Това би било проблем, ако оценяването се извършва само по електронен път и формиращите оценки се базират единствено върху представянето на обучаемите в дигиталната платформа. Ако обаче оценяването е комбинирано, и включва проверка на знанията и в присъствена форма, тогава измамата лесно може да бъде установена.

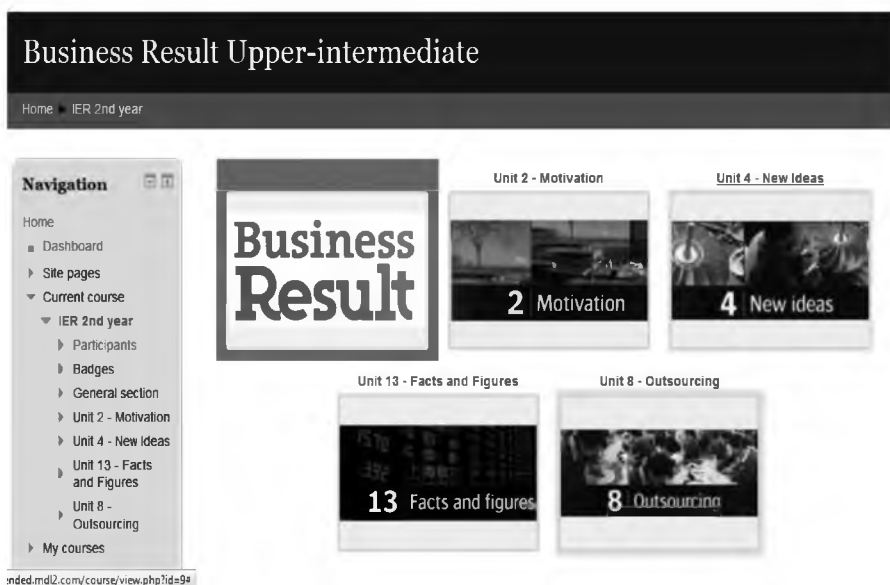
Като друг проблем може да се изтъкне създаването на база данни от оценяващи дейности, което може да отнеме много време. Това разбира се е строго индивидуално и е свързано както с целите и задачите на даден курс, така и с потребността на обучаемите от определено количество и качество на задачите. Така например, ако потребността на обучаемите не се променя, преподавателят може да създаде една база от дидактически материали, които да се повтарят през времето с различни групи от обучаеми. В много случаи обаче, може да се наложи съдържанието да се променя, като се добавят нови задачи и/или се премахват вече съществуващи такива, което би могло да доведе до отнемане на повече време.

Като фактор, който също може да доведе до проблеми е възрастовата група, към която принадлежат обучаемите както и техният опит в боравенето с информационни и комуникационни технологии. Така например, може да се предположи (макар че не във всички случаи това ще е вярно), че по-възрастните обучаеми ще имат по-малък опит, тъй като те са в по-голяма степен обвързани с традиционните методи на обучение. Това би могло да доведе до стресови и конфузни ситуации, но същото може да се получи и в аудиторията, независимо от това, че в болшинството от случаите проверката на знания се извършва по традиционния начин – чрез изпит на хартиен носител, в по-редки случаи чрез устно изпитване, или комбинация от двата. Но дори и да приемем, че е възможно това да се случи, то може да бъде избегнато чрез

внимателно разясняване на методологията на оценяване, както и проиграване на ситуациите, преди оценяващото изпитване да бъде проведено.

2.4. Създаване на дидактически материали

За целите на изследването, моделът е базиран върху обучаеми, които изучават икономически английски език, а за да не се нарушава техният нормален учебен процес, е използван като средство за създаване на материалите учебникът, по който работят те – Business Result Upper Intermediate (Duckworth, Turner: 2012). Задачите за изпълнение в аудиторията и в дигиталната среда са внимателно разпределени; фигура 1 показва заглавната страница на дигиталната среда, базирана върху учебника по икономически английски език.

Фигура 1: Заглавна страница на модула за обучение, базирано на информационни и комуникационни технологии.

Фигурата показва пет секции, от които първата носи заглавната страница на курса, а другите четири носят заглавията на четирите урока, върху които е базиран целият курс на обучение, съответно Unit 2 – Motivation (Мотивация), Unit 4 – New ideas (Нови идеи), Unit 13 – Facts and figures (Факти и цифри), Unit 8 – Outsourcing (Аутсорсинг).

Основната секция (фиг. 2), която носи заглавието на курса, се състои от следните компоненти:

1. Main forum – основен форум, в който преподавателят може да публикува съобщения до обучаемите. Обучаемите могат да дават отговор на тези съобщения, но не могат да публикуват свои собствени;

2. Students' forum – форум, в който обучаемите могат да задават въпроси към и да получават отговори от преподавателя и други обучаеми;

3. Glossary – речник със специалните думи. При проследяване на връзката обучаемите могат да въвеждат непознати думи, придружени от обяснение, превод на български език и аудио файл, който показва как се произнася съответната единица;

4. Glossary PDF – файл с думите от учебника по уроци с обяснения на английски език;

5. Glossary Audio – папка с файлове във формат mp3, които обучаемите могат да използват при въвеждането на нови единици в речника със специалните думи;

6. Questionnaire 1 – анкета 1, която обучаемите попълват преди започване на курса;

7. Questionnaire 2 – анкета 2, която обучаемите попълват след приключване на курса.

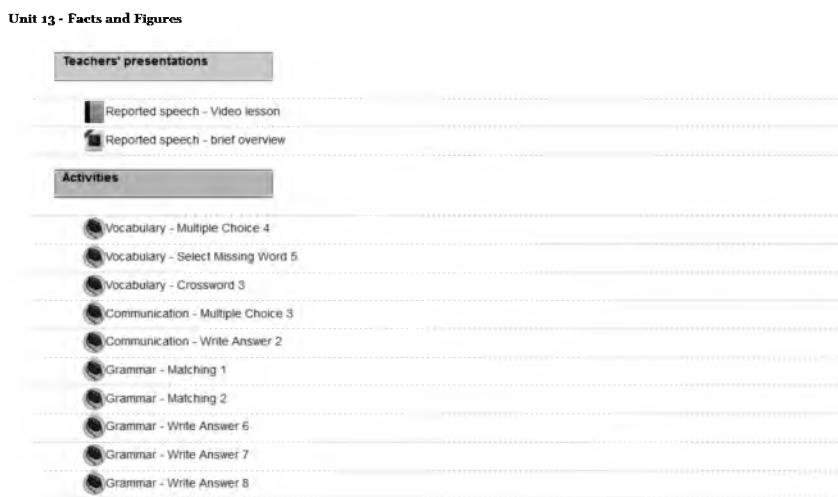

Фигура 2: Основна секция на курса.

В следващите четири секции са включени дидактически материали, съответстващи на учебното съдържание за съответната дисциплина, но също така и отговарящи на потребностите на обучаемите, изразени от тях в Анкета 1, където една голяма част от тях отбелязват, че биха желали да им се предоставят допълнителни граматически и лексикални задачи. Всяка една от тези

секция е структурирана по сходен начин, затова следващата фигура показва как изглежда само една от секциите.

Както се вижда във фигура 3, секцията започва с презентация на преподавателите, която използва приложението на Мудъл – Book (книга). Тук обучаемите намират видео уроците по съответната граматическа тема (в случая „Reported Speech” – непряка реч). Самата презентация е разделена на глави, които покриват определени аспекти на съответната тема.

Фигура 3: Съдържание на секция 3 от курса – урок 13

Темите са четири, като по уроци те са, както следва:

1. За секция 2 – урок 2 – Question Forms – въпросителни форми. Презентацията включва 10 глави, съответно:

- Word order – словоред;
- The verb “to be” – глаголът „съм“;
- The verb “to have” – глаголът „имам“;
- Wh-questions – въпроси с въпросително местоимение;
- Questions with prepositions – въпроси с предлози;
- Subject and object questions – въпроси към подлога и към допълнението;
- Statements as questions – разказни изречения като въпроси;
- Negative questions – отрицателни въпроси;
- Question tags – опашати въпроси/въпроси, с които изразяваме „нали“;
- Question tags – intonation – интонация на опашатите въпроси.

2. За секция 3 – урок 4 – Expressing Ability in English – изразяване на способност в английския език. Презентацията включва 6 глави, съответно:

- The use of “can” – употреба на модалния глагол „мога“;

- Ability in the present – способност в настоящето;
- Ability in the past – способност в миналото;
- Negative forms in the past – отрицателни форми за изразяване на способност в миналото;

- Connecting the past to the present – свързване на миналото с настоящето;
- Future ability – способност в бъдещето.

3. За секция 4 – урок 13 – Reported Speech – непряка реч. Презентацията включва 4 глави, съответно:

- General information on reported speech – обща информация;
- Reporting statements – непряка реч на разказните изречения;
- Reporting questions – непряка реч на въпросителните изречения;
- Reporting imperatives – непряка реч на повелителните изречения.

4. За секция 5 – урок 8 – The Passive – страдателен залог. Презентацията включва 5 глави, съответно:

- Explanation of the passive – обяснение на страдателния залог;
- Verb formation – образуване на глагола;
- Usage – употреба;
- Verbs with two objects – глаголи с две допълнения;
- Passives with infinitives – страдателни инфинитивни конструкции.

За всяка от горните теми е създадена специална видео лекция.

Фигура 4: Видео урок по граматическата тема „Словоред“

Фигура 4. показва как изглежда един видео урок. Отляво на самото видео има меню, от което обучаемият може да прескача определени глави и после

да се връща на тях. Точно над видеото има бутони за навигация, които препращат обучаемия към следващата глава. Всяка глава има заглавие и кратко описание на нейното съдържание.

В следващия блок – Activities (дейности) – се намират създадените с приложението Hot Potatoes упражнения, които покриват граматическия материал, както и два други компонента: vocabulary (лексика) и communication (комуникация). Зададените теми включват следните единици:

1. За секция 2 – урок 2 – Motivation:

- Vocabulary (лексика) – Motivation, incentive scheme, annual bonus, staff morale, etc. (мотивация, схема за финансово стимулиране, годишен бонус, дух на персонала, и други);

- Communication (комуникация) – обучаемите овладяват думи и изрази, с които да говорят за иновации в работата; да водят общ разговор; да излязат от разговор учтиво; да използват въпроси, за да открият информация и развият разговора;

2. За секция 3 – урок 4 – New Ideas:

- Vocabulary (лексика) – Ideas and innovations, technological breakthrough, revolutionary idea; phrasal verbs – carry out, bring down, take forward, etc. (Идеи и иновации, технологичен пробив, революционна идея; фразеологични глаголи – извършвам, намалявам, развивам, и други);

- Communication (комуникация) – обучаемите овладяват думи и изрази, които се използват при говорене за идеи и иновации; научават се да представят идея, продукт или услуга; водят разговор, в който благодарят и отговарят на изказана благодарност;

3. За секция 4 – урок 13 – Facts and figures:

- Vocabulary (лексика) - Numbers and trends, just over, slightly less than, rise substantially, etc. (Цифри и промени, малко над, малко по-малко от, покачвам се значително, и др.);

- Communication (комуникация) – обучаемите овладяват думи и изрази, които се използват при описание на цифри и промени; научават се да търсят и обясняват информация, свързана с факти и цифри; научават се да говорят за новини на работното място; предават в непряка реч казаното от някой друг;

4. За секция 5 – урок 8 – Outsourcing:

- Vocabulary (лексика) – Outsourcing, offshore location, streamline operation, achieve lower overheads, etc. (аутсорсинг, офшорно предприятие, рационализирам дейността на компанията, постигам по-ниски разходи, и др.);

- Communication (комуникация) – обучаемите овладяват думи и изрази, които се използват за описание на аутсорсинг процеси; представят фактическа информация; извиняват се и отговарят на извинение; разговарят за закони и разпоредби в собствената си страна.

При създаването на съдържанието за курса е взета предвид и степента на трудност на отделните типове упражнения. Това дава възможност за по-под-

робен анализ на представянето на обучаемите. Според възможностите за създаване на съдържание на приложението Hot Potatoes, са избрани следните типове упражнения:

- JQuiz – с това приложение са създадени упражнения, при които се задават три или повече отговора, от които обучаемият избира един. Този тип упражнения са най-лесни, тъй като обучаемият вижда вариантите и има най-голяма вероятност да избере верния отговор. Освен това, при този тип упражнения обучаемият не трябва да пише нищо, а само да натисне бутона на отговора, който смята, че е верен;

Vocabulary Activity 2. *

Show questions one by one

We want our staff to learn new skills and become better at their jobs.

A. ? personal development

B. ? commission

C. ? feel valued

D. ? fulfilment

You can make decisions and you are in charge of your own work.

A. ? feel valued

B. ? sense of achievement

C. ? autonomy

D. ? fulfilment

Фигура 5: Упражнение създадено с JQuiz.

- JMatch – това приложение е използвано за да се създадат упражнения за свързване на определени лексикални, граматически или комуникационни единици. При този тип упражнения, в лявата страна на екрана, има зададени определени единици (думи, изрази, изречения или части от диалог). В дясната страна на екрана са дадени други единици, като обучаемият трябва да ги плъзне, за да ги свърже със зададените, за да се получат словосъчетания, да се свържат с даден превод или определение, или да се получи даден текст. Този тип упражнение е от средна трудност, тъй като при него също са зададени отговори и обучаемият не трябва да пише нищо, но въпросите и отговорите са повече от два, три или четири, и свързването им изисква повече време за мислене, за да се достигне до верния отговор;

Vocabulary Activity 4

Match the items on the right to the items on the left.

appreciation	You've done well this year, overall. There are a few things that need improvement, but you've also had some successes.
loyalty	There's a great team spirit at work. We're all enthusiastic about what we do and everybody tries their hardest.
feedback	The company has had a successful year. I got an extra €2,000 in November - on top of my salary.
incentive	If I'm one of the top ten salespeople, I'll get a ten-day holiday in Florida.
fulfillment	My boss said he would really miss me if I left, it's nice to know he feels that way.
commission	I've been with the company for 25 years, it would feel completely wrong to work for a competitor.
bonus	If I can make six sales this month, that'll be 3% of €24,000 times six, which will be €4,320.
morale	I work for a charity. The salary isn't very high but the work is interesting and I feel I'm using my skills doing something very worthwhile.

Фигура 6: Упражнение създадено с JMatch

- JCross – това е упражнение тип кръстословица, при което са зададени определенията на определени лексикални единици. В самата кръстословица трябва да бъдат нанесени самите думи. Този тип упражнение е среден по трудност, тъй като обучаемият трябва да се досети коя е думата в кръстословицата, като за това може да получи помощ както от даденото определение, така и от броя на буквите в кутийките. Освен това, ако обучаемият се затруднява, може да натисне бутона „Hint (подказване)“, за да получи една или повече букви от думата. Това разбира се води до отнемане на точки при сумирането на крайния резултат;

Crossword

Complete the crossword, then click on "Check" to check your answer. If you are stuck, you can click on "Hint" to get a free letter. Click on a number in the grid to see the clue or clues for that number.

Down: 1: He was proud of the end result - it was a great _____

Фигура 7: Упражнение създадено с JCross

• JClose – с това приложение са създадени два типа упражнения с различно ниво на трудност. При първия вид – в дадени изречения или свързан текст, са изпуснати думи или изрази, които са изнесени, и от които обучаемите трябва да изберат, за да попълнят празните места. При този тип нивото на трудност е по-ниско, защото обучаемият все пак има възможност да предвиди коя дума или израз най-вярно ще попълни празните места. При втория вид са зададени изречения, в които думите са разбъркани, или е зададено началото на изречения, или цели изречения, които обучаемият трябва да подреди, довърши или перифразира/модифицира. Този тип упражнение е най-труден, защото се изисква написването на верния отговор. Въпреки че при създаването на упражненията, преподавателят задава всички възможни отговори, само една събъркана буква прави отговора грешен и намаля крайния резултат.

Grammar Activity 2. ❁

<p>A: Hi, Rita, you work in Hamburg, _____ ? you / not</p> <p>B: That's right. You visited us last year, _____ ? you / not</p> <p>A: Yes. I went to Hamburg in December.</p> <p>B: I didn't see you then, _____ ? I</p> <p>A: No. You were on holiday in Japan, _____ ? you / not</p> <p>B: Oh yes, I went travelling in Japan with my husband.</p> <p>A: Oh, Japan's wonderful, _____ ? I love being there. It / not</p> <p>B: You've been there a few times, _____ ? you / not</p> <p>A: Yes. Actually, I lived in Osaka for three years.</p>	<input type="button" value="Check"/>
---	--------------------------------------

Фигура 8: Упражнение създадено с JClose

При всички видове упражнения системата отнема от точките при грешен отговор, но задачата се счита за приключена, когато са дадени всички верни отговори. Според трудността на всички видове упражнения, нивата на трудност са групирани на три. В първото ниво са включени упражненията от тип Multiple Choice; във второто ниво, тези от типовете Matching, Crossword, Gap filling; и в третия, тези, при които трябва да се създаде текст (част от или цяло изречение).

Глава 3. Провеждане на обучението

3.1. Избор на целева и контролна група

За да се получат достоверни резултати, изследването е проведено с две групи – целева и контролна. При целевата група 50% от обучението е базирано на информационни и комуникационни технологии, докато при контролната група се провежда единствено присъствено обучение. След приключва-

нето на работата по дигиталната платформа и обобщаването на резултатите, е сравнено представянето на двете групи, за да се установи дали при едната група има по-високи резултати от другата или резултатите и на двете групи са еднакви. Участниците в целевата група са избрани на базата на анкети, чиято цел е да установи:

1. дали обучаемите разполагат с компютър и/или мобилно устройство (таблет, смартфон);

2. дали обучаемите разполагат с интернет връзка;

3. дали обучаемите биха желали да участват в изследването.

На целевата група е предоставен достъп до сайт за обучение: leamblended.gnomio.com, а контролна група не участва в дигиталния модул. Обучението протича в четири етапа:

1. предоставяне на достъп на обучаемите до дигиталната среда;

2. попълване на Анкета 1;

3. провеждане на обучението;

4. попълване на Анкета 2 и приключване на обучението

3.2. Предоставяне на достъп на обучаемите до сайта за обучение

Преди да започне обучението, обучаемите са регистрирани в сайта за обучение: leamblended.gnomio.com в дигитална среда специално създадена за тях. За да не се объркат обучаемите, за потребителско име е използван факултетният номер на всеки един от тях. Паролата е генерирана автоматично от системата при регистрация, като всеки обучаем получава автоматичен имейл с данни за регистрация в сайта. На обучаемите е разяснено, че системата изисква при първо влизане паролата да бъде променена. По този начин не се налага те да запомнят автоматично генерирани пароли с трудни символи. Всичко, което се изисква от тях, е да въведат нова парола, която да е лесна за запомняне.

Втората стъпка е да се запознаят обучаемите с изгледа на сайта, отделните му компоненти, какво се очаква от тях да изпълнят, какво е позволено да правят и какво не. Както се твърди в (Йорданова 2014: 159), „всички обяснения трябва да са нагледни – те трябва да са съпроводени от отчетливи и ясни правила.“ Ето защо на обучаемите се дават разяснения относно форумите (за преподавател и за обучаеми), как да въвеждат думи и изрази в речника със специалните думи (Glossary), и какво представляват типовете упражнения, как трябва да ги изпълнят, и в какви срокове. В последния етап от инструктирането обучаемите попълват Анкета 1, която има за цел да даде предварителна представа за това, до каква степен те са запознати с предстоящото обучение и какво очакват да получат те от него.

3.3. Попълване на Анкета 1

Анкета 1 е проведена преди началото на обучението. Тя е съставена от два вида въпроси – затворени и отворени. Анкетата се състои от пет въпроса, като първите четири са от затворен тип, а последният е от отворен тип. Анкетата е зададена на английски език.

Петте въпроса, които са зададени на обучаемите са:

1. Какво според Вас е обучение, базирано на информационни и комуникационни технологии?

а) използването на компютри в образованието.

б) прилагането на информационни и комуникационни технологии в образованието.

в) дистанционно обучение.

2. Някога участвали ли сте в обучение, базирано на информационни и комуникационни технологии?

а) да.

б) не.

3. Как се чувствате като участник в дигитална среда за обучение?

а) настроен/а съм скептично.

б) очаквам да подобря езиковите си умения по английски език.

в) правя го, за да получа по-висока оценка.

4. Смятате ли, че обучение, базирано на информационни и комуникационни технологии може да бъде ефективен заместител на присъствените часове в университета?

а) да.

б) не.

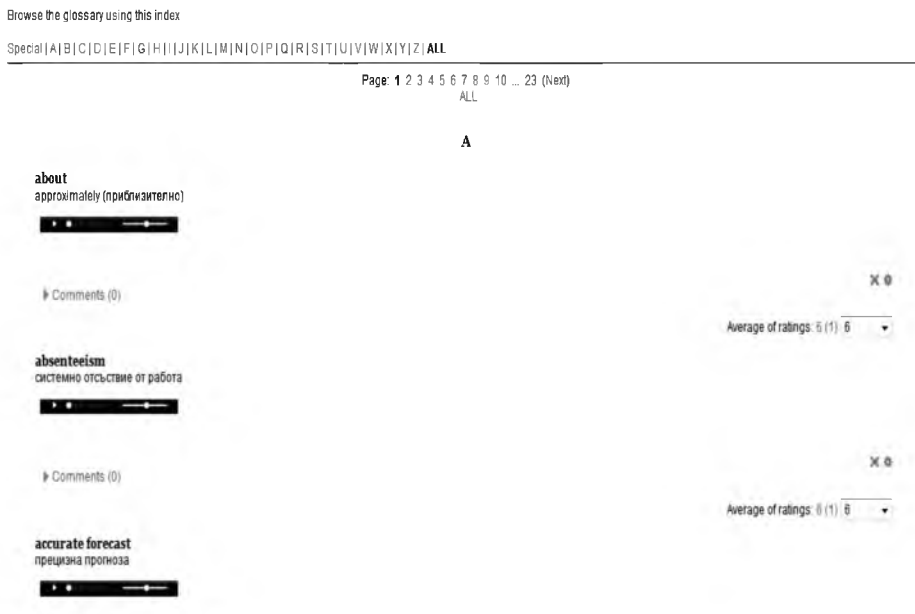
в) само до известна степен.

5. Какъв вид дейности бихте желали да Ви бъдат предложени в дигиталната средата за обучение? Моля дайте писмен отговор на този въпрос.

Според Т. Шопов (Шопов, Софрониева 2014: 79), „този тип анкета има проучвателен характер и цели „да се открият идеи и да се постигне разбиране на обекта. Изследването е качествено. Често се прилага в началото на изследователския проект. Използват се отворени въпроси.“ Въпреки това, за целите на изследването, само последният въпрос е отворен, а останалите са затворени. Отговорите на въпрос 5 дават представа за това, какво очакват обучаемите от предложеното им обучение. Тъй като голяма част от тях посочват, че биха искали да им бъдат предоставени допълнителни лексикални и граматически упражнения, това желание е спазено и са създадени именно такива упражнения.

3.4. Провеждане на обучението

Всеки един раздел се състои от презентации на преподавателите (видео уроци по съответната граматическа тема) и упражнения (граматически, лексикални и комуникационни). Освен това, обучаемите трябва да въведат в речника със специални думи (Glossary) лексикални единици (думи или изрази), на които са попаднали в уроците. Тези лексикални единици трябва да бъдат съпроводени с превод на български език и добавяне на звуков файл, който да посочва как се произнася съответната единица. За улеснение на обучаемите, в основната секция на курса е създадена папка, в която са предоставени звуковите файлове за всички лексикални единици от учебника. Това има за цел максимално да улесни обучаемите и без да изгубва от времето им, да им даде възможност да се концентрират върху работата по другите упражнения. Тук следва да се отбележи, че обучаемите са се справили отлично с поставената задача. Резултатът е следният: От всички тридесет и девет участници в курса, тридесет са въвели лексикални единици в речника със специални думи. Общият брой на въведените единици е 221 думи, като средно на обучаем се падат по 7.36 думи. За всяка една въведена единица е предоставен превод на български език, както и звуков файл, който показва произношението на дадената единица. Фигура 9 показва как изглежда речникът със специалните думи.

Фигура 9: Речник със специалните думи

През следващия етап от обучението обучаемите трябва да работят по предоставените упражнения, създадени с Hot Potatoes. За да работят по граматическите задачи, те първо трябва да изгледат презентациите от преподавателите (видео уроците).

След преглеждането на видео уроците, обучаемите преминават към дейностите, създадени с приложението Hot Potatoes като постигат отлични резултати. След попълването на граматическите задачи, обучаемите работят по лексикалните и комуникационните задачи. Тези задачи са базирани на материала преподаван в аудиторията и са свързани с конкретните теми на четирите урока. Темите, по които са моделирани задачите, са преподавани в аудиторията, за да могат обучаемите да са подготвени, когато влязат в дигиталната среда. Както и при преглеждането на видео уроците, при тези задачи също е отчетена висока активност.

3.5. Попълване на Анкета 2

Следващият етап включва попълването на анкета 2, която има за цел да установи до каква степен обучаемите са удовлетворени от предложеното им обучение, да установи кои компоненти от курса са най-полezni и какво биха желали те да бъде променено. Както и в анкета 1, въпросите са зададени на английски език, но анкетата се състои от 6 въпроса – съответно 5 от затворен тип и един от отворен:

1. Как бихте оценили цялостната администрация на курса?
  - а) Отлична;
  - б) Много добра;
  - в) Добра;
  - г) Задоволителна;
  - д) Слаба.
2. Как бихте оценили ангажираността на преподавателите?
  - а) Отлична;
  - б) Много добра;
  - в) Добра;
  - г) Задоволителна;
  - д) Слаба.
3. Бихте ли казали, че този курс е оказал положително влияние върху Вашето изучаване на английски език?
  - а) Да;
  - б) Не.
4. Кой компонент от курса Ви помогна най-много?
  - а) Форумът;
  - б) Речникът със специалните думи;

- в) Презентациите на преподавателите;
- г) Упражненията по граматика;
- д) Упражненията по лексика;
- е) Упражненията по комуникации;
- ж) Заданията.

5. Какво бихте искали да бъде подобро в курса? (Моля, дайте писмен отговор)

- 6. Бихте ли препоръчали този курс на приятели/колеги?
- а) Да;
- б) Не.

Попълването на анкета 2 е последната дейност от провеждането на обучението. Следващият етап от изследването включва анализ на резултатите от представянето на обучаемите в различните дейности и попълнените анкети.

Глава 4. Анализ на получените данни

Анализът на получените данни е разделен на две фази: анализ на резултатите от дейностите на обучаемите и анализ на отговорите, които те дават в двете анкети.

4.1. Анализ на резултатите от проведеното обучение

Анализът на резултатите от проведеното обучение е базиран върху дейностите, създадени с приложението Hot Potatoes. Тъй като различните типове упражнения имат различно ниво на трудност, са зададени следните стойности на относителната тежест на всеки тип, които при събиране да дават 100% от крайната оценка:

- multiple choice – упражненията от този тип, които изискват избор на един отговор между зададени три или повече, са с най-ниско ниво на трудност, поради което е зададена тежест (тегло) от 20% в крайната оценка;
- crossword, select missing word, matching – упражненията от този тип, съответно попълване на кръстословица, избор на дума от зададени единици, свързване на лексикални или граматически единици, са със средно ниво на трудност. На този тип упражнения са зададени 30% от крайната оценка;
- write answer – упражненията, при които трябва да се напише отговор, без предварително да са зададени опции, са с най-високо ниво на трудност, затова са зададени 50% от крайната оценка.

За да се провери зависимостта на успеваемостта на обучаемите при отделните нива на трудност на проведените упражнения, е проведен двуфакторен дисперсионен анализ, с който на оценка е подложено влиянието на двата фактора „степен на сложност на упражнението“ и „индивидуалната подготовка

на обучаемите“ върху резултативния показател „оценка или успех от проведеното упражнение“. Първо, анализът е осъществен във всяка от трите групи упражнения обособени по ниво на сложност, а след това е извършен обобщен анализ със зададените проценти от крайната оценка описани по-горе. По отделни нива на сложност на оценка се подлага влиянието, от една страна, на сложността на различните разработени варианти за контрол и самооценка на обучаемите, а от друга – индивидуалната подготовка на всеки обучаем. При осъществяването на различните направления на дисперсионния анализ се дефинират две хипотези. С нулевата хипотеза (H_0) се твърди, че влиянието на двата фактора върху успеваемостта е статистически незначимо, а с алтернативната (H_1) – влиянието на двата фактора е статистически значимо.

Анализът в настоящето изследване е извършен със софтуерно приложение Microsoft Excel чрез функцията Data-Data analysis-Anova: Two-factor without replication, като получените резултати изглеждат по следния начин:

- за дейностите от типа Multiple Choice, които носят 20% от общата оценка: по редовете е представен фактора „степен на сложност на отделните упражнения за контрол и самооценка“. С нулевата хипотеза H_0 се твърди, че влиянието на фактора върху резултатите на обучаемите е статистически незначимо, а с алтернативната H_1 – влиянието на фактора е статистически значимо.

По колони се представя фактора „индивидуална подготовка на обучаемите“. С H_0 се твърди, че влиянието на фактора е статистически незначимо, а с H_1 – влиянието на фактора е статистически значимо. Според получените резултати за редовете $p\text{-value} = .152079 < .05 = \alpha$ (или $F = 8,097509004 > 1,42942969 = F\text{-crit}$), което означава, че с 5 процента риск от α -грешка (*рискът да се отхвърли нулевата хипотеза, когато тя е вярна*) или с 95% вероятност, приемаме, че данните потвърждават наличието на статистически значима разлика между средния успех на обучаемите при отделните нива на сложност на извършените контролни упражнения. За колоните $p\text{-value} = .874819 < .05 = \alpha$ (или $F = 9,039534874 > 1,739993222 = F\text{-crit}$), при 95% степен на сигурност, приемаме, че има значителна разлика и по отношение на средния успех под влияние на индивидуалната подготовка на отделните обучаеми.

- за дейностите от типа Crossword, Select Missing Word, Matching, които носят 30% от общата оценка: по редовете е представен фактора „степен на сложност на отделните упражнения за контрол и самооценка“. С нулевата хипотеза H_0 се твърди, че влиянието на фактора върху резултатите на обучаемите е статистически незначимо, а с алтернативната H_1 – влиянието на фактора е статистически значимо.

По колони се представя фактора „индивидуална подготовка на обучаемите“. С H_0 се твърди, че влиянието на фактора е статистически незначимо, а с H_1 – влиянието на фактора е статистически значимо. Според получените резултати за редовете $p\text{-value} = .1213 < .05 = \alpha$ (или $F = 8,28337045 > 1,42084547 = F\text{-crit}$), което означава, че с 5 процента риск от α -грешка (*рискът да се от-*

хвърли нулевата хипотеза, когато тя е вярна) или с 95% вероятност, приемаме, че данните потвърждават наличието на статистически значима разлика между средния успех на обучаемите при отделните нива на сложност на извършените контролни упражнения. За колоните $p\text{-value} = .2,54 < .05 = \alpha$ (или $F = 2,8914615 > 1,584385831 = F\text{-crit}$), при 95% степен на сигурност, приемаме, че има значителна разлика и по отношение на средния успех под влияние на индивидуалната подготовка на отделните обучаеми.

- за дейностите от типа Write Answer, които носят 50% от общата оценка: по редовете е представен фактора „степен на сложност на отделните упражнения за контрол и самооценка“. С нулевата хипотеза H_0 се твърди, че влиянието на фактора върху резултатите на обучаемите е статистически незначимо, а с алтернативната H_1 – влиянието на фактора е статистически значимо.

По колони се представя фактора „индивидуална подготовка на обучаемите“. С H_0 се твърди, че влиянието на фактора е статистически незначимо, а с H_1 – влиянието на фактора е статистически значимо. Според получените резултати за редовете $p\text{-value} = .2,55446 < .05 = \alpha$ (или $F = 6,986609325 > 1,422618971 = F\text{-crit}$), което означава, че с 5 процента риск от **α -грешка (рискът да се отхвърли нулевата хипотеза, когато тя е вярна)** или с 95% вероятност, приемаме, че данните потвърждават наличието на статистически значима разлика между средния успех на обучаемите при отделните нива на сложност на извършените контролни упражнения. За колоните $p\text{-value} = .2,25053 < .05 = \alpha$ (или $F = 3,793823867 > 1,618953962 = F\text{-crit}$), при 95% степен на сигурност, приемаме, че има значителна разлика и по отношение на средния успех под влияние на индивидуалната подготовка на отделните обучаеми.

- За трите типа дейности, които формират крайната оценка: По редовете е представен фактора „степен на сложност на отделните упражнения за контрол и самооценка“. С нулевата хипотеза H_0 се твърди, че влиянието на фактора върху резултатите на обучаемите е статистически незначимо, а с алтернативната H_1 – влиянието на фактора е статистически значимо.

По колони се представя фактора „индивидуална подготовка на обучаемите“. С H_0 се твърди, че влиянието на фактора е статистически незначимо, а с H_1 – влиянието на фактора е статистически значимо. Според получените резултати за редовете $p\text{-value} = .5,18723 < .05 = \alpha$ (или $F = 10,53764872 > 1,561960883 = F\text{-crit}$), което означава, че с 5 процента риск от **α -грешка (рискът да се отхвърли нулевата хипотеза, когато тя е вярна)** или с 95% вероятност, приемаме, че данните потвърждават наличието на статистически значима разлика между средния успех на обучаемите при отделните нива на сложност на извършените контролни упражнения. За колоните $p\text{-value} = .1,3333 < .05 = \alpha$ (или $F = 13,05931496 > 3,116981837 = F\text{-crit}$), при 95% степен на сигурност, приемаме, че има значителна разлика и по отношение на средния успех под влияние на индивидуалната подготовка на отделните обучаеми.

1.2. Анализ на анкетите

Анализът на анкетите е проведен според това, какви типове въпроси са зададени на обучаемите (затворени или отворени). В анкета 1 е извършен анализ на въпроси 1, 3 и 4 чрез прилагането на коефициент на взаимната свързаност, за да се установи дали при отговорите на респондентите съществуват статистически значими различия.

- отговори на Анкета 1 – въпрос 1:

От 39 респонденти 13% (5 обучаеми) отговарят, че обучението базирано на информационни и комуникационни технологии представлява употребата на компютри в образованието; 79% (31 обучаеми), че обучение базирано на информационни и комуникационни технологии представлява приложението на информационни и комуникационни технологии в образованието; 8% (3 обучаеми), че то е дистанционно обучение;

- отговори на Анкета 1 – въпрос 3:

От 39 респонденти, 8% (3 обучаеми) са скептични относно участието си в дигитална среда; 69% (27 обучаеми) очакват да подобрят уменията си по английски език; 23% (9 обучаеми) участват, защото очакват да получат по-висока оценка.

- отговори на Анкета 1 – въпрос 4:

От 39 респонденти, 26% (10 обучаеми) смятат, че обучението чрез информационни и комуникационни технологии *може* да бъде ефективен заместител на присъствените часове; 28% (11 обучаеми) смятат, че обучението чрез информационни и комуникационни технологии *не може* да бъде ефективен заместител на присъствените часове; 46% (18 обучаеми) смятат, че обучението чрез информационни и комуникационни технологии *може* да бъде ефективен заместител на присъствените часове *само до известна степен*.

При направения анализ на отговорите на горепосочените въпроси чрез прилагане на коефициент на взаимната свързаност се получават следните резултати. Трябва да се отбележи, че за да се елиминират клетки с нулев брой на единици, попадащ в тях е приложен подход на обединяване на отговори по един от двата въпроса.

- анализ на въпроси 1 и 3.

Обединението се извършва по отговорите на въпрос 3, като в една група са обединени отговори А и В. Разпределението на обучаемите според отговорите на въпросите е както следва:

Таблица 1: Разпределение на обучаемите според отговорите на въпроси, свързани с общото мнение за обучението базирано на информационни и комуникационни технологии (въпрос 1) и желанието им да участват в обучението (въпрос 3)

	1	A	B	C	Общо
3					
A + B	2	27	1		30
C	3	4	2		9
Общо	5	31	3		39

Първият етап от изчисляването на χ^2 -критерия се свързва с изчисляването на теоретичните честоти. За всяка клетка от таблицата се използва следната обща формула:

$$\hat{f}_{ij} = \frac{\Sigma f_i \Sigma f_j}{\Sigma \Sigma f_{ij}}$$

където:

Σf_i са сумите по редове;

Σf_j – сумите по колони;

$\Sigma \Sigma f_{ij}$ – общия брой на всички респонденти.

По отделни клетки се получават следните резултати:

$$\hat{f}_{11} = \frac{30.5}{39} = 3,85$$

$$\hat{f}_{12} = \frac{30.31}{39} = 23,85$$

$$\hat{f}_{13} = \frac{30.3}{39} = 2,31$$

$$\hat{f}_{21} = \frac{9.5}{39} = 1,15$$

$$\hat{f}_{22} = \frac{9.31}{39} = 7,15$$

$$\hat{f}_{23} = \frac{9.3}{39} = 0,69$$

Резултатите от изчисленията на теоретичните честоти са представени в следната работна таблица:

Таблица 2: Теоретични честоти според отговорите на въпрос, свързан с общото мнение за обучението базирано на информационни и комуникационни технологии (въпрос 1) и желанието им да участват в обучението (въпрос 3)

	1	A	B	C	Общо
3					
A + B		3.85	23.85	2.31	30
C		1.15	7.15	0.69	9
Общо		5	31	3	39

Вече може да се изчисли емпиричната стойност на критерия, тъй като са налични емпиричните и теоретичните честоти на разпределението. След заместване във формулата се получава:

$$\chi_e^2 = \sum_{i=1}^k \left[\frac{(f_{ij} - \hat{f}_{ij})^2}{\hat{f}_{ij}} \right] = \frac{(2 - 3,85)^2}{3,85} + \frac{(27 - 23,85)^2}{23,85} + \frac{(1 - 2,31)^2}{2,31} + \frac{(3 - 1,15)^2}{1,15} + \frac{(4 - 7,15)^2}{7,15} + \frac{(2 - 0,69)^2}{0,69}$$

$$\chi_e^2 = 8,899.$$

На следващ етап трябва да се определи теоретичното значение на критерия. От таблиците за χ^2 -разпределението при 2 [(3-1)(2-1)] степени на свобода при равнище на значимост съответно 1% и 5% се определя теоретичното значение на критерия, т.е. $\chi_m^2(\alpha = 0,01; \varphi = 2) = 9,21$ и $\chi_m^2(\alpha = 0,05; \varphi = 2) = 9,21$.

Съпоставяйки емпиричните с теоретичните стойности на критерия се установява, че при риск от грешка 1%, емпиричното значение на критерия е по-малко от теоретичното, което означава, че има всички основания за вярна да се приеме нулевата хипотеза. От друга страна обаче, при риск от грешка 5%, емпиричното значение е по-голямо от теоретичното, което означава, че трябва да се отхвърли нулевата хипотеза в полза на алтернативната. След направените констатации, се достига до следния извод: при 5% риск от грешка са налице статистически значими различия между отговорите на въпроси 1 и 3. С други думи казано, между мнението на респондентите по отношение на обучението базирано на информационни и комуникационни технологии по английски език и желанието им да участват в изследването е налице статистически значима зависимост. За да се определи нейната сила, се използват три корелационни коефициента – на Пирсън, Чупров и Крамер. За тяхното изчисляване, първо трябва да се определи стойността на φ^2 -критерия:

$$\phi^2 = \frac{\chi^2}{N} = \frac{8,899}{39} = 0,228.$$

Корелационният коефициент на Пирсън се изчислява по следния начин:

$$r_{\text{П}} = \sqrt{\frac{\phi^2}{1+\phi^2}} = \sqrt{\frac{0,228}{1+0,228}} = \sqrt{\frac{0,228}{1,228}} = 0,431.$$

Корелационният коефициент на Чупров се изчислява както следва:

$$r_{\text{Ч}} = \sqrt{\frac{\phi^2}{\sqrt{(k_1-1)(k_2-1)}}} = \sqrt{\frac{0,228}{\sqrt{(2-1)(3-1)}}} = \sqrt{\frac{0,228}{\sqrt{2}}} = \sqrt{\frac{0,228}{1,4142}} = 0,402,$$

където k_1 се отбелязва броят на редовете, а с k_2 – броят на колоните.

Корелационният коефициент на Крамер се получава, както следва:

$$r_k = \sqrt{\frac{\chi^2}{\sum \sum f_{ij} \min(k_1-1)(k_2-1)}} = \sqrt{\frac{8,899}{39 \cdot \min(2-1)(3-1)}} = \sqrt{\frac{8,899}{39 \cdot 1}} = 0,478,$$

където *min* означава, че се използва по-малката от двете разлики.

Анализирайки получените резултати може да се определи, че между мнението на обучаемите за обучението базирано на информационни и комуникационни технологии и желанието им да участват в изследването е налице умерена зависимост, тъй като корелационните коефициенти попадат в интервала от 0,3 до 0,5.

- анализ на въпроси 1 и 4.

Обединението се извършва по отношение на въпрос 4. В една група се обединяват отговори А и В. Емпиричните и теоретичните честоти (представени в скоби) на обучаемите са както следва:

Таблица 3: Емпирични и теоретични честоти според отговорите на въпрос, свързан с общото мнение за обучение базирано на информационни и комуникационни технологии (въпрос 1) и мнението, че то е ефективна алтернатива на традиционното обучение (въпрос 4)

	1	А	В	С	Общо
4					
А + В		4 (2.69)	15 (16.69)	2 (1.62)	21
С		1 (2.31)	16 (14.31)	1 (1.38)	18
Общо		5	31	3	39

Емпиричното значение на χ^2 -критерия се изчислява по познатия начин:

$$\chi_e^2 = \sum_{i=1}^k \left[\frac{(f_{ij} - \hat{f}_{ij})^2}{\hat{f}_{ij}} \right] = \frac{(4-2,69)^2}{2,69} + \frac{(15-16,69)^2}{16,69} + \frac{(2-1,62)^2}{1,62} + \frac{(1-2,31)^2}{2,31} + \frac{(16-14,31)^2}{14,31} + \frac{(1-1,38)^2}{1,38}$$

$$\chi_e^2 = 1,946.$$

Сравнявайки емпиричното значение на критерия с теоретичните (критичните) стойности се установява, че то е по-малко от теоретичните значения при двете равнища на значимост. От тук следва, че зависимостта между мнението за обучение базирано на информационни и комуникационни технологии като цяло и мнението за него като алтернатива на традиционното е статистически незначима. Поради тази констатация, не е необходимо да се изчисляват корелационни коефициенти.

- анализ на въпроси 3 и 4

Обединението се извършва по отношение на въпрос 4. В една група се обединяват отговори А и В. Емпиричните и теоретичните честоти (представени в скоби) на обучаемите са както следва:

Таблица 4: Емпирични и теоретични честоти според желанието за участие в обучение базирано на информационни и комуникационни технологии (въпрос 3) и мнението, че то е ефективна алтернатива на традиционното обучение (въпрос 4)

3 \ 4	А	В	С	Общо
А + В	2 (1.62)	11 (14.54)	8 (2.31)	21
С	1 (1.38)	16 (12.46)	1 (4.15)	18
Общо	3	27	9	39

Емпиричното значение на χ^2 -критерия се изчислява по познатия начин:

$$\chi_e^2 = \sum_{i=1}^k \left[\frac{(f_{ij} - \hat{f}_{ij})^2}{\hat{f}_{ij}} \right] = \frac{(2-1,62)^2}{1,62} + \frac{(11-14,54)^2}{14,54} + \frac{(8-2,31)^2}{2,31} + \frac{(1-1,38)^2}{1,38} + \frac{(16-12,46)^2}{12,46} + \frac{(1-4,15)^2}{4,15}$$

$$\chi_e^2 = 6,499.$$

Сравнявайки емпиричното значение на критерия с теоретичните (критичните) стойности се установява, че то е по-малко от теоретичното значение при равнища на значимост $\alpha = 0,01$, но е по-голямо от теоретичното при равнище на значимост $\alpha = 0,05$.

След направените констатации, се достига до следния извод: при 5% риск от грешка са налице статистически значими различия между отворите на въпроси 3 и 4. С други думи, между желанието за участие в обучение базирано на информационни и комуникационни технологии и мнението, че то е

ефективна алтернатива на традиционното обучение, е налице статистически значима зависимост. Силата (теснотата) на тази зависимост е установена с познатите корелационни коефициенти на Пирсън, Чупров и Крамер. ϕ^2 -критерия се изчислява както следва:

$$\phi^2 = \frac{\chi^2}{N} = \frac{6,499}{39} = 0,167.$$

Корелационният коефициент на Пирсън е:

$$r_{\Pi} = \sqrt{\frac{\phi^2}{1+\phi^2}} = \sqrt{\frac{0,167}{1+0,167}} = \sqrt{\frac{0,167}{1,167}} = 0,378.$$

Корелационният коефициент на Чупров е:

$$r_{\text{Ч}} = \sqrt{\frac{\phi^2}{\sqrt{(k_1-1)(k_2-1)}}} = \sqrt{\frac{0,167}{\sqrt{(2-1)(3-1)}}} = \sqrt{\frac{0,167}{\sqrt{2}}} = \sqrt{\frac{0,167}{1,4142}} = 0,344.$$

Корелационният коефициент на Крамер е:

$$r_k = \sqrt{\frac{\chi^2}{\sum \sum f_{ij} \min(k_1-1, k_2-1)}} = \sqrt{\frac{6,499}{39 \cdot \min(2-1, 3-1)}} = \sqrt{\frac{6,499}{39 \cdot 1}} = 0,408.$$

Анализирайки получените резултати може да се определи, че между желанието на обучаемите да участват в изследване свързано с прилагането на обучение базирано на информационни и комуникационни технологии и мнението по отношение на твърдението, че то е ефективна алтернатива на традиционното обучение, е налице умерена зависимост, тъй като корелационните коефициенти попадат в интервала от 0,3 до 0,5.

Тъй като част от останалите въпроси и в двете анкети не могат да бъдат подложени на статистически анализ, от една страна, поради наличието само на два отговора (да или не), а от друга, поради преобладаващия брой само положителни или само отрицателни отговори, са представени отговорите, както и кратък коментар върху тях. В Анкета 1 се задава въпросът дали участниците някога са участвали в обучение проведено в дигитална среда, на който всички респонденти дават отрицателен отговор. Това показва, че преди да вземат участие в обучението, обучаемите нямат опит, което прави приносът им към крайния резултат безспорен, поради невъзможността за сравнение.

В Анкета 2, въпроси 1 и 2 са от типа „скалирани“, в които обучаемите трябва да дадат цялостна оценка на администрацията на курса, както и на качеството на работата на създателите на курса, като скалата за оценяване е сходна със шестобалната система за оценяване, съответно с оценки Отличен, Много добър, Добър, Среден и Слаб. И на двата въпроса се получават 38 отговора Отличен и 1 отговор Много добър.

Въпроси 3 и 6 имат за отговори „да“ и „не“, като обучаемите трябва да посочат дали курсът е имал положително влияние върху обучението им по английски език, както и да отговорят дали биха препоръчали курса на свои приятели или колеги. И на двата въпроса, от 39 респондента, 38 дават отговор „да“ и само един дава отговор „не“. Отговорите на четирите въпроса показват, че обучаемите оценяват качеството на организацията на курса, работата на преподавателите, както и своята собствена удовлетвореност, като дават положителни оценки.

Следващите два въпроса, които са анализирани, са въпрос 5 от анкета 1 и въпрос 4 от анкета 2. Анализът, който е извършен, съпоставя дадените отговори на двата въпроса, независимо от това, че отговорите за въпрос 5 от анкета 1 са отворени, а отговорите на въпрос 4 от анкета 2 предлагат варианти, от които обучаемите могат да изберат повече от един. Въпрос 5 от анкета 1 пита обучаемите какъв вид дейности биха желали да им бъдат предложени в курса, като от тях се очаква да дадат писмен отговор, в който да изразят своите очаквания. От 39 респондента, 25 дават сходни отговори, в които, макар и с различни думи, посочват, че очакват да им бъдат предложени дейности, които са фокусирани върху подобряване на граматическите и лексикалните им умения. Останалите 14 респондента отговарят, че за тях няма значение какви дейности ще им бъдат предложени. Въпрос 4 от анкета 2 пита обучаемите кои дейности смятат, че са им били най-полезни, като възможните отговори са: форумът, речникът със специалните думи, презентациите на преподавателите, граматическите дейности, лексикалните дейности и комуникационните дейности. От 39 респонденти, 1% (2 обучаеми) посочват форума, 18% (30 обучаеми) посочват речника със специалните думи, 20% (33 обучаеми) посочват презентациите на преподавателите, 23% (38 обучаеми) посочват граматическите дейности и също толкова лексикалните, и на последно място 16% (27 обучаеми) посочват комуникационните дейности.

При направената съпоставка между индивидуалните отговори на всеки един респондент, се получават следните резултати: От всички 39 респондента, за Анкета 2 – въпрос 4, 38 посочват, че дейностите от 2-6 или речникът със специалните думи, презентациите на преподавателите, граматическите, лексикалните и комуникационните дейности са най-полезни за тях. Само един респондент посочва единствено дейност 3 (презентациите на преподавателите) като най-полезна. От тези 38 респондента, 25 са тези, които в отговорите си за Анкета 1 – въпрос 5 посочват, че очакват в курса да им бъдат предложени лексикални и граматически дейности, което показва, че очакванията им са оправдани и дейностите предложени в курса са полезни за тях. От друга страна, отговорите на останалите 13 респондента, които в отговорите си на за Анкета 1 – въпрос 5 посочват, че нямат конкретни предпочитания показват, че въпреки липсата на конкретика в началото на курса, тяхното мнение се променя, и в края на курса, те дават конкретни отговори на зададения въпрос, а

именно какво е било полезно за тях по време на курса. Това показва, че курсът е полезен както за тези, които са имали конкретни очаквания от него, така и за тези, които не са очаквали нищо конкретно. Това също се потвърждава и от високите резултати от самите дейности. На последно, но не по важност място, са поставени отговорите на Анкета 2 – въпрос 5, който е от отворен тип, и на който респондентите трябва да отговорят какво биха искали да бъде подобро в курса. От 39 респондента, 20 дават отговор, че биха желали достъпът до сайта да бъде улеснен чрез мобилно приложение. От останалите 19 респондента, 10 отговарят, че не е нужно нищо да се променя; 5 респондента отговарят, че нямат мнение по въпроса; а останалите 4 респондента отговарят, че биха желали да има повече практически дейности, като слушане и говорене, както и задания, които да бъдат изпълнени чрез качването на аудио, видео и текстови файлове.

4.3. Съпоставка на резултатите на целевата и контролната група

С цел сравняване на резултатите от обучението по английски език, са съпоставени средният успех на обучаемите в две групи – целева, с обучение в дигитална среда, и контролна – с прилагане на конвенционални методи и средства. Показателите в двете групи са представени в следната таблица:

Таблица 5: Показатели характеризиращи средния успех в двете групи

Показатели	Целева група	Контролна група
Брой обучаеми	39	41
Среден успех	4,62	2,68
Дисперсия по отношение на средния успех	1,506	1,372

Дефинирани са две хипотези:

$$H_0 : \bar{x}_1 = \bar{x}_2$$

$$H_1 : \bar{x}_1 \neq \bar{x}_2$$

С нулевата хипотеза се твърди, че разликата между средния успех на обучаемите в двете групи е статистически незначима, а с алтернативната – разликата е статистически значима и се дължи на формата на обучение.

Изчислена е емпиричната стойност на критерия. Приложение намира t-критерия, защото извадките са малки.

$$t_e = \frac{|\bar{x}_1 - \bar{x}_2|}{\sqrt{\frac{\sigma_1^2 n_1 + \sigma_2^2 n_2}{n_1 + n_2 - 2} \left(\frac{1}{n_1} + \frac{1}{n_2} \right)}} = \frac{|4,62 - 2,68|}{\sqrt{\frac{1,506 \cdot 39 + 1,372 \cdot 41}{39 + 41 - 2} \left(\frac{1}{39} + \frac{1}{41} \right)}} = 7,144$$

От таблиците за t-разпределението при равнище на значимост $\alpha = 0,05$ и степени на свобода $\varphi = 41+39-2 = 78$ се установява, че теоретичното значение на критерия е 1,991.

Сравнени са двете значения и понеже емпиричното е по-голямо от теоретичното, с риск от грешка 5% има основание да се отхвърли нулевата хипотеза в полза на алтернативната, което означава, че различията между средния успех на обучаемите в двете групи са статистически значими и по-високият успех в целевата група се дължи именно на иновативните методи за обучение.

4.4. Потвърждаване на хипотезата

След проведеното обучение и извършените анализи може да се потвърди хипотезата на изследването, че прилагането на модела за обучение, базиран на информационни и комуникационни технологии, има положително влияние върху качеството на обучението по английски език за студенти-икономисти, нефилолози.

Заклучение

Настоящото изследване е замислено и реализирано в отговор на потребността от едно по-обстойно и задълбочено изследване на обучението чрез информационни и комуникационни технологии и неговото приложение в методиката на преподаване на английски език. Изследването е замислено и реализирано чрез стратегическо планиране, при което чрез метода на триангулация се извежда модел за обучение, базиран на информационни и комуникационни технологии, който обхваща научната литература в областта, а именно методът на изнесената класна стая (the flipped classroom), интегрирането ѝ в системата за управление на курсове Мудъл (Moodle) и създаването на дейности чрез софтуерното приложение Hot Potatoes; провежда се обучение, чиято цел е да приложи този модел върху конкретна група обучаеми, и със същите тези обучаеми е проведено анкетно проучване, което има за цел да установи какво е било въздействието на модела върху тях самите.

Поставената цел на изследването е постигната. Създаден е педагогически модел, който е приложен в практиката. Работната хипотеза е потвърдена. Това е доказано чрез адекватни статистически методи.

Въз основа на всичко това, може да се заключи, че обучението базирано на информационни и комуникационни технологии заема важна част от съвременното обучение по чужди езици и в частност по английски език. Успешно проведеното изследване показва, че обучаемите показват ангажираност при работа чрез иновативните подходи, което се доказва от техните резултати.

От друга страна, за преподавателите, предложеният модел очертава една базова основа, която може да бъде репликирана, надграждана и доразвивана в

зависимост от индивидуалните нужди както на обучаемите, така и на самите преподаватели. Моделът отговаря на нуждата от прилагането на устойчиви практики и е особено актуално в настоящата ситуация на несигурност породена от пандемията свързана с COVID-19. Веселинов, перифразирайки Волтер, изтъква, че една градина трябва да се обработва не с растения едnodневки, а с устойчиви на времето материали, които увековечават познанието. (Веселинов 2018: 7-8) Устойчивостта на модела се допълва и от неговата приложимост не само в чуждоезиковото обучение, но и във всяка една дисциплина, при която е резултатно използването на информационни и комуникационни технологии.

И на последно, но не по важност място, изследването дава важни насоки за развитието на работата ни в бъдеще, а именно изследване на ползите от обучение чрез мобилни технологии – нещо, за което се дава насока и от отговорите на обучаемите в проведената анкета след приключването на обучението. Както твърди Р. Пенчев, през далечната 2001 (поне от гледна точка на развитието на информационните и комуникационни технологии) година,

Ако погледнем в бъдещето, то бихме могли да очакваме радикални промени в пазара на образователни услуги. Всяка образователна организация, която планира трайно конкурентноспособно да участва в този пазар при предлагане на качествен продукт, трябва да инвестира в технологичното развитие, да има нагласа за динамична промяна, да промени традиционните си приоритети и нагласи, да прилага маркетингов подход, ориентиран към потребителя. Същевременно трябва да ориентира ценностната и финансова схема към поощряване на преподавателите да развиват новите форми на обучение като прилагат новите технологии. (Пенчев 2001)

И тъй като бъдещето вече е реалност, успехът на това изследване очертава рамка за по-широкото приложение на информационните и комуникационни технологии в образованието, както и на по-сериозна ангажираност на институциите с подобни инициативи.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Bates 2012: Bates, T. National strategies for e-learning in post-secondary education and training. Изтеглено на 4 февруари 2014 г. от <http://www.bluemogra.com/wp-content/uploads/2012/08/126230e.pdf>.
- Bersin 2004: Bersin, J. The Blended Learning Book. San Francisco: Pfeiffer, 2004.
- Bogdanov 2013: Bogdanov, S. Hacking Hot Potatoes: The Cookbook. Sofia: New Bulgarian University, 2013.
- Duckworth, Turner 2012: Duckworth, M., Turner, R. Business Result Upper Intermediate Student's book. Oxford: Oxford University Press, 2012.
- Educause.org. (н.д.). Изтеглено на 16 февруари 2014 г. от <http://net.educause.edu/ir/library/pdf/eli7081.pdf>.

- Garrison, Vaughan 2008: Garrison, D., & Vaughan, M. Blended Learning in Higher Education. San Francisco: Jossey-Bass, 2008.
- George-Palilonis, Filak 2009: George-Palilonis, J., & Filak, V. Blended Learning in the Visual Communications Classroom: Student Reflections on a Multi-media Course. – In: 4th International Conference on E-learning. Toronto.
- Green 2012: Green, G. Answers to your flipped classroom questions. Изтеглено на 17 февруари 2014 г. от <http://schoolsofthought.blogs.cnn.com/2012/01/30/answers-to-your-flipped-school-questions/>.
- Lage 2000: Lage, M. Inverting the Classroom: a Gateway to Creating an Inclusive Learning Environment. – The Journal of Economic Education, 31 (1)/2000, p. 32.
- McKnight, Hamdan 2013: McKnight, P., Hamdan, M., & et. al. A Review of Flipped Learning. Изтеглено на 16 февруари 2014 г. от http://researchnetwork.pearson.com/wp-content/uploads/LitReview_FlippedLearning1.pdf.
- Richards, Schmidt 2010: Richards, J., & Schmidt, R. Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics (4th edition). Longman, 2010.
- Simpson 2002: Simpson, O. Supporting Students in Online, Open and Distance Learning. London: Kogan Page, 2002.
- Борисова 2018: Борисова, И. Учебна програма на учебна дисциплина „Английски език III модул (МИО)“. Изтеглено на 24 април 2020 г. от <https://www.uni-svishtov.bg/bg/education/bachelor/bachelor-documentation/tr/24/МЕЖДУНАРОДНИ ИКОНОМИЧЕСКИ ОТНОШЕНИЯ> [Borisova 2018: Borisova, I. Uchebna programa na uchebna distsiplina „Angliyski ezik III modul (MIO)“.]
- Веселинов 2006: Веселинов, Д. Европейски измерения на съвременното чуждозиково обучение. – Образование (5)/2006, стр. 5. [Veselinov 2006: Veselinov, D. Evropeyski izmereniya na savremennoto chuzhdoezikovo obuchenie. – Obrazovanie (5)/2006, str. 5.]
- Веселинов 2013: Веселинов, Д. Нови образователни хоризонти. – Чуждозиково обучение, 1 (44)/2013, стр. 8. [Veselinov 2013: Veselinov, D. Novi obrazovatelni horizonti. – Chuzhdoezikovo obuchenie, 1 (44)/2013, str. 8.]
- Веселинов 2018: Веселинов, Д. Проблемите на лингводидактологията в пространствено-времето ситуация на XXI век. Чуждозиково обучение, 1 (45)/2018, стр. 7-8. [Veselinov 2018: Veselinov, D. Problemite na lingvodidaktologiyata v prostranstvenovremevata situatsiya na XXI vek. Chuzhdoezikovo obuchenie, 1 (45)/2018, str. 7-8.]
- Иванова, Иванова, Смрикаров 2009: Иванова, А., Иванова, Г., Смрикаров, А. Новото поколение обучавани и бъдещето на електронното обучение във висшите училища – elearning 2.0 и персонална среда за обучение. – В: Трета национална конференция с международно участие по електронно обучение във висшето образование. Свищов: Академично издателство „Ценов“, 2009. стр. 27. [Ivanova, Ivanova, Smrikarov 2009: Ivanova, A., Ivanova, G., Smrikarov, A. Novoto pokolenie obuchavani i badeshteto na elektronnoto obuchenie vav visshite uchilishta – elearning 2.0 i personalna sreda za obuchenie. – V: Treta natsionalna konferentsiya s mezhdunarodno uchestie po elektronno obuchenie vav vissheto obrazovanie. Svishtov: Akademichno izdatelstvo “Tsenov”, 2009. str. 27.]
- Йорданова 2014: Йорданова, М. Лингводидактическо моделиране на турската падежна система за българи. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2014. [Yordanova 2014: Yordanova, M. Lingvodidakticheskoto modelirane na turskata

- pedazhna sistema za balgari. Sofiya: Universitetsko izdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski", 2014.]
- Пейчева-Форсайт 2011: Пейчева-Форсайт, Р. За актуалността на научните изследвания в контекста на съвременното електронно обучение. Електронно, дистанционно ... или обучението на 21 век. – В: Сборник научни доклади. Международна конференция. София. 6-8 април. София: 2011. [Peucheva-Forsayt 2011: Peucheva-Forsayt, R. Za aktualnostta na nauchnite izsledvaniya v konteksta na savremennoto elektronno obuchenie. Elektronno, distantsionno ... ili obuchenieto na 21 vek. – V: Sbornik nauchni dokladi. Mezhdunarodna konferentsiya. Sofiya. 6-8 april. Sofiya: 2011.]
- Пенчев 2001: Пенчев, Р. Дистанционното обучение – мит или реалност. – Литературен вестник (13). София: 2001. [Penchev 2001: Penchev, R. Distantsionnoto obuchenie – mit ili realnost. – Literaturn vestnik (13). Sofiya: 2001.]
- Сирашки 2009: Сирашки, Х. Дистанционното обучение – предизвикателства и възможности. – В: Трета национална конференция с международно участие по електронно обучение във висшето образование. Свищов: Академично издателство „Ценов“, 2009. стр. 169. [Sirashki 2009: Sirashki, H. Distantsionnoto obuchenie – predizvikelstva i vazmozhnosti. – V: Treta natsionalna konferentsiya s mezhdunarodno uchastie po elektronno obuchenie vav vissheto obrazovanie. Svishtov: Akademichno izdatelstvo "Tsenov", 2009. str. 169.]
- Чиприянов, Асенов 2012: Чиприянов, М., Асенов, А., и др. Изследване на възможностите за бъдещо развитие на магистърското обучение в дистанционна форма в Стопанска Академия „Д. А. Ценов“. – Списание „Диалог“, ИНИ, Извънреден тематичен II. Свищов: Академично издателство „Ценов“, 2012. стр. 128. [Chipriyanov, Asenov 2012: Chipriyanov, M., Asenov, A., i dr. Izsledvane na vazmozhnostite za badeshtoto razvitiie na magistrarskoto obuchenie v distantsionna forma v Stopanska Akademiya "D. A. Tsenov". – Spisanie "Dialog", INI, Izvanreden tematichen II. Svishtov: Akademichno izdatelstvo "Tsenov", 2012. str. 128.]
- Шопов 2013: Шопов, Т. Педагогика на езика. София: 2013. [Shopov 2013: Shopov, T. Pedagogika na ezika. Sofiya: 2013.]
- Шопов, Софрониева 2014: Шопов, Т., Софрониева, Е. Изследвания в обучението по съвременни езици. София: 2014. [Shopov, Sofronieva 2014: Shopov, T., Sofronieva, E. Izsledvaniya v obuchenieto po savremenni ezitsi. Sofiya: 2014.]

ст. преп. д-р Петър Тодоров

Катедра „Чуждоезиково обучение“

Стопанска академия „Димитър А. Ценов“

Адрес: ул. Емануил Чакъров 2

Свищов 5250, България

Електронен адрес: peter.d.todorov@gmail.com

Senior lecturer Peter Todorov, PhD

Department of Foreign Language Teaching

D. A. Tsenov Academy of Economics – Svishtov

Address: 2 Emanuil Chakarov Str.

5250 Svishtov, Bulgaria

email address: peter.d.todorov@gmail.com